

VILNIAUS KRAŠTAS FAKT IR ATSIMINIM ŠVIESOJE

Atrodo, kad nei vienos valstybės sostinė neturi tiek pretenzijas, kiek ji turi Vilnius. Juk niekas nesisavina Paryžiaus; niekas nesiginija, kad Varšuva ne Lenkijos sostinė; niekas neklauso, jog Minskas ne gudžemėje, nors jis sikr priešistorinėse baltų srityse; niekas nesako, kad Berlynas ne Vokietijos sostinė, nors ir stovi buvusiose slavų žemėse. Taip pat niekas istorijos vadovuose nerašo, kad Krokuvą ne senosios Lenkijos o Lietuvos sostinę, kadangi joje lietuviška vytytis buvo ne retesnis sveičias už lenkišką erelį.

Tačiau Gedimino kurtoji Lietuvos sostinė Vilnius — nuo seniausių amžių besirandanti lietuvišką žemę centre, amžigumoje buvusi pagoniškosios Lietuvos šventovė — yra tapusi savinimosi, politini intrygų, nešvari kombinacijų ir ginčų objektu lenkų, gudų bei rusų. Vilniaus klausimu, atrodo, yra pasisakiusios dauguma Europos ir net užjuri valstybės. Vienos iš jų padarė teisingus ir Lietuvai palankius sprendimus, kitos r m prieš užmaičias (pavyzdžiui, prancūzai Lenkijos agresiją po pirmojo pasaulinio karo). Šia prasme teisingas yra padavimas, kuris sako, kad Vilniaus garsas skambės po visą pasaulį.

I. Pretenzijų ir nuomonių vairumas

Vilniaus klausimo kilmė. — Skleisdami istorijos puslapius, mes niekur neužtinkame žini teigiančių, jog Vilnius nėra Lietuvos sostinė. Nuo seniausių laikų sritis apie Vilnių buvo vadinama Lietuva. Nėra abejonų, kad iš šios arba jai labai artimos srities Mindaugas vykdė Lietuvos vienijimo darbą. Gedimino laikais Lietuvos vardu buvo vadinama Vilniaus kunigaikštija, o Algirdo ir Kęstučio laikais — Vilniaus ir Trakų kunigaikštijos. Garsieji Gedimino laišškai vakarus išveda Vilnių kaip Lietuvos sostinę.

Tuose laiškuose pažymta, kad jie surašyti «karališkame mieste, vadinamame Vilniumi» (*In civitate nostra regia Vilna dicta*). Kasin jimai Gedimino kalne rodo, kad ia b ta tvirtinim jau 5 amžiuje po Kristaus. Visi raštai, neži rint kokia kalba jie bebuvo rašyti, nuo seniausi laik ligi kuone pirmojo pasaulino karo, tekalb jo apie Vilni kaip Lietuvos valstyb s sostin , o v liau — kaip buvusios didel s lietuvi valstyb s sostin , pa i lietuvi kurt .

Net ir lenk istoriniai šaltiniai ligi Lietuvos-Lenkijos valstyb s žlugimo (1795) ir net v liau, Vilni laik Lietuvos sostine ir joki diskusij d l to nek l . Juk ir abiej valstybi bendri valdovai buvo pripaž stami tada, kai vienokias ar kitokias kar nacijos iškilmes atlikdavo Krokuvoje ir Vilniuje. Kai kuriais atvejais Lietuvos ponai Krokuv net ir nevažiuodavo, o laukdavo karaliaus Vilniuje (pavyzdžiui, Henriko Valois, 1574). Daugelis valdov sipareigojim rašte rašydavo, kad jie sutinka gyventi abiejose sostin se : Krokuvoje ir Vilniuje. Tarp kitko ia primintinas domus faktas, kad, Zigmantui Senajam valdant, Vilniaus miesto erdv , apjuosta m ru, tur jo 8 kv. kilometrus, o tuo tarpu Krokuva tebuvo tik 6 kv. kilometr . Taigi Vilnius buvo t laik didmiestis.

Pirm j pasik sinimo akt prieš Vilni , kaip Lietuvos sostin , atliko rusai. Po paskutiniojo Lietuvos-Lenkijos padalinimo, tik už mus Lietuv rusams, caro sakymu buvo uždrausta Vilni vadinti Lietuvos sostine. Vilniui paliktas tik gubernijos miesto vardas. Taigi, Vilnius pergyven s didžiul s valstyb s dienas, atsieks nepaprasto puošnumo ir turtingumo laipsn Zigmanto Augusto (1544-1572) laikais, iškil s kaip kult ros centras su vienintele katalikiška akademija rytin je Europoje, po barbariško rus nuniokojimo, paverstas eiliniu gubernijos miestu.

Antr j ir pat svarbiausi pasik sinimo prieš m s sostin akt atliko lenkai. Dar pirmojo pasaulinio karo audrose m galvoti apie Lenkijos atstatym , (praktiškai dar jos neatstat) jau svajojo apie saldžias unij dienas ir Lenkij nuo j r ligi jur . Tikrumoje juk niekas kitas o tik patys lietuviai savo didžiuliu k riniu — valstybe nuo Baltijos ligi Juodosios j ros — išugd lenkams fantastinius apetitus, b dingus vis slav neišbalansuotai dvasiai. Be didžiosios Lietuvos kunigaikštijos Lenkija b t likusi tik nežymi karalija, koki buvo ir daugiau ir kurios v liau dingo.

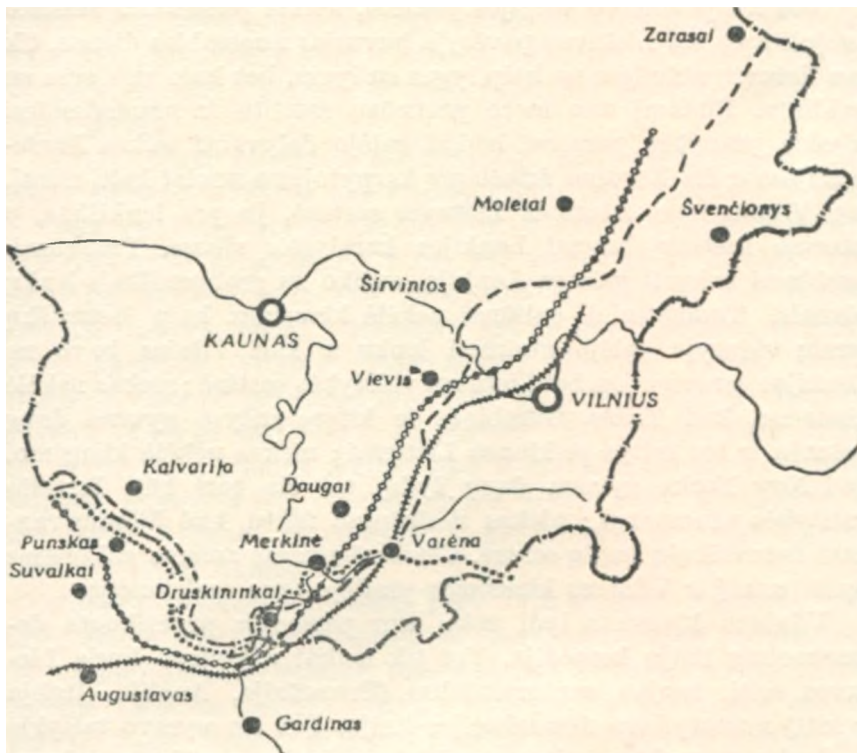
Tik lietuviškojo vyties pagalba lenkai iš jo Europos vieškel , o lietuviškoji Gediminai i dinastija išst m Lenkij istorines erdves. Ir nepriklausom Lenkij atstatant, lenkai neišsiveit be lietuviškos kilm 3 Pilsudskio, Naruševi iaus ir kit .

Vos atsipalaidavo vergijos pan iai, lenkai pirmiausia suskato svajoti apie tas Lietuvos pav syje buvusias nuostabias dienas, tik jau lietuvi atžvilgiu ne kaip lygus su lygiu, bet kaip valdovas su valdiniu. B dami ano meto pranc z satelitu ir naudodamiesi visokia pranc z parama, lenkai gal jo dalyvauti taikos konferencijose ir ia Europos žem lapio karpytojams nuolat kalti mint , jog Vilnius buvo istorin s Lietuvos sostin , jis yra lenkiškas, o istorin Lietuva buvusi Lenkijos karalyst s ribose. Pranc zai, nor dami sukurti galing Lenkij , sutiko su grobuoniškais lenk planais. Tuometiniai gali nai nek l klausimo, kaip lietuvišk žemi viduryje gal jo atsirasti lenk ir kad Vilnius buvo ne Lenkijos provincijos, bet Lietuvos valstyb s sostin ; niekas nek l klausimo, kad Tilž s, Gumbin s ir kitose srityse gyvena daug lietuvi ir tos sritys priklauso Lietuvai; niekas nek l klausimo, kad New Yorke gyvena daug žyd , tai ia turi b ti Izraelio valstyb s užuomazga ; niekas nesir pino faktu, kad Vilnius randsi lietuvišk j žemi centre. Užteko lenkams aniems gali nams kalti mint ir Vilniaus klausimas prad jo savo egzistencij .

Vilniaus klausim lydi retai kur pasaulyje praktikuota demarkacini linij komedija. Vos tik lenkai užimdavo kuri Lietuvos srit , tuojau santarvininkai (Pranc zija, Anglija, Italija ir kiti) nustatydavo demarkacijos linij . Bet ia vyravo taisykl — lenk pagrobtos sritys pasilikdavo lenk pus je ir nebuvo atsitikimo, kad santarvininkai priverst Lietuv siveržusius lenkus atsitraukti. Tai buvo vienašališkas smurto pateisinimas ir to pas koje pietin s Lietuvos sritis viena po kitos raiž demarkacijos linijos, kurias lenkai lauž ir vis užgrobin jo naujas sritis.

1919.VI.27 d. santarvinink aukš iausioji taryba nustat tarp kariaujan i prieš bolševikus lietuvi ir lenk kariuomeni demarkacijos linij , kuri prasid jo šiauriau Augustavo ir paliko Lietuvos pus je Punska , Gibus bei Suvalkus. Lenkai šios ribos nepais ir verž si toliau. 1919.VII.27 d. min ta taryba paliko lenkams k jie užgrob ir nustat vadinam Focho linij , kuri prasid jo nuo Višty io ligi Juodosios An ios, Merkin s ir paraleliai Var nos-Vilniaus-Daugpilio geležinkeliui. 1919.XII.18 d.

buvo nustatyta lordo Curzono linija dar giliau Lietuv. Lietuvos vyriausyb protestavo prieš šitoki lietuvišk j žemi parceliacij lenk naudai, ta iau k reiš k protestai s jungininkams, kurie pripažino ne teis , bet armijas ir patrankas.

Vilnijos raižymas linijomis (iš dešin s kair) : dabartin Soviet nustatyta okupuotos Lietuvos siena rytuose ; antroji, laužyta linija, buvo prie pat Vilniaus nubr žta 1919.VI.18 d. s junginink linija tarp lietuvi ir lenk kariuomeni . Lenkams ši linij sulaužius ir veržiantis gilyn Lietuv , s jungininkai nustat 1919.VII.27 d. kit linij . Trecioji br kšneliais nužym ta, buvusi demarkacijos linija išsilaikiusi ligi Lenkijos sugriuvimo 1939 m. Apa ioje, prie Var nos, matyti juodais taškeliais nužym ta linija, ji buvo demarkacijos linija tarp lietuvi ir lenk Suvalk sutarties metu.

1920 m. vasar , lietuviai atsigyn nuo bolševik , atsi m Suvalk sritis ligi Augustavo kanalo. Ta iau su pranc z pagalba atst m bolševikus nuo Varšuvos (po vadinamo «Vislos stebuklo»), lenkai v l smelk si Lietuv . 1920.X.7 d. lenkai pasiraš

Suvalk sutart , kuri sulauž po dviej dien ir, suvaidindami «maištininko» Želigovskio komedij , smurtu už m Vilni ir verž si toliau Lietuv . Ta iau prie Širvint ir Giedrai i lietuvi karin s j gos sumuš lenkus. Kelias Vilni pasidar atviras. Bet v l sikišo santarvininkai, kurie pareikalavo kautynes sustabdyti. Buvo nustatyta demarkacijos Unija, kuri, deja, pasiliko visam nepriklausomos Lietuvos gyvenimui. Veltui buvo bandyta per Taut S jung ir per Tarptautin Hagos tribunol ieškoti teisyb s. Santarvininkai palaik Lenkij , nors nepagail jo graži žodži ir Lietuvai.

Kai 1938.III.19 d. Lenkija teik Lietuvai ultimatum rei- kalaudama užmegsti diplomatinius santykius, tie patys s jungininkai (Pranc zija, Anglija, Italija) Lenkijos sudrausti nesiryžo. Sutartimi su Maskva 1939.X.19 d. Vilniaus miestas ir ruoželis krašto buvo gr žintas Lietuvai, kartu vedant soviet gulas Lietuv . Iš to kilo ir žinomas posakis : «Vilnius m s , o Lietuva rus ». Šiuo atžvilgiu Vilnius tapo lyg tas legendarinis Trojos arklys, pro kur siverž naujas okupantas. B dinga, kad emigracin Lenkijos vyriausyb , pati netur dama savo krašto, d l Vilniaus gr žinimo Lietuvai pareišk Maskvai protest .

Kai kurie lenk aiškinimai. — Lenk istorijos veikaluose Vilniaus klausimas, daugiausia, nušviestas taip, kad lenk pretenzijos Vilni daugiau ar mažiau pateisinamos. Kituose veikaluose nueinama dar toliau — Vilniaus klausime apkaltinama Lietuva. Pažvelkime kai kuriuos lenk aiškinimus.

Štai buv s 1920-1922 m. Vilnijos lenk politinis vadas ir laikraštininkas A. Zwierzy ski savo atsiminimuose¹ aiškina, kad Pilsudskis nenor j s Vilnijos prijungti prie Lenkijos, o sudaryti tris kantonus : Minsko — gudišk , Vilniaus — lenkišk ir Kauno — lietuvišk . Tie kantonai tur jo kokiais nors ryšiais b ti sujungti su Lenkija, vartojant didžiosios Lietuvos kunigaikštijos titul . Pilsudskis galvojo, kad bolševik pavojaus akivaizdoje lietuviai glausis prie Lenkijos. Jau 1919.IV.8 d. Pilsudskis buvusiam Paryžiuje lenk atstovui raš , kad atsilankius Santarv s atstovams jis prikrov Anglijos atstovui ausis tiek dalyk

¹ Aleksander Zwierzy ski, *Horyzonty*, Paryžius 1958 m., 25 nr.

apie lietuviškus reikalus, kad jie tikrai nebus priešingi sprendžiant lietuvi reikal lenkams teigiama prasme². Pilsudskio sitikinimu lietuvius paspausti bus lengviausia žygiuojant Vilni ir tuo pa iu metu kalbinant latvius, kad jie palaužt lietuvi atkaklum . T pa i met balandžio 19 d. Pilsudskis raš : « Kar-toju, per latvius tiesiausias kelias palaužti lietuvi atkaklum »³. Pilsudskis siunt latviams ginkl kovai su bolševikais ir bermontininkais. Jis net pasi l lenk kariuomen s dalinius latviams pagalb , kad tik lietuviai juos praleist per savo teritorij . D l to latvi atstovas Mejerovi ius net apsiverk ir nurod , kad latviai netur s kuo atsisteisti. Pilsudskis nurod , kad jo viltis padaryti Latvij stipresn . Palank s lenkams buvo ir estai. Ta iau nei latviai, nei estai nepaj g perkalb ti lietuvi atsizad ti Vilniaus, o tuo labiau d tis unij su Lenkija.

Lenk istorikas E. Dybovski Vilniaus reikal nušvie ia šitai : « Trumpai prieš lenk -bolševik karo paliaubas Suvalkuose buvo pasirašyta sutartis, pagal kuri Vilnius buvo išimtas iš Lenkijos okupacin s sferos. Tas suk l nepasitenkinim kariuomen s daliniuose — ypatingai iš Vilniaus krašto. Gen. Želigovskis sukilo prieš Suvalk sutart ir po keli dien už m Vilni . ia jis 1921 m. sudar « Centrin s Lietuvos » provizorin vyriausyb . Gen. Želigovskio sukurtoji situacija suk l vairi tarptautini komplikacij . . . Pagaliau Lenkijos vyriausyb s, Lietuvai atsiskaius atnaujinti istorin unij , lenkiškas Vilnius ir lenkiškai kalbanti jo teritorija buvo prijungta prie Lenkijos valstyb s»⁴. Kiek šitame istoriko teigime yra tiesos iškraipymo, pamatysime k kalba savo atsiminimuose pats Želigovskis ir kiti tolimesniuose šio straipsnio skyreliuose. Šioje vietoje b dinga pamin ti tai, kad lenk sukombinuotas «vidurin s Lietuvos seimas » 1922.1.20 d. nutar prašyti, kad Varšuvos seimas inkorporuot Vilnij Lenkij . Ta iau tuometin Lenkijos vyriausyb , vadovaujama A. Ponikovskio, nor jo Vilnijai suteikti statut ir tam tikr autonomij . Vilniškio «seimo» delegacijai vadovavo Vilnijos lenk politinis vadas A. Zwierzy ski, kuris su tuo nesutiko. Iškil

² Leon Wasil ewski, *J. Pilsudski*, 1935.

³ Ten pat, 213 psl.

⁴ Roman Dybovski, *Poland*, Londonas 1933, 93-95 psl.

vyriausyb s kriz , kuri t s si net 20 dien , kol naujoji vyriausyb nusileido ir sutiko su Vilnijos inkorporacija. V liau tas Zwierzy ski redagavo lenk tautinink laikrašt *Dziennik Wile ski* ir kitus. Lenko gen. Bab-Biernaekio karinink grup kelis kartus buvo užpuolusi to laikraš io redakcij ir Zwierzynsk kart gerokai primuš neva už Pilsudskio žeidim .

Kitame lenk istorijos veikale apie Lietuv kalbama su tam tikra pasity iojimo doz . «*Poland was not desirous of winning easy laurels in a war with tiny Lithuania which numbered a bare 2.000.000 inhabitants* »⁵. Ta iau prie šio b dingo lenko aiškinimo tenka prid ti papildym , kad Vilniaus užgrobime lenkai buvo pasirooš skinti karo laurus ne tik kovos lauke, bet ir politin mis klastomis dangstydamies (pavyzdžiui, Suvalk sutartis) ; jie vert si suktyb mis ano meto santarvinink raštin se ir nuteikdavo prieš lietuvius karines misijas (pavyzdžiui, pranc z karin s misijos šef pulk. Reboul padarius tiek daug žalos lietuvi tau- tai). Ta iau Širvint ir Giedrai i kautyn se tos «*tiny* » Lietuvos s n s paklojo lenkams tokius laurus, kad ir pats Želigovskis vos sp jo pab gti. Išgelb jo v l sikišusi santarvinink karin misija. Apie tai, žinoma, min tas istorikas nekalba pla iai paskleistame anglo-saks pasaulio bibliotekose istorijos veikale. Arba v l min - tame veikale sakoma, kad lietuviai persekiojo lenkus. Es «lenk dvarinink klas buvo negailestingai slopinama paliekant tik- tai 80 ha kiekvienam... Neži rint trij ketvirtadali lenkišk mokykl uždarymo 1927-1928 m., lenkiškos organizacijos palaik privat lenk kalbos mokym . Didelis skai ius lenk jaunuomen s pasiek aukštojo mokslo neprarasdami savo lenkiškumo. Net tam tikras skai ius lenkiškos kilm s Lietuvos profes roje buvusi pasižym jusi mokslinink ir aukl toj rodo lenk civilizacijos reikšm »⁶. Atseit, reikia suprasti, kad lietu- viai nieko savo netur jo ; pilna buvo lenk ir tod l ne tik Vilnius, bet ir visa Lietuva tebuvo tik lenkiška provincija ir niekas dau- giau. Šia mintimi vadovaujantis ir kitas lenk istorijos veikalas⁷, savo žem lapiuose, Vilni be joki kompromis parodo Lenkijos * *

⁵ *The Cambridge History of Poland, from Augustus II to Pilsudski*, Cambridge 1941, 530 psl.

* Ten pat, 188 psl.

⁵ A. Gronowicz, *The Piasts of Poland*, 1945, išleistas J.A.V.

valstybės ribose. Pats Vilniaus pagrobimo faktas pristatomas taip, kad tiesioginiai ar netiesioginiai lieka kalta Lietuva.

St. Ylos kacetiniuose atsiminimuose randame šitoki žinutį: «Pilsudsk parengė miriam kun. Kornilowiczius . . . Susipažinau su juo ir kartą miau teirautis apie šį «lietuvą» (Pilsudsk). Karuilowiczius buvo santarpius, bet neslėpė tikrovės. Pilsudskis labai nemėgė lenkų, juos niekinęs, buvo apsistatęs tik lietuviais (kiluščiais iš Lietuvos), negalėjęs gyventi be Vilniaus. Ne lenkų tautos buvusi valia pavergti Vilnių, bet asmenišką Pilsudskio norą turėti širdžiai artimą kaimelį... Kasmet ten vykdavęs, paskui Druskininkus, kur ant Nemuno kranto sėdėdavęs ir valandomis žiūrėdavęs Lietuvos pusę»⁸.

Nėra abejonių, kad lietuviška prigimtis Pilsudskį traukė Lietuvon, o širdį graužė svetimiesiems parsidavimo kirminas. Ir Jogaila duso Krokuvos pilyje ir tik pagavęs momentą sprukdavo Lietuvon atsigaivinti. Kad Pilsudskis lenkų nemėgo, tai liudija ir kiti lenkų šaltiniai, tačiau kad Vilniaus užgrobimas turėtų tik asmenišką Pilsudskio norą — jį yra ir kitas klausimas. Tiesa, kad Pilsudskis sukombinavo Vilniaus užgrobimą, bet lenkai turėjo pakankamai laiko skriaudą atitaisyti. Priešingai, nepriklausomos Lenkijos administracija Vilniuje lietuvius persekiojo pačiu barbariškiausiu būdu, nevengdami šio teroro jungti ir katalikišką dvasiškį. Pilsudskio atžvilgiu šioje vietoje prisimintinas nors ir nedidelis, bet būdingas dalykėlis. «Kai kartą Druskininkuose lankėsi Vilniaus mokyklų ekskursija, ten buvęs maršalas paklausė vieną mokinį, sulenkęs jį lietuviškai, persikėlęs iš nepriklausomos Lietuvos, ar jis mokėsi lietuviškai. Kai tas atsakė teigiamai, Pilsudskis pabrėžė, kad nereikia užmiršti tos kalbos, ji būtina reikalinga jo gyvenime. Ir tikrai maršalo pranašystė išsipildė»⁹.

Vilniaus klausimas tremties lenkų požiūriu. — 1945 m. gegužės mėnesį, Churchillis kalbėdamas anglų tautų karo užbaigimo proga, tarp kitko pasakė: «Ir iš šio karo lenkai nieko neišmoko, nei vis savo blogą metodą bei prozą nepamiršo». Nuo to laiko, kai 1920 m. rudenį Tuchačevskis su raudonarmiečiais

⁸ Stasys Yla, *Žmonės ir žvėrys*, 1951, 537 psl.

⁹ Br. Kviklė, *Mūsų Lietuva*, I t., Bostonas 1964, 353 psl.

pasiek Varšuv ir kai Romoje lenkai reklamavo pamaldas už Lenkij , prikabindami prie bažny ios dur plakat su š kiu: «Pa-sauli, gelb k mus, arba ž sime nuo ryt ord : rus , lietuvi , totori ir kit gauj », ligi pat nepriklausomyb s žlugimo, lenk administracija ir dvasiškija var negird to masto antilietuvišk politik , nevengiant šantažo ir melo, lygiai kaip Tucha evskio adresu, kurio armijoje nebuvo nei vieno b rio lietuvi .

Tirštai tendencijomis nuspalvinta banga persimet ir tremt . Štai jau tremtyje b damas pirmasis lenk ataš Lietuvai pulk. L. Mitkiewicz savo atsiminimuose jau kuria ne k kit , o b sim «Kauno vaivadij » ir savo pasek jams nurodo, kad jeigu tik komunizmas žlugt , tai reikia paskubomis sutelkti vien divi-zij ir užklupti lietuvius dar tuš iomis rankomis. Si lymas kaž-kaip atsiduoda « želigovskijados » raugu ! Toliau primintinos tremtyje esan ios ar buvusios lenk organizacijos *Wilno* vardu. Pra jusio karo metu gen. Anderso korpe, kuris kovojo vaka-rie i pus je, buvo 5-ji Vilniaus p stinink brigada. *Spoleczno Akademicka Uniwersytetu Stefana Batora* išleistas almanachas *Alma Mater Vilnensis*. Bendr lenk nusiteikim charakterizuoja ir Pabaltijo universitete pirmaisiais metais suruoštas parengimas, kuriame lietuviams dainuojant *V liavos iškeltos plazda*, lenkai sal je suk l triukšm . Por met v liau tame pat universitete lietuviai skautai suruoš lauž . Uždainavus dainel *Vai kur buvai, dieduk mano* lenkai protestuodami iš jo. Kanadoje lenkai lak nai susib r *Wilno* organizacij ir vien iškilmi metu buvo aiškinta, kad Vilnius es s ne tik Lenkijos respublikos šiaur s sostin , bet ir paskutin europin s kult ros tvirtov šioje srityje. Vilnius, es , jaudino ir imponavo kiekvien lenkišk šird . Girdi, niekur kitur, o tiktai Vilniuje buvusi pagaminta lenk aviacijai v liava su rašu : «Meil reikalauja auk ».

Iš vis tremtyje buvusi ar esam politik , berods, tik vienas Mikolajczykas buvo sutik s Vilni pripažinti Lietuvai, bet už-tai ir buvo nepaprastai smarkiai puolamas.

1950 m. *Kongres Polonii Amerikanskie* nusiunt Jungtini Taut sekretoriui ir kit valstybi atstovams memorandum , primenant , kad atstatant nepriklausom Lenkij jos ribose turi b ti jungti Vilnius ir Lvovas. Tos pa ios organizacijos pirminin-kas K. Rozmarek, buvusioje Bermudos konferencijoje, teik prez. Eisenhoweriui, sekret. Dulles ir kitiems dalyviams memoran-

dum, nurodant, kad b simoji Lenkija ne sivaizduojama be Vilniaus ir Lvovo. Prie Lenkijos egzilin s vyriausy b veikia vadinamas tautos i ždas (*Skarb Narodowy*), kurio l šos bus naudojamos tik tada, kai reik s ginti b simos Lenkijos sienas. 1953 m. geguž s 3 d. ikagos lenkai vežiojo didel plakat — b sim j Lenkij — su Vilniumi, Lvovu ir Rytpr siais. Tais pat metais *Rada Narodowa* pos dyje, Londone, egzilin s Lenkijos vyriausy b užsieni reikal ministeris M. Sokolowskis aiškino : « Lenkijos vyriausy b nuomone, svarbiausiuoju tikslu, kurio privalome siekti, yra šis : kad tarybin Rusija pasitraukt iš Europos savo teritorij . S ryšyje su tuo, vyriausy b pasilaiko nuomon , kad palikt dabartin s Lenkijos ribos ant Oderio ir Neis s upi ir mano, kad yra lenk tautos tikslas atgauti rytuose 1939 m. ribas, kurios apima Vilni ir Lvov »¹⁰.

Gal remdamasis savo vyriausy b nusmaigstytais gair mis svetimose teritorijose, *Dziennik Polski* pakartotinai yra raš s, kad Vilnius gražus miestas, didžiosios kunigaikštyst s sostin , ištisai lenkiškas miestas. Lietuvi Vilniuje tes tiktai vienas procentas. Be šitoki tvirtinim , lenk tremtini spaudoje buvo pasirod straipsni apie tokius b simos Lenkijos valstyb s pakraštinius plotus : Suvalkija, Tešinas, Gudija, Rytpr siai. Reikia pažym ti, kad išeivijoje veikia vadinama *Zwi zek Ziem Wschodnich RP*, kurios tikslas išimtinai r pintis rytini Lenkijos žemi — Vilniaus ir Lvovo — gr žinimo Lenkijai reikalui. Ši organizacija kiekvienais metais vairiuose kraštuose ruošia propagandinius min jimus. 1965 m. Vilniaus dien ši organizacija suruoš Kanadoje : Toronte, Montrealyje ir Vancouveryje. Montrealyje Vilniaus dienos min jime paskait skait buv s Vilniaus prokuroras Kawecki, nurodydamas, kad « Vilnius brangus miestas kiekvienam lenkui... susirinkusi j dideliu džiaugsmui pareišk , kad Vilni k r ne lietuviai, bet slaviškos gimin s, tikriau tariant, ryt -graik apeig rusinai... Gediminas negal j s b ti Vilniaus k r ju, kadangi pagoniškoje Lietuvoje miest su laisva savi valda, lygiai kaip ir gyventoj , visiškai nebuvo ... Lenk tautyb s gyventojai (Vilniuje) išaugo gud s skaiton ... Lenkai iš lietuvi Vilniaus neat m , nes nuo 1387 m. jis savaime atsirado

¹⁰ *Dziennik Polski*, 1953.V.23 d.

Rzeczpospolitas ribose ... Susijungus Lietuvai su Lenkija, Lietuv at jo civilizacija, be to, gud ir lietuvi tautos gavo teises ir laisv , kuri anks iau net nepažinojo»¹¹. Šitoki paskait , be abejo, ir daugiau buvo paskaityta lenk suruoštose Vilniaus dienose. Aiškiai matome, kaip nesiskaitoma su tiesa.

Min ta lenk s junga leidžia savo biuletenius, kuriuose dažnai pasisakoma Vilniaus klausimu. Stengiamasi rodin ti Vilniaus lenkiškum , jo priklausomum Lenkijai, kaltinama, kad nepriklausomoje Lietuvoje buvo persekiojami lenkai, kad lietuviai sikal galv svajon tur ti Vilni ir t. t. Si lomi kartas nuo karto vairiausi projektai, j tarpe ir toks, kad reikia kurti iš Vilniaus ir Vilniaus krašto visiškai nepriklausom valstyb . 1966 m. minint Lenkijos krikšto t kstantmet , Vatikanas išleido pašto ženklus, kuriuose Vilnius pakliuvo Lenkijos orbiton, o ikagoje suruoštame jubiliejiniame min jime Lietuvos miestai traukti šalia lenkišk j . Ta proga išleistas proginis leidinys *A Thousand Years of Polish Heritage* tendencingai mini Lietuv ir jos istorij . Virtin je fakt tegul b na leista pamin ti ne tiek jau didel , bet b ding dalyk l . Melbourne mieste (Australijoje) eina austral katalik savaitraštis *Advocate*. Dirbdamas to laikrašč io kliši skyriuje, pasteb jau Aušros Vart kliš su rašu: «Lenkijos karalien Dievo Motina Vilniaus Aušros Vartuose». T kliš laikraštis atitinkamomis progomis patalpindavo savo puslapiuose, pristatydamas Vilni Lenkijos miestu.

Dabartin Lenkijos vyriausyb , dirguojama iš Maskvos, Vilni tyliai pripaž sta Lietuvai, ta iau ar tas pripažinimas galiot , kada Lenkija atsiribot nuo Maskvos — kitas klausimas. Antai,

Lietuvos 25 met pavergimo min jim atvykusi Balstog s lenk delegacija veng pavadinti Vilni Lietuvos sostine. 1949 m. lenk egzilin s vyriausyb s prezidentas A. Zaleskis pareišk , kad Vilniaus gr žinimas Lietuvai yra tarptautin s teis s sulaužymas. Kai 1939 m. spalio 10 d. Maskva su siauru ruoželiu teritorijos Vilni « gr žino » Lietuvai, buv s pirmasis Lenkijos atstovas Lietuvai F. Chorwat d josi tur s teis protestuoti d l Vilniaus ¹¹

¹¹ *Mielas Vilniaus Miestas*, paruoš K. Baronas, žr. *T višk s Žiburiai*, 1965.XI.4 d.

prijungimo prie Lietuvos, nors tuo metu Lenkija jau buvo okupuota ir atstovas buvo be pareig. Tremyje esantieji lenkai, be vienos ar kitos išimties, pasiliko nepriklausomos Lenkijos nusistatymo Vilniaus klausimu.

Istorikas S. Sužiedlis šia prasme yra teisingai išsireiškęs: «Bendras spėjimas, jog paskuiinis karas lenkus tik daugiau išmetė iš vagos ir razumo». Jie nori prisikelti didesni, nei buvo»¹². Ši pastaba yra visiškai tiksli ta prasme, kada girdime lenkus aiškinant, kad jų valstybės pasieniniai miestai turės būti Vilnius, Lvovas, Karaliaiūsis, Štetinas. Pradedant Pilsudskiu, Moćickiu, Becku, Rydz-miglu ir iš Lenkijos gilumos atsišais pavergtojo Vilniaus krašto vaivadomis ar kitais pareigūnais ir baigiant šį dienlenkais, pretenzijos ne tik nėra sumažėjusios, bet ir žymiai padidėjusios. Sunku susikalbėti su kaimynu, kuris nesistengia užgydyti, bet dar su pagimu krapšto kaimyno žaizdą.

Klausimas gal yra šiek tiek pakitęs ta prasme, kad šiandien lenkai pasaulyje randa mažiau pritarimo Vilniaus klausimu, negu kad turėjo nepriklausomos Lenkijos gyvavimo pradžioje, kada juos besilyginiai rėmė ir jiems pataikavo to meto galinai Prancūzija. Savo laiku išlietuvi veiksniai pus tremyje buvo daroma žygių sueiti su lenkais vienok ar kitok susitarim, bet dėl lenk pretenzijų Vilni, klausimas tebėra atviras. Iš kitos pusės, jei ir būtų pasiekta susitarimo, tai niekas negali garantuoti, kad, pasikeitus padariai rytinėje Europoje, lenkai nepakartos Suvalk sutarties istorijos. Šia prasme, vienas iš buvusių geriausių Lietuvos-Lenkijos santykių žinovų, dr. J. Šaulys, pats bėdamas susitarimo šalininku, štai ką yra pareiškęs: «Turėjus nemažą patyrimo su lenkais, neskaitant tolimesnių praeities, nors ir šio karo metu, aš esu pasidaręs didelis mūsų galimo susitarimo su lenkais skeptikas»¹³. Tai lyg aidu atsiliepia lenk gen. Anderso atminim *Armija tremyje* teigimas, kur sakoma, kad Vilnius ir Lvovas yra lenk krauju aplaistytos lenkiškosios žemės ir kaip toki, joks lenkas neprivalo jų atsisakyti.

¹² B. Sužiedlis, *Santyki su lenkais ir Vilniaus klausimu*, žr. *T viškas Žiburiai*, 1954.

¹³ Cituota iš D. C., *Lietuvos-Lenkijos santykiai*: 2. Dr. Šaulio testamentin se mintyse, žr. *Laisv*, 1954 m. 3(40) nr., 53 psl.

Gud pretenzijos Vilni. — Paskutiniaisiais laikais Vilniaus klausim sijaung dar vienas pretendentas — gudai. Gud atžvilgiu Vilnius atsistoja kitokioje plotm je, negu su lenkais. Gud yra apie 12 milijon . Jie netur jo nepriklausomos valstyb s, bet kai kurie svajoja toki sukurti ateityje. Kuriant valstyb , reikia tur ti vienok ar kitok istorin pagrind . Gudai d l šios problemos galvos nesuka. Tam jie turi vis turting istorin s Lietuvos praeit . Tod l ir gud teritorin s tendencijos didel s. Jeigu lenkai pre-tenduoja Lietuvos tam tikrus plotus, tai jie bent Lietuv kaipo toki pripaž sta. Gudai elgiasi dar papras iau: jie sako, kad istorin Lietuva t ra ne kas kitas kaip tiktai Gudija. Jie sako, kad istoriniais laikais Gudija buvo vadinama Lietuva. Gudai visai nesijaudina, kad pra jusi amži dokumentuose visur randame tik šitok pavadinim : *Magnus Ducatus Lithuaniae*. Nutyli ir apie Vytaut , kuris per daug žinomas kaip Lietuvos valstyb s valdovas. Kiti Lietuvos valdovai: Gediminas, Algirdas, Švitrigaila, Vytenis — skelbiami tiesiog gud kunigaikš-iais. Gud žem se stovi Vilnius, Trakai, Gardinas, Balstog , Augustavas ir nuo ia jau nesunku prat sti ligi Baltijos j ros.

Kadangi visiškai lietuvi vard ištrinti ne manoma, tai gudai sugalvojo išeit : es lietuviai yra nuo gud atsiskyrusi maža lyg tai gentis, kuri anks iau tuo vardu visai nesivadino. Jie vadinosi žemai iais. Dar 1920 m. kai kurie gud laikraš iai raš , kad anoje demarkacijos linijos pus je esanti Lietuva pasisavino svetim vard , nes ten ne Lietuva, bet Žemaitija. Kad dar labiau sumaišius Lietuvos istorij , gudai iš istorini kan išpeša krivi i vard ir paleidžia papildom d min uždang . Tie krivi iai vald Smolensk nuo 1054 m., Pskov nuo 1136 ir Kijev nuo 1240 m. Daugiau ar mažiau tie krivi iai gyven tuose plotuose, kur dabar gyvena gudai. Gudams patinka krivi i vardas ir jie nieko neturi prieš tokiu vardu vadintis. Es nuo 13 amžiaus krivi i apgyventi plotai imta vadinti Lietuva, o jau sekan iame amžiuje tautinis krivi i vardas prigijo jiems Lietuvos vardu. Tiktai rusai (kuriuos latviai vadina *krievļ*) suman krivi ius surusinti, tod l juos m vadinti baltarusiais.

Šitaip susitvark su savo proseniais ir Lietuvos praeitimi, gudai šiek tiek nesutiko savo tarpe : vieniems labiau patiko lietuvi vardas, o kitus viliojo krivi iai. Tremtyje gyvenan i gud laikraštyje *Veda* šiais klausimais buvo pasisakyta. Kai kam iš

gud nepatiko, kad iš viso ieškomas naujas vardas. Ta iau padis-
kutavus prieita vienos nuomon s : «Lietuva yra m s vardas
ir mes jo niekam neatiduosime. Tas pats ir su emblema. M s
herbo Vyties mes neperdirbsime, nors ir lietuviai j vartoja ...
Nieko nepakenks, jeigu mes vieni vadinsim s krivi iais, o kiti
— Lietuva, nes abu vardai geri ir yra m s »¹⁴.

Pra jusio karo vokie i okupacijos metu, važiuojant traukiniu
tarp Malade inos ir Smurgaini , teko sikalb ti su vienu gudu,
kuris sak si es s Minsko valstybin s bibliotekos ved jas. Jis
didžiavosi gud kalba, kuri es buvusi didžiosios Lietuvos kuni-
gaikštyst s oficialioji kalba. Iš tikr j tuomet vartota kalba buvo
ne gud , bet senoji slav bažnytin kalba, kuri tuomet tur jo
toki pat tarptautin susižinojimo gali , koki tur jo graik , o
v liau lotyn kalba vakarie i taut tarpe. Lietuvos valdovai
pla iosios valstyb s vairiakalbei masei informuoti vartojo pla-
iausiai suprantam sen j bažnytin slav kalb , lygiai kaip
susižinojimui su vakar valdovais vartojo lotyn ar graik kalb .
Gudas su tuo nesutiko ir tvirtino, kad didžiojoje Lietuvos kuni-
gaikštyst je vartota rašt kalba buvo gud kalba, neži rint
tarp j esant didel skirtum .

Kit kart , už jus lietui, atsitiktinai pakliuvau Kenoje pas
lietuviškos mokyklos mokytoj (vokie i okupacijos metu).
Mokytojas gerai kalb jo lietuviškai, bet save laik gudu ir sak ,
kad vokie iai priskirdami prie Lietuvos Ašmen , Smurgainis,
Salas ir kitas vietoves, iš tikr j Lietuvai atidav gud sritis.
Mokytojas aiškino, kad Gudijos ribos einan ios vakarus nuo
Vilniaus.

Tremtyje šios pavieniui puosel tos gud tendencijos iš jo
viešum atmieštos imperialistiniais potroškiais. Istorikas S.
Sužied lis, paskelbdamas vieno lietuviu studento laiško ištraukas,
tuo pa iu nurod ir kokios nuotaikos viešpatauja gud studentijos
galvose : «Belg ir užsienio studentams jie (gudai) dav labai
subiaurot Lietuvos vaizd , iš pagrind pakeisdami istorinius
davinius ir pasiremdami melu. Negana to, Lietuv nupasakoja
jau beveik nuo Europos žem lapio pranykusi ... Jie didžiavosi
rus vykdomomis deportacijomis iš Lietuvos Sibir . Jie patys
man su dideliu ciniškumu kelet kart pabr ž , kad jau Lietuvoje

¹⁴ *Veda*, 1951, 1 nr.

nieko n ra ... Jie tok savo galvojim suderina su iliuzijomis ... kad Lietuvai išnykus, tur s gerus uostus, ir nuo Klaip dos ligi Karaliau iaus išsities iki Smolensko rytuose ir iki Kijevo vakaruose »¹⁵.

Savo imperialistini plan propagavimui gudai leidžia visoki leidini ir žem lapi , kuriuose marguliuoja toliau ar ar iau Lietuv nukeltos Gudijos ribos. Kai kuriuose žem lapiuose b simos Gudijos ribos nukeliamos netoli Kauno, o iš Latvijos atimama Latgalija ir Alukstos sritis. Tuo tarpu pagal Maskvos direktyvas Gudijos ribos kaitaliojamos nuo 1919 m. Sovietai prie Rusijos priskyr gudiškai kalban ias Smolensko, Novelio, Staradubo ir kitas sritis, o Gudijos ribas past m jo vakarus priskiriant jai Lietuvi Brastos, Gardino, Lydos, Ašmenos, Breslavo sritis. Vienu ir kitu atveju slav veržimasis vakarus eina lietuvišk žemi s kaiton. Skirtumas tik tas, kad tremtyje esantieji gudai Vilni prisiskiria sau, skaitant ir vis istorin s Lietuvos praeit , o tuo tarpu sovietai dar palieka Vilni su mažu ruoželiu žem s Lietuvos pus je. Vilniaus užnugaris rytus t ra apie 25 km. Populiariai kalbant Vilnius yra pastatytas prie sienos. K reiškia šis pastatymas — aiškinti netenka.

Lietuvos istorijos savinimosi priežastis. — Šio klausimo pradžioje prisimena prieš kiek laiko matytas Argentinoje išleistas gud veikaliukas Gudija ir gudai Argentinoje. B dingas m s atžvilgiu aiškinimas, kad, es , Lietuva prasid jusi tik Algirdo laikais. Tuometin s aukštai i ir žemai i kiltys buvusios visiškoje gud takoje. Veikalas papuoštas vytimi. Šituose savotiškuose ir iškraipytuose teigimuose kalba gud dvasios veržimasis Lietuv . Gudai jau ia savyje lietuvišk krauj ir lietuviškai alsuojan i dvasi , nors ir apnešt slavizmo dulk mis, tod l s moningai ar nes moningai veržiasi ten, kur juos šaukia žem s balsas, kur daugiau ar mažiau traukia kilm s instinktas. Rus primestas gud , baltgudži , bielarus vardas, taka ir kalba, ypatingai vakar Gudijos gudams, t ra tik išviršinis apdangalas, lyg d min uždanga, pro kuri daugyb vakarini gud negali žvelgti tikrosios savo kilm s, o iš ryt plaukiantis sla-

¹⁵ S. Sužiedelis, *Gud dvejopa invazija*, žr. *T vyn s Sargas*, 1956, 1 nr., 44 psl. (lietuvio studento iš Belgijos laiško ištrauka).

vizmo triukšmas neleidžia išgirsti dvasios gelmės tebekalbant lietuviškai bals. Juk argi ne ištisose šiandieniniame vakariniame Gudijos srityse lietuviškai kalba nustojo skardenti prieš pirmą pasaulinį karą ar keliais dešimtmečiais anksčiau? Tiesiog gyventojai žemdirbiai. Jie gyveno nuo amžių ir buvo lietuviai arba lietuviškiečiai palikuonys¹⁶. Žmogaus dvasia nesikeičia kartu su liežuviu. Neatsakytos tragedijos skraistą gaubia tik nepaprastai skubiai lietuviškos kalbos pakeitimais gudiškai ištisose rytinėse srityse. «Šitą padėtį žinojo ir diktatorius Stalinas ir kartą jis klausė Lietuvos ministrą L. Natkevičių sakydamas: «Man supranta, kad tam tikra dalis lietuvių suvokią jį ir sulenkį jį, bet kaip jie pataria sugudinti — visiškai nesupranta. Tai didelė problema, kai gan paprastas žmogus apsisprendžia beti dar paprastesni...»¹⁷. Pagrindinė galbūt ne kas kita, o tik atsiliepiantis kilmės balsas vertas ir pirmojo pasaulinio karo metu Gardino gubernijos gubernatoriui atstovauti rašyti vokiečiams memorandumą, kad Gardino gubernija nebūt priskirta prie Lenkijos, bet prie Lietuvos.

Archeologai eina žymiai toliau už maždaug prajusio amžiaus antroje pusėje lietuviškai kalbėjusių vakariniame Gudijos srityje. Jie sako, kad Gudijos plotuose randamos iškasenos yra tos pačios, kokios randamos Zaras, Ukmergės, Utenos ar Rokiškio apylinkėse. O juk šios pamintose vietovėse eina tie istoriniai misulkiniai apneštis sritys, kurioje pradėjo plakti lietuvių tautos širdis, susiformavo jos ašis — buvo tiesiog tautos gimimo lopšys. «Kas Romai buvo Campagna Romana, Lenkijai Goplano ežerų sritis, o Šveicarijai Keturi Kantonų apylinkės, tas Lietuvai tai pačias prasmę turį Nerio baseino žemesnioji dalis»¹⁸. Gili latvių istorikas Stalšans rašo: «Jeigu kuriame nors nutautintame krašte upė, ežerai, kalnai, didesni miškai ir t. t. pavadinimai yra pasilikę, bet apgyventosios sodybos ir pavardžių pavadinimai svetimi, nutautinimas buvo vykęs anksčiau. Jeigu sodybos ir pavardžių pavadinimai yra pasilikę seni, nutautinimas yra vykęs netolimoje praeityje»¹⁹. Gudijoje gi randame ne tik

¹⁶ Palygink: Marija Gimbutas, *The Balts*, Didžioji Britanija 1963.

¹⁷ K. Pakštaitis, *Gudijos santykis su Lietuva*, žr. *Aidai*, 1965, 3 nr., 120 psl.

¹⁸ A. Sujkowskii, *Geografija ziem dawnej Polski*, 1918, 436 psl.

¹⁹ K. Stalšans, *Rus, lenk ir vokiečių mokslininkų tyrinėjimai apie lietuvius ir latvius Polocko krašte*, žr. *Karys*, 1957, 2 nr. 55 psl.

lietuviškai skamban ius upi , vietovi pavadinimus, bet ir pavardes. Žinoma, daugiau ar mažiau tie pavadinimai bei vardai yra slaviskai iškraipyti, bet j tikroji kilm lietuviška.

Štai Gudijoje ar aplinkin se srityse plaukia up s, kuri vardai nieko nesiskiria nuo Lietuvos upi : Beržin , p tis, Lovat , Protva, Oka, Ugra, Desna. Arba vietov s : Saražas, Možaiskas, Viazma, Tv r , Vitebskas ir t. t. Net pa ios Gudijos sostin s Minsko pašon je stovi lietuviškais vardais kaimai: « Sula pradeda tek ti greta Usos ... Aukštupio apylink se gausu kaim lietuviškais pavadinimais: Litva, Žmuidiaki, Skirmontovo »²⁰. «Nemuno krante už tilto dunkso Zam iš i sm lio kauburiukai. Tenai, kaip man senelis pasakojo, kadaise stov jusi Lietuvos kunigaikš io Algirdo pilis ... Vaga dar ir dabar gerokai žymi »²¹. Pakrant je «išsim t s kaimelis keistu vardu — Šaudina ... Klausiamė pirm pasitaikius žmog , kod l ia Šaudina. Žmogelis išple ia akis : Šaudina ir tiek. Ar lietuviai ia negyvena? Ne, dabar n ra ... Tiesa, atsimenu, mano senelis šiek tiek lietuviškai mok jo. O j s pavard ? — susidomime. Pavard ... Gražulis. Paliekame Šaudin , kurioje kadaise lietuvi gyventa ... »²². Antai tokios už Naugarduko tekan ios Serve io up s intakai skamba šitaip : Niauda ir R ta. Š rs kaimo viena dalis vadinasi Dainos. «Gaujos vietovardžiai liudija, kad ia visai neseniai buvo tikroji Lietuva. Štai Gaujos paupio kaimai: Bek nai, Dainuva, Baltut , Dailyd s, Dediuliai, Stalgonys, Kaziuliai, Skrei ionys, Deveniški miestelis, Gudeliai, Pagauj nai, Šiaudži nai, Girdži -nai, Vaškėliai... Gaujos intak vardai: Zarin , Žižmel , Verseka, Dokup , Klev , Lintup , Jak n , Apyt ... »²³.

K B ga sako, kad ir S ros up s vardas yra sugudintas senas aistiškas vardas Sk rija, artimas Skarai, senam Pr gliaus, Rytpr si , up s vardui. Nuo Minsko ligi Naugarduko nutys gaus s lietuviškėji vietovardžiai rodo, kad ia lietuviška žem . šiaur nuo Minsko esan iame Radoškovi i vals iaus inventoriuje kalbama apie lietuvišk Rokantiški kaim . Polocko arkivyskupijos 1618 m. s rašuose randamos tokios lietuviškos pavard s :

²⁰ V. Mat utis, *Nemuno vingiuose*, Vilnius 1959, 20 psl.

²¹ Ten pat, 16 psl.

²² Ten pat, 36 psl.

²³ S. Kol upail a, *Nemunas*, Chicaga 1950, 52 psl.

Bakšta, Dirmantas, Dailid , Eismantas, Gali nas, Litvinas, Mišk nas, Ramša, Ražonis, Salyg , Šag nas, Tak nas, Teli nas, Trišk nas, Toj nas, Ražekas, Ramša ²⁴. Archeologas Tarasenko sako, kad Gudijoje esantieji piliakaliniai yra tokie pat, kokie randasi Lietuvoje. Taigi t piliakalni statytojai tur jo b ti tie patys žmon s. Kitas tyrin tojas Liaudanskis teigia, jog 70% ištirt piliakalni Smolensko srityje priklauso Lietuvos piliakalni grupei. M s kalbininkas B ga rado 41 baltišk upi pavadinim Minsko srityje, 38 Smolensko ir 22 Vitebsko srityje. B gos teigimu ligi VI amžiaus po Kristaus lietuviai gyveno dabartin se gud žem se. Rus istoriko Meliajevo teigimu Polockas stovi lietuvi žem se. Statistikas Lebedkinas 1861 m. Minsko apskr. rado 7858 lietuvius, Pinsko — 5.309, Borisovo — 19.082. Jau min tas Tarasenko sako, kad sekant rus archeolog daviniais lietuvi kult ros sritis prasideda nuo Oršos ir eina vakarus per vis Gudij ²⁵. ernihovo gubernijos statistinio komiteto 1866 m. užrašuose nurodomas Lakotovos kaimas, kurio gyventojai kalba savotiška kalba — tam tikras lietuvi kalbos mišinys su ukrainietiška. Ištisa sritis arti Možaisko iki pat I pasaulinio karo buvo dar vadinama Litva.

Kitos uždar rytini balt sodyb salos prie Smolensko, Vitebsko, Polocko, Minsko buvo išsilaikiusios iki XIX amžiaus»²⁶. J. V g lis mini, kad I pasaulinio karo metu, atliekant topografinius uždavinius Polocko ruože, aptiko daug lietuvišk bei latvišk vietovardži . Disnos, Minsko, Slucko ir Lietuvos Brastos ruože tek jam sutikti daug vietos žmon i kalban i lietuviškai, o raštuose matyti daug lietuviškais vardais vietovi : Vanagai, Stakliai, Vy iai, Palikuonys, Daubuva, Girai, Dub , Gojus, Brasta, Plyn , Smelta, Pasod , Sala, Lukšte, Patrak . Disnos, Minsko ir Xaugardlio ruože kai kurias vietas žmon s vadina kalnica. Tai buvusios lietuvišk j pili vietov s — piliakalniai. Kai 1917 m. lietuviai prad jo organizuoti lietuviškus karinius dalinius irstan ioje rus armijoje, tuos dalinius pasisi l

²⁴ Iv. Stal šans, *Rus , lenk ir vokie i mokslinink tyrin jimai apie lietuvius ir latvius Polocko krašte*, žr. *Karys*, 1957, 2 ur., 55 psl.

²⁵ *Gimtasias kraštas*, 1 nr. 1934.

²⁶ Z. Ivinskis, *Pirmasis Lietuvos karalius Mindaugas ir jo palikimas*, žr. *Lietuvi Katalik Mokslo Akademijos Metraštis* I t. Roma 1965,

stoti vyrai kil iš tolim Gudijos vietovi . «Labai nustebau ... daugumas j buvo kil nuo Minsko, Polocko, Slucko, Lietuvos BrastosTie labai nor jo stoti lietuvi pulkus, savo, kaip jie kalb jo. Kiti savo lietuviškum rodin jo net pavard mis, kuri tarpe buvo : Šukevi , Oginski, Smilgevi , Kailin, Pileckij, Krevin, Baltakevi , Bubeževi , Druskevi ir kiti. Jie tvirtino, kad j seni t vai dar kalba lietuviškai »²⁷.

Panaši daviniai yra žymiai daugiau. Tai iau ir ši , ia pamin t , užtenka pateisinti teigimui, kad gudus Lietuvos pus traukia nutautinta, bet dar ne visai užgesus lietuviška širdis ; traukia lietuviškas kraujas, nors jau ir atmieštas slavizmu. Gudai ieško sav s. J dvasia nerimsta nustojusi buvimui pagrindo. Klaike dvasin dykuma sivešpatauja gimtosios kalbos nustojusiuose žmon se, nes kartu su ja prarandami tur ti dvasios lobiai (tautosaka pla i ja prasme); prarandami syvai, kuriais šimtmeiais mito ir lieka tuštuma. Žmogus nieko tiek nebijo, kiek tuštumos. Šitokie žmon s lieka abejingi dvasiniams politikams, nek rybingi; pasidaro užsidar , pikti, egoistiški, priekabingi. Tai galima pasteb ti nutautintose lietuviškose srityse rytuose, pietuose ir vakaruose. Žmogaus nutautinimas yra žmogaus užmušimas ne fizine, bet dvasine prasme. Šie « užmuštieji», ieškodami sav s, dažnai ieško to, kas mums atrodo ne manoma ar net juokinga.

Šia prasme suprantamas gud užsimojimas savintis vis Lietuvos praeit ir net lietuvi taut . Tai savotiškas bandymas gr žti prie savos kilm s šaltinio. Suprantama, ia yra ir iš viršaus primest politini tiksl . Gudai jau nuo caristin s Rusijos laik yra naudojami priekalo vietoje, ant kurio rusiškas k jis triuškina lietuviškum . Gudai yra žaizdras tirpinti lietuviškam plienui iš kurio gaminamas rusiškas lydinys — pirma lietuviai sugudinami, o paskui gudai surusunami. Pirmieji stumiami Lietuvos sritis, o rusai slenka tur tas gud sritis (pavyzdžiui Smolenskas). Kiek mažiau panaš metod vartojo ir lenkai Vilnijos lenkinimui — per sugud jusius lietuvius spartesnis procesas sulenkini mui.

Ta iau ir be šio, iš viršaus primesto tikslo, didel ms mas ms

²⁷ J. V g l is, *Lietuvos pakraš i lietuviškumas*, žr. *Draugas*, 1952.IV.

lietuviškos kilmės gudai, ypatingai iš vakarinių Gudijos sričių, visai natūralu, kad jie žvilgsnis nukreiptas savo tikrąjį tautiškumą Lietuvių ir savos tautos branduolį — lietuvių tautai, su kuria juos dvasios gelmėse jungia slavizmo klodu prisilgti ryšiai. Tik šitas žvilgsnis turėtų būti ne slaviškas, bet lietuviškas ir vadovaujamas ne rusų imperialistinėms inspiracijoms, bet lietuvių tautos interesams, kokius iš tikrųjų privalo turėti daugybė gudų atsižvelgiant į kilmę. Gi tiems gudams, kurie laikosi iš viršaus primesto nusistatymo Lietuvos atžvilgiu, tenka priminti, kad Juodosios ar Baltosios Rusijos terminas tepradėtų vartoti apie XIV amžius ir tik XVIII amžiuje susidarė dabartinis etnografinis vienetas — lietuviškai Gudija. Tuo tarpu Lietuvos vardas kronikose ir metrašiuose figūruoja nuo 1009 metų, kada Quedlinburgo *Annales Quedlinburgenses* mini *Litua*. O kas liečia Lietuvos kunigaikštius, tai žinoma, kad Gediminas pasirinko sau titulą: *Rex Lithuanorum et multorum Ruthenorum*, bet ne atvirkošiai, o Algirdas jautėsi toks galingas paskelbdamas šūkį: Visa Rusija turi priklausyti Lietuvai (ne Gudijai).

Praeities planai. — Nors ir labai plėšri buvo caristinė Rusija, tačiau dar jos laikais nedrįsta nuneigti, kad Suvalkai, Seinai, Augustavas, Gardinas, Lyda, Smurgainys, Pastoviai, Brslauja ir plačios šios vietovės sritys yra lietuviškos žemės. Istorinė Lietuvos galybės garsai dar tebebuvo girdimi tuometini galiūnų sostuose. Rusų kunigaikštis A. Gercenas rašo: «Vainikavimo metu jis (caraitis) jo šalia išblyškusio Mikalojaus, suraukęs pasišiaušusius šviesiai geltonos spalvos antakius, lietuviškosios gvardijos munduru su geltona apikakle»²⁸.

Tos pat praeities veikiamas Turkijos sultonas ilgus metus viešuose diplomatiniuose priėmimuose laikydavo šalia Rusijos pasiuntinio tušintą kėdę, kurioje turėjo sėdėti didžiosios Lietuvos kunigaikštijos atstovas. Mūsų savaimeigios daliniai vyrai, II pasaulinio karo metu, Gudijos ir Ukrainos plotuose yra užėję kaimynai, kurių gyventojai reikšdavo šiltą simpatiją lietuviams. «Mano asmenine nuomone, rusų tautoje (ne rusų valdininkuose Lietuvoje) iš seno buvo tam tikra simpatija lietuvių tautai, tačiau, be abejo, turėjo takos ir tai, kad Lietuvos kunigaikštis ilgiau laikais, Lietuvai valdant

²⁸ A. Gercenas, *Praeitis ir godos*, I tomas, Vilnius 1958, 79 psl.

didžiulius rus ir ukrainie i gyvenamus plotus, tose srityse mok ta visais atžvilgiais humaniškai elgtis »²⁹.

Po paskutinio Lietuvos ir Lenkijos padalinimo, rusai užgrobdami Lietuv , jai dar pripažino pla ias sritis. Tai matyti iš paskelbto tuometinio Lietuvos generalgubernatoriaus Repnino manifesto : « Lietuvos didžioji kunigaikštyst dalijama 3 dalis, kuri valdžios vietov s yra Vilniuje, Gardine ir Kaune. Pirmajai priklauso pavietai : Vilniaus, Užnerio, Ašmenos, Breslaujos, Lydos ir Trak ... Antrajai: — Gardino ligi Nemuno imtinai, ligi didžiojo vieškelio nuo Gardino Balstog , Choros iaus ir Vasilkovo, Naugarduko, klaninio, Valkavisko ir Brastos, prijungiant šiam pastarajam buvus Pinsko paviet ..., o tre iajai: — Kauno ligi Nemuno, Ukmerg s, Upyt s ir Žemaitijos žem »³⁰.

Kunigaikštis Oginskis, karštas didžiosios Lietuvos kunigaikštijos atstatymo šalininkas, k r projektus ir si l carui Aleksandrui atkurti Lietuv . Oginskio plane buvo si loma Lietuvos kunigaikštija su sostine Vilniuje ir susidedanti iš Kauno, Minsko, Mogiliavo, Vitebsko, Voluin s, Podol s, Kijevo gubernij ir Balstog s bei Tarnopolio sritimis. Caras tada dar titulavosi Didžiosios Lietuvos ir Žemaitijos kunigaikš iu. Jei ne kitos politin s b dos užpuolusios Rusij , gal b t buv padaryta koki nors žygi , nes šiam Oginskio planui buvo palanki bals rus sferose. Tam reikalui jau buvo : «Mykolas Oginskis su Liudviku Plateriu ir Ksaveru Liubeckiu suraš Lietuvos konstitucijos projekt ir teik carui Aleksandrui I »³¹.

Napoleonui k rus Vilniuje laikin j Lietuvos vyriausyb , jos dispozicij jo Vilniaus, Gardino, Minsko ir Balstog s gubernijos. Buvo numatyta lietuviška tautin gvardija iš 4 raiteli ir 5 p stinink pulk , o vidaus tvarkai palaikyti numatyta suorganizuoti 6 batalionus žandarmerijos. Tautinei gvardijai iš Vilniaus gubernijos 3000 vyr , Minsko — 3000, Gardino — 2500 ir Balstog s — 1500. Napoleonui kar prakišus, baig si ir numatytos Lietuvos atk rimas. Taip pat dar prisimintina, kad kai Rusija buvo siv lusi kar su Napoleonu, tai tuometinis Rusijos

²⁹ V. Šliogeris, *Antanas Smetona*, atsiminimai, Clevelandas 1966, 168 psl.

³⁰ *Lietuvos TSR istorijos chrestomatija*, Kaunas 1964, 67 psl.

³¹ K. Biel inis, *Dienojant*, atsiminimai, New Yorkas 1958, 405 psl.

caras Aleksandras I galvoj s, kaip geriau nustatyti lietuvius prieš Napoleon . Tai buvo svarbu tod l, kad Lietuva randasi ant strateginio kelio. Per Lietuvos teritorij Napoleonas žygiavo Maskv . Caras galvoj s atstatyti didži j Lietuvos kunigaikštij su sostine Vilniuje, nes kunigaikštijos atstatymas Rusijos globoje padaryt gal simpatijoms Napoleonui.

Rusijos caras, prad damas su vokieiais 1914 m. kar , Peterburge iškilmingai paskelb , kad kar laim jus, Rusijos vakarini pakraš i tautoms bus suteikta plati autonomija. Karui t siantis, 1916 m. prie vyr. karo vado b stin s, O.G.U. skyriuje buvo sudaryta gen. Potapenko specialist komisija busim j autonomini sri i sienoms nužym ti. «1914-1918 m. karo metu, Rusijos vyr. karo b stin je Mogiliavo mieste, imperatoriaus asmenin s kanceliarijos skyriuje buvo labai svarbi rašt , j tarpe — byla žad tosios autonomijos vakariniams kraštams. Ten buvo išd stytas reikalas suteikti autonomij Suomijai, Estijai, Latvijai, Lietuvai ir Lenkijai. Apib dinant Lietuvos reikal ten buvo pasakyta : «Lietuva išskiriama iš buvusios Lietuvos-Lenkijos respublikos. Sienos b simai Lietuvos autonominei sri iai, juridiskai imant, tur t priklausyti senosios, t. y. 1667 m. Andriušavos sutartimi priimtos (1772 m. Rusijos panaikintos), pramatant ta iau gali-myb palikti Rusijos plote šešet rytini apskri i , kurie jau žymiai kolonizuoti rusais »³².

Kai 1918 m. vokieiai už m Pultusk , nemaža lietuvi jung administracin darb . Vokieiai pripažino lietuvi komitet su teise išduoti lietuviams pasus. Gen. V. Grigali nas, prisimindamas tuos laikus, rašo : «Teritorijos mums taip pat nepašykšt ta : be Vilniaus, Kauno, Suvalk ir Gardino gubernij , kurias rusai vadino *Šivero-Zapadnyj Kraj* (šiaur s-vakar kraštas), vokie i komendantas Lietuvos plot jung dal Mogiliavo, Minsko ir Vitebsko gubernij »³³. Vokieiai komiteto išduotus pasus pripažindavo ir tvirtindavo. Taigi ir koks nors ruskelis iš Vitebsko ar Mogiliavo gubernij tapdavo Lietuvos pilieiu.

Kai I pasaulinio karo pabaigoje vokieiai su revoliucine Rusija tar si Lietuvi Brastoje dl taikos, tai ia labai svarbi rol ,

³² J. V g l is, žr. *Draugas*, 1952.III.30 d.

³³ V. Grigali nas-Glovackis, *Kaip 1918 m. lietuviai už m Poltav , žr. Lietuvi Dienos*, 1960, 4 nr.

vaidino busimoji Lietuva. Kunigaikštis Isenbergas ir gen. Freytagas lietuvi tarybai Vilniuje aiškino, kad jeigu lietuviai nesiglaus prie Vokietijos, tai generalinis vokie i štabas kirs Lietuv per pus ir Vokietijai reikalaus sienos Gardinas-Kaunas-Daugpilis. Vokie iai nesir pinsi Lietuvos gyventoj likimu rytus nuo tos linijos³⁴. Taigi tuometiniams vokie iams pus Lietuvos buvo Gardino-Kauno-Daugpilio linija.

Kai galiausia Lietuvi Brastoje 1918 m. vokie iai su rusais susitar d l buferini valstybi (d l ko Trockis vokie ius išvadino pl šikais), Lietuvos plotui buvo numatytos Vilniaus, Kauno, Suvalk ir pus Gardino gubernijos. Vokie iai šitose ribose buvo pagamin žem lap *Ostgrenze eines vom Deutschen Reich am 23.*

111.1918 anerkantten Königreich Litauen. Kaizerio Vilhelmo ypatingas patik tinis ir okupacin s vokie i valdžios Lietuvoje viršininkas Zimmerle su didžiosios Lietuvos kunigaikštijos id ja klabino kaizerio kanceliarijos duris. Kaizeriui id ja patiko, tik jis nor jo, kad tos kunigaikštijos soste atsist jo an kas. Tik vokie i parlamento pirmininkas Erzbergeris nelabai nor jo tos kaizerio an ko p dinst s³⁵.

1919.I.1 d. gud komunist konferencija paskelb kurianti Gudijos valstyb iš Minsko, Gardino, Mogiliavo, Smolensko ir Vitebsko gubernij . Visa Vilniaus gubernija nebuvo traukta, bet palikta Lietuvai. T pat met vasario 18-20 d. Lietuvos komunist partijos suvažiavimas paskelb Lietuvos ir Gudijos susijungim . Kapsukas aiškino, kad Lietuvai priklauso Kauno, Suvalk , Vilniaus gubernijos. Neaiškus jam buv s Gardino gubernijos likimas. Gana b dingas Lietuvos atžvilgiu buvo ankstyvasis lenk nusistatymas. 1917.V.22 d. dvylika lenk politini partij išleido pareiškim b simos Lietuvos atžvilgiu. Tame pareiškime sakoma, kad tos politin s partijos, prisik lusios Lenkijos valstyb s gyventoj vardu reikalauja nepriklausomos Lietuvos valstyb s didžiosios Lietuvos kunigaikštijos žemi apimtyje³⁶. Taigi, iš

³⁴ P. Scheidemann, *The Making of New Germany*, II tomas, New Yorkas 1929, 101 psl.

³⁵ K. Žukas, *Žvilgsnis praeit*, atsiminimai, Chicaga 1959, 419 psl.

³⁶ G. W. Prother , *Russians, Poland, Lithuania and White Russia*, Londonas 1920, 142 psl.

pradži lenkai si l atstatyti Lietuvos kunigaikštij , o paskui jie patys pagrob Vilni , už kurio pripažinim Lenkijai, kaip niekui¹ nieko, pasi l lietuviams pad ti atimti iš latvi Liepoj ir prijungti j prie Lietuvos. Kad k snis b t riebesnis — prid jo Daugpil³⁷.

Amerikie iai Europos reikaluose mažai susigaud , o tuo labiau jiems buvo neaiškus Lietuvos reikalas. Bet vis tik 1917 m. Wilsonas paskyr Isaiaho Bowmano vadovaujam komisij paruošti medžiag taikos deryboms. Ta komisija rekomendavo jungtin Lietuvos-Lenkijos valstyb . Lietuvai ta komisija puvo numaiusi 132,000 kv. km. plot su virš 6 milijonais gyventoj , prijungiant prie Lietuvos didel dal Rytpr si . «Amerikie i taikos delegacija taikos konferencijai Paryžiuje 1919.1.21 d. teik 203 raportus (*Inquiry*), kuri viename sakoma, kad Lietuv ir Lenkij jungia istoriniai ir ekonominiai ryšiai, bet Lenkija Lietuvai prival t pripažinti teis valdyti Vilniaus, Gardino, Minsko sritis»³⁸. Iš lietuvi pus s J.A.V. sekretoriui Colby 1920.IV.3 d. J. Vileišis teik rašt ir žem lap , nusakant atstatomos Lietuvos valstyb s sienas. Tos ribos pietuose atsir m Bug prie senovin s jotvingi sostin s Drohino ir pro Prud nus, Baranovius, Malade in jo ligi Drujos prie Dauguvos.

Bet, kadangi pagrindin rol loš anglai ir pranc zai, tai amerikie i projektai nedaug sv r . Anglams lietuviai buvo maža tautel . Rypr siai — germanizuoti, Vilnija — lenkiška, tod l jiems atrod geriausia atkurti didel galing Lenkij « suteikiant jai apie 100 km Baltijos paj rio su Klaip dos uostu»³⁹. Anot Vaižganto : «kapitalistams prireik atsverti Vok , na, ir m sudaryti — Didži j Lenkij . masino t , na, tikrai, nelaiming krašt didži sias avanti ras ... sužadino apetitus »⁴⁰.

Angl istorik nuomon apie Lietuvos ribas nebuvo labai bloga. 1920 m. angl užsienio reikal ministerijos ekspertai savo studijoje *Russians, Poland, Lithuania and White Russia* priskiria prie Lietuvos net Lietuvos Brast pietuose. Angl istorik pra-

³⁷ M. Bir žiška, D l m s , Vilniaus, atsiminimai, II dalis, Londonas 1962, 231 psl.

³⁸ V. Šir vydas, *Lietuva amerikie iuose I pasaulinio karo metu*, žr. *Aidai*, 1965 m., 8 nr.

³⁹ M. Urbšien , *Klaip dos krašto istorijos parašt je*, 1935, 8 psl.

⁴⁰ Vaižgant as, *Lenk okupuotame Vilniuje*, Vilnius 1922, 138 psl.

matyta Lietuva gal jo tur ti apie pusšešto milijono gyventoj . Ta iau angl istorik rekomendacijos bei tyrin jimai labai sky- r si nuo to meto angl politik pareiskim bei plan .

Pranc z nuomon apie Lietuv ligi maždaug 19 amžiaus galo buvo gana objektyvi. Jie lietuviškomis žem mis laik plotus tarp Dauguvos ir Nemuno. Lietuviškas paj ris jiems buvo nuo Lie- pojos ligi Karaliau iaus, o rytus lietuviškomis žem mis laik ir Vitebsko gubernij . Ta iau po 1 pasaulinio karo, lenk takoje, pranc z nuomon pasikeit . Ruošiant taikos sutart , pranc zai paskyr žymiausi mokslinink Europos reikalams studijuoti. Lenkijos reikalui teko keli žym s mokslininkai, kurie Lenkijos interesus r m lenk dvarininkais. Kur yra lenk dvarininkai — ten ir turi b ti Lenkija. Biednuomen nevaicino rol s.

Lietuvos klausim nagrin ti buvo pavesta kalbininkui A. Meillet, kuris apie Lietuv žinojo tiek, kiek jam lenkai pasakojo. Apie Lietuvos ribas jis beveik nieko nepasak , bet priskiria len- kams Suvalkus, o lietuvius, latvius ir gudus si l sujungti fede- racij , kuri sueit s jung su Lenkija. Lietuvos riboms nustatyti Meillet pasi l sudaryti komisij . Šitokius vargingus davinius ant taikos stalo paties vienas profesorius, o taikos konferen- cij pa i lietuvi delegacija nebuvo sileista. V liau, žinoma, reikalai vyst si pla iau.

Didysis Vilniaus seimas 1905.XII.4-5 d. pri m rezoliucij : «Reikalauti Lietuvai autonomijos su seimu Vilniuje... Toji autonomiška Lietuva turi b ti sud ta iš dabartin s etnogra- fiškos Lietuvos, kaip branduolio, ir t pakraš i , kurie d l ekono- mišk , kult rini , tautini arba kit priežas i traukia prie to branduolio ir kuri gyventojai priklausyti prie jo nor s »⁴¹. B - dinga, kad Vilniaus seime dalyvavo atstovai iš Gardino guberni- jos — barzdoti kininkai.

Konkre iau d l b simos Lietuvos pasisak 1917 m. Berne vykusi lietuvi konferencija, kurios priimtoje rezoliucijoje nuro- doma, kad etnografin s Lietuvos apimtin eina «visa Kauno ir Suvalk gubernijos, Balstog s apskrities šiaur su Balstoge, Gardino, Slanimo, ir Valkavisko ištisos apskritys, istoriniai visuo- met priklausiusios Lietuvai. Toliau Lietuvai turi priklausyti Vilniaus gubernija be Vileikos ir Dysnos apskri i . Be to, Al kstos

apskritis Kurše iki Dauguvos upės kranto. Numatyta reikalauti Lietuvai Liepojos uosto ... Jeigu latgaliai prisidėtų prie Lietuvos valstybės, tai jiems duoti... savivaldos autonomiją»⁴².

Lozanos pavergtį tautų kongrese 1916.VI.27-30 d. lietuvių delegacija pareiškė, kad bus atstatoma didžioji Lietuvos kuni-gaikštija su jos ribose anksčiau gyvenusiomis tautomis. 1921.V. 20 d. Tautų Sąjungos galiojantis Hymansas siūlė sudaryti federalinę Lietuvos valstybę iš Vilniaus ir Kauno kantonų. Federacijos sostinė turėtų būti Vilnius. Oficialios kalbos — lietuvių ir lenkų. Lietuva projektui kaip derybų bazė, bet lenkai nesutiko. Lenkai atmetė ir antrą pataisytą projektą.

Su antrojo karo pašvaistėmis visai pasirodė naujas planas, šį kartą daugiausia iš vokiškų stalų. Vienas iš jų Kleisto, vadinamo Ribentropo biuro šefo. «Apie dr. Kleistą buvau daug girdėjęs. Dar Lietuvos nepriklausomybės laikais jis lankėsi Kaune su kažkokia politine misija. Tada Kaune buvo kalbama, kad dr. Kleist kažkam prasitaręs, kaip ateityje vokiečiai norėtų sutvarkyti Rytų Europos žemėlapią, bent Lenkija turėtų būti susiaurinta iki savo etnografinių sienų, o šiaur nuo Lenkijos turėtų būti sukurtos dvi didelės valstybės: *Grosslitauen ir Grossfinland* — Didžioji Lietuva ir Didžioji Suomija. Lietuvai turėtų būti tik etnografiniai plotai, bet ir Latvija ir Gudija»⁴³.

Prieš prasidedant II pasauliniam karui, vokiečiai planavo iš Lietuvos, Latvijos ir Gudijos sukurti naują Baltų valstybę (Baltland). Tai jau už mūsų šiuos kraštus pavertė *Ostlandu*. Vokiečiuose bėta dar vieno plano: padidinti Lietuvos teritoriją prie Dauguvos, priskiriant prie Lietuvos sritis ligi Drujos.

Būdingas šiuo atžvilgiu ir sovietų laikymasis. Nors sovietai sako, kad dabartinės okupuotos Lietuvos sienos rytuose nustatytos visiems amžiams, tačiau žemelapiuose dažnai Lietuvos plotai žymimi etnografinėmis ribose, vedant Lietuvos sienas ta riba, kokia buvo nustatyta 1920 metais sutartyje su Maskva.

Trumpai peržvelgę ryškesnius buvusius planus iš vienos pusės, dabar pažirkime kelis iš kitos pusės. «Dr. Jurgis Gerulis, kilimo iš Klaipėdos krašto ... buvo ryšininku tarp vokiečių kariuo-

⁴² Ten pat, 254-255 psl.

⁴³ S. Raštikis, *Kovose dėl Lietuvos*, kario atsiminimai, II dalis, Los Angeles 1957, 165 psl.

men s ir naci partijos, kart prasitar , kad lietuviai gal b ti iškeldinti kur nors prie Volgos arba Krymo. Toks vokie i planas iš tikr j buvo. J paruoš Hitlerio pavestas Kosenbergas... Pagal t plan (1941.IV.2) iš Lietuvos ir kit Pabaltijos krašt tur jo b ti iškelta prie Volgos inteligentija ir sumaišyta su vokieiais, kurie ten gyveno dar caristin s Rusijos laikais. Lietuvoje gi tur jo b ti apgyvendinti vokie iai. Tam paruošti buvo sudarytas *Ostlando* komisariatas »⁴⁴. Vokie iai I pasaulinio karo metu, už m Lietuv , k r planus, kaip j kolonizuoti ir suvirškinti germanizmo katile. Prof. F. Lecijus paruoš plan : « Iškelti kuone du milijonus stipri Lietuvos kaimie i , gyvenan i Kauno, iš dalies Vilniaus, Gardino bei Suvalk gubernijose, n ra prasm s ». Si l steigti mokyklas su vokie i kalba, dvarus atiduoti vokieiams, o kaimie ius iš lengvo pratinti prie vokie i ir vokiškumo. « Tuojau pat negalima lietuvi prievarta germanizuoti. J ramus tautiškumas neturi b ti sutrukdytas. Šiaip ar taip, laikui b gant, jie never iami taip apsipras su vokie i dvasia, kad maždaug po 100 met j krašt kaip lygiateis provincij bus galima prijungti prie Pr sijos »⁴⁵.

Caristin s Rusijos sferose, ypatingai po 1863 m. sukilimo, buvo planuojama Lietuv kolonizuoti rusais. Bet ši kolonizacija buvo vykdoma ne kompaktine mase. Visai kitaip buvo sugalvoj s Stolypinas, «ilgus metus buv s bajor vadas, tur j s ia dvar (Kauno gubernijoje), tap s Kusijos ministriu pirmininku, buvo suman s Kauno gubernij per vidur perskelti pla ia rus kolonist apgyvendinta juosta ir tuo b du j padalyti dvi dalis »⁴⁶. Turint mintyje, kad tuometin Kauno gubernija ap m didelius šiandienin s Lietuvos plotus, labai aišku, koks b t buv s padarytas skaudus pi vis, jeigu tas planas b t vykdytas. Nor ta «apsodinti rusais (gudais, ukrainieiais, maskoliais) Lietuvos Papr s , kad, karui kilus su Vokietija, Rusijos vyriausyb ir kariuomen pa iame valstyb s pasienyje tur t daugiau patikim žmoni »⁴⁷. Bet karas su Japonija ir po to vyk s suiru i laikotarpis nublošk Lietuvos kolonizavimo planus šon .

⁴⁴ A. Steponaitis, *T vyn je ir pasaulyje*, New Yorkas 1962, 233 psl.

⁴⁵ *Lietuvos T.S.R.* istorijos chrestomatija, Vilnius 1964, 124 psl.

⁴⁶ K. Biel inis, *Dienojant*, atsiminimai, New Yorkas 1958, 422 psl.

⁴⁷ K. Gr inius, *Atsiminimai ir mintys*, II d., Chicaga 1962, 101 psl.

II. Vilniaus krašto lietuviškumas

Lietuvos valstybės teritorijos mažėjimas. — Šios trumpos statistikos tikslas duoti bendrą vaizdą, kaip amžiai eigoje didėjo ir mažėjo Lietuvos valstybės ligimis dienomis jos sienos priartėjo prie Vilniaus vartų.

Mindaugo laikais Lietuva apimė apie 200.000 kv. km. Lietuvi gyvenami plotai siekė apie 50 km pietvakarius nuo Minsko. Vilnius tada buvo maždaug viduryje lietuvių apgyventą plotą. Gedimino laikais Lietuva siekė ligi 350.000 kv. km Algirdo laikais — apie 700.000 kv. km, o Vytauto laikais — apie 930.000 kv. km., kas šiandien sudaro apytikriai Vokietijos ir Prancūzijos teritoriją kartu. Vytauto valdytuose plotuose dabar gyvena apie 90 milijonų žmonių.

Pirmojo padalinimo metu Rusija atplėšė nuo Lietuvos valstybės apie 85.000 kv. km. Antrojo padalinimo metu apie 117.000 kv. km. Trečiojo padalinimo metu nuo Lietuvos buvo atplėštos likusios žemės rytuose, o pati Lietuva padalinta tris gubernijas. Lietuvos skirstymas gubernijomis buvo vykdomas kelis kartus, kol galiausiai ilgiau apsisistota prie šios sudėties: Vilniaus, Kauno, Gardino ir Suvalkų. Kai 1840 m. caras uždraudė oficialiuose raštuose vartoti Lietuvos vardą, rusų istorikams ar mokslininkams veikaluose ligi pat 1914 m. karo tos keturios gubernijos buvo vadinamos lietuviškomis gubernijomis. Bendras etnografinis Lietuvos plotas buvo apie 105.000 kv. km.

1920 m. sutartimi su Maskva, nepriklausomai Lietuvai dar buvo pripažintos nemažos sritys rytus nuo Vilniaus, nors su jau gerokai apkarpytomis tikrosios Lietuvos sritimis, kurios dar caro laikais buvo laikomos Lietuva. R. Skipitis savo atsiminimuose nurodo, kad pasirašius sutartį su sovietais (1920), jam teko lankytis Vidžiuose, kur atvyko trys žilagalviai seneliai iš Šarkaušinos su prašymu, kad Lietuvos siena būtų pastmata toliau rytus, nes «vietos gyventojų nusistatymas esantis visai aiškus: priklausyti Lietuvai, o ne Sovietų Rusijai. Tas delegacijos vadas nurodė ir kokių ruožų turėtų eiti Lietuvos rytinė siena nuo šiaurės pietus. Kiek prisimenu, jis kalbėjo taip: « Lietuvos siena šiaurėje turėtų prasidėti ne nuo Drujos, bet nuo Drisos ir eiti pietus pro Armanavčius ir Gluboką. Nors mes ir ne lietuviai, bet tolimos

praities broliškas lietuvi sugyvenimas su m s pirmatakais traukia mus ir dabar labiau prie lietuvi , negu prie rus ... Gal - tum te patikrinti m s gyventoj nusistatym plebiscito keliu ir pamatytum te, kad mano tamstai pasakyti žodžiai pasitvirtint »⁴⁸. Skipi iui teko rodin ti delegatams, kad sutartis su sovietais jau pasirašyta ir apie Lietuvos sien nuk lim toliau rytus negali b ti kalbos. « Li dni atsisveikino su manim t žilagalvi , savo apylink se neabejotinai autoriteting ir Lietuvai drauging vyr delegacija. Gi pats faktas, kad nuo Drujos ir

Lietuvos plot maž jimas ži rint iš dešin s kair : pirmoji linija (br kšneliai ir taškeliai) žymi vadinam *Lithuania propria*, t. y. tikrosios Lietuvos ribas, kurios pastoviai išsilaik 227 metus. Rytpr siuose ši riba žymi vokie i pripažintas lietuvi apgyventas sritis nuo seniausi laik .

Antra, vientisin linija, žymi tuos plotus, kuriuose lietuviški vieto- vardžiai sudaro absoliu i daugum .

Tre ioji, stambiais taškai pažym ta linija, yra prieš I pasaulin kar lenk statistik nustatytos lietuvi gyvenamos sritys.

Ketvirtoji, vientisa juoda linija žymi dabartin s okupuotos Lietuvos rib , kuri lietuviams primet sovietai.

Šarkaušinos jo delegacijos prašyti j apylinkes prijungti prie Lietuvos yra labai sid m tinas »⁴⁹. Skipi iui išvykstant, Vidžiuose valgykl l s savinink paklaus , ar Lietuva ia pasilikianti. «Darome k tik galime, kad Lietuva ia pasilikti amžinai. Ar tamsta nor tum, kad ia b t Lietuva? Žinoma nor iau. Kokia aš b iau lietuv , jei nenor iau Lietuvos. Tuos žodžius pasakius net ašaras nubrauk nuo skruost »⁵⁰. Iš savo pus s galime pridurti, kad min tieji žilagalviai senukai buvo gana tiksl s, nes pro j nusakytas vietoves kaip tik rytuose jo nuo 1566 m. nusistov jusi tikrosios Lietuvos, arba kaip raštuose buvo priprasta vadinti — *Lithuania propria* siena.

Pagal tarptautines sutartis nustatytas nepriklausomos Lietuvos plotas ap m 88.111 kv. km, arba apytikriai 17.000 kv. km mažiau negu caristin s Rusijos pripažintas *Lithuania propria* plotas. Rytin s Lietuvos sienos keliolika kilometr buvo pastumtos ar iau prie Vilniaus. Želigovskio puolimas atpl š nuo Lietuvos tre dal pripažintos teritorijos su pa ia sostine. Sovietai 1940 m. rugpi io 3 d. žad jo iš Vilniaus krašto sri i gr žinti Lietuvai 2.300 kv. myli , bet v liau tegr žino tiktai 1.022 kv. mylias su Vilniumi. Apie 1920 m. liepos 12 d. sutartimi nustatytas Lietuvos sienas sovietai nekalb jo. Savo pa i pasirašyt sutart sulauž . O kad dabartin karta auganti Lietuvoje nepatirt apie Maskvos sulaužyt 1920 m. sutart ir lietuvišk j žemi prijungim prie Gudijos, Lietuvoje išleistoje chrestomatijoje, atspausdinant min tos 1920 m. sutarties tekst , išleistas skyrius, kur nusakomos vietov s pro kurias tur jo eiti Lietuvos ir Soviet siena. D l šio išleidimo prid tas štai koks paaiškinimas : « Šia sutartimi Tarybin vyriausyb v l pripažino Lietuvos nepriklausomyb ir Vilni bei Vilniaus krašt Lietuvai (straipsnis II, kuriame nusakomos abiej šali valstybin s sienos, d l jo ilgumo nespausdinamas) »⁵¹. N ra abejon s, kad ia ne ilgumas kaltas, bet pa ios sutarties sulaužymas. Bet pats didžiausias ir nuolat komunist spaudoje kartojamas pasity iojimas iš lietuvi tautos yra tas,

⁴⁹ Ten pat, 300 psl.

⁵⁰ Ten pat.

⁵¹ *Lietuvos T.S.R. istorijos chrestomatija*, sudar : A. Gaigalait , E. Griškait ir J. Jurginis, Kaunas 1964, 140 psl. Lietuvos ir Taryb Rusijos taikos sutartis 1920.VII. 12 d.

kad es , tik soviet valdžios d ka, Lietuvos žem s pirm kart istorijoje sujungtos vien vienet . Tuo tarpu yra visai atvirkiš-iai : pirm kart lietuvi tautos istorijoje didžiausi etnografin s Lietuvos plotai prijungti prie slav — pradedant buvusi Ryt-pr si šiaurini s dalies komedija ir baigiant Suvalkais, Seinais, Gardinu, Lyda, Smurgainiais ir Br slauja bei t vietovi sritimis. Aš nematau ne tik Europoje, bet ir visame ši dien pasaulyje kitos tautos, kuri etnografini žemi plotais, proporcingai, but žiauriau apipl šta už lietuvi taut . Juk sovietai vien tik po II pasaulinio karo priskyr Gudijai apie 18.000 kv. km 1920 m. sutartimi Lietuvai pripažint žemi , nekaltant jau apie Karaliau iaus srit . Atsigr ždamas senesnius laikus, K. Pakštas yra apskai iav s, kad prieš II pasaulin kar sovietai vald apie 150.000 kv. km senosios Lietuvos ploto, o Lenkija apie 113.000 kv. km. Po II pasaulinio karo santykis pasikeit soviet naudai, atimant didel dal iš Lenkijos valdyt plot .

Potsdamo sutartimi sovietai Karaliau iaus srit žad jo prijungti prie Lietuvos, ta iau 1947 m. sritis buvo priskirta prie Rusijos, su kuria net tiesioginiai nesusisieikia, o visi šioje srityje vietovardžiai surusinti. Kaip Lietuvos sien atk limas prie Vilniaus vart m s sostinei reiškia rusiškojo žiaurumo posak : «pastaityti prie sienos », lygiai taip niekada rus negyventos Karaliau iaus srities tiesioginis prijungimas prie Rusijos, lietuvi tautai reiškia enkavedistišk « š vis iš užpakalio ».

Dabartin s okupuotos Lietuvos plotas apima apie 65.197 kv. km Vokie i okupacijos laikais Lietuvos plotas siek 76.199 kv. km be Klaip dos krašto. Vokie iai prie Lietuvos buvo priskyr Ašmenos, Smurgaini ir Svyri sritis, kurias sovietai v l prijung prie Gudijos. ia rusiškasis okupantas vykd vien iš savo barbarišk j darb — susprogdino ir su žeme sulygino garsiosios lietuvi Kr vos pilies griuv sius. Tuo b du nuožmusis okupantas sutryp paminkl , kuris jam garsiai liudijo : ia nuo neatmenam amži lietuvi žem !

Po mindauginiais laikais lietuvi kalbos plotas siek apie 100.000 kv. km. Latvi kalbos apie 60.000 kv. km. Pr s apie 40.000 kv. km. Lietuvos valstyb s aukš iausio išsivystymo laikais ir v liau, kalbin s Lietuvos plotai ap m apie 120.000 kv. km. Devynioliktojo amžiaus viduryje caristin s Rusijos statistikos daviniais lietuvi kalbos plotai ap m apie 105.000 kv. km,

skaitant Gardino gubernijos šiaurinę dalį, Naugarduk, Mažąją Lietuvą ir Karšos gubernijos dalį. Tokiu būdu išeina, kad maždaug nuo XVI antros pusės, kada prasidėjo ryškesnis lietuvių nutautėjimas, ligi XIX amžiaus vidurio, t. y. apytikriai per 300 metų lietuvių kalbos plotai sumažėjo 15.000 kv. km. Dvidešimtojo amžiaus pradžioje lietuvių kalbos plotai apytikriai 95.000 kv. km. Tokiu būdu 50 metų laikotarpyje kalbiniai plotai sumažėjo 20.000 kv. km, kas sudaro apytikriai 5,5 karto greitesnį lietuvių nutautėjimą palyginus su pirmuoju laikotarpiu. Didžiausią lietuvių sūnykimo bangą žvelgėme 19 a. antroje pusėje. Tarpautiniais sutartimais nepriklausomos Lietuvos plotas apytikriai 88.111 kv. km. Šiuo atveju Lietuva nustojo apie 3.000 kv. km. lietuviškai kalbančio ploto. Nuo nepriklausomai Lietuvai numatyto ploto ligi dabartinės sovietų okupacijos, Lietuva neteko 22.804 kv. km. lietuviškų žemių. Gi nuo plačiausio kalbinio Lietuvos išsiplėtimo ligi šiandieninės Lietuvos ribų viso netekome apie 54.803 kv. km., kitais žodžiais tariant — teturime maždaug pusę to, ką iš viso privalume turėti ir ne tik kad nesulaukime natūralaus prieauglio, bet ir praradome, ką protavai paliko kalbinis Lietuvos plotas atžvilgiu, nekalbant apie valstybės apimtį.

Vienas iš didžiųjų smagių lietuvių kalbai, ypatingai Vilniuje, buvo rusų vestas spaudos draudimas. Šis aktas mūsų tautai nustatė istorijos laiptais žemyn. K. Bielinis savo atsiminimuose sako: « Bent vienu dešimtmečiu anksčiau atgavus spaudą, mūsų tautos paskesnis likimas būtų kiek kitaip atrodęs. Jei spaudos draudimo nebūtų buvę, bendrai visa Lietuvos problematika būtų kitaip atrodžiusi... Daugelio tikslaus klausimo, pavyzdžiui Vilniaus, gal ir visai nebūtų buvę, jei savas atgimimas ir savos visuomenės formavimas būtų anksčiau pradėję »⁵². O toliau tas pats autorius priduria: « Spaudos uždraudus, lietuviuose neatsirado asmenų, kurie būtų sugebę iširti rusų biurokratų ir nacionalistų spaudos draudžiančių aktų teisėtumą. Iki tokio laipsnio buvo nuvyntas didysis lietuvių tautos reikalas »⁵³.

Lenkų administracijos ir dvasiškuos teroras pagrobtoje Vilniuje buvo išgalstas kirvis prieš lietuvių medžio šaknį. K.

⁵² K. Bielinis, *Dienojant, Spaudos draudimo laik atsiminimai*, New Yorkas 1958, 92 psl.

⁵³ Ten pat, 135 psl.

Rus statistiko Lebedkino atžym ti 1861 m. lietuvi apgyventi plotai. Taigi, prieš 100 met lietuviai dar gyveno toli pietus, o šiaur je siek Druj . Aplink Vilni nurodytos mažos salel s lenk (pažym ta raide P). Didžiul lietuvi sala pažym ta šiaur nuo Kijevo (raide L), o kita nedidel šiaur nuo Vileikos.

Pakštas, remdamasis Lebedkino 1861 m. statistika, sudar lietuvi apgyvent plot žem lap , kuriame lietuvi plotai prasi- deda prie Drujos (Dauguvos) ir beveik sta ia linija eina pro Vilei- k ligi Kobrino, o iš ia pasuka pro Lietuvos Brast , Balstog , Suvalkus, Gumbin ligi Baltijos j ros ⁵⁴. Deja, šiandien, po šimto met nuo anos statistikos sudarymo, matome, kaip baisiai lie- tuvi tauta nutaut jo ir jos kalbin s ribos susiaur jo. Per t laik apytikriai praradome apie 40.000 kv. km lietuvišk žemi plot : germanizacijos bangos nušlav Pr sijos lietuvius, sla- vizmo audra skaldo jau paskutinius lietuvyb s liku ius Sein , Gardino, Lydos, Ašmenos, Smurgaini , Breslaujos srityse, nekal- bant apie tolimesnes, kur lietuvyb jau galutinai užgeso, lygiai kaip ir to paties Lebedkino minima didel lietuvi sala šiaur nuo Radomysliaus (Ukrainoje) ir salos Gudijoje. Kuo spaudos uždraudimo ligi m s dien , nutaut jimo banga yra pasiekusi didžiausi temp tose srityse, kurios pasiliko už nepriklausomos Lietuvos rib .

Daviniai iš praeities. — Neseniai užtiktas Ispanijoje vadina- mas Katalonijos žem lapis, pagamintas 1475 m., parodo Vilni kaip Lietuvos sostin ir svarb prekybos centr . Prid tame apra- šyme sakoma, kad Vilniuje yra dideli sand liai, viešbutis užsienio pirkliams. Iš Vilniaus prek s keliavusios visas puses. Vilniaus rinkoje buvo išstatomos prek s net iš Kinijos ir Persijos. Iš ia jos buvo vežamos vakarin s Europos kraštus.

Nors lenkai d jo ir didžiausias pastangas Vilnijos sulenkini- mui, bet galutinai užmušti lietuviškos dvasios jiems nepavyko. Kur lenkyb s audros mažiau užsukdavo, lietuvyb laik si nuo sen senov s. Antai, kad ir tokios Baltvyžio girios šiaurin je pus je lietuvi kalba nebuvo išnykusi ligi paskutini laik . ia žmon s su pagarba min davo Lietuvos kunigaikš i laikus ir jo sava- noriais Lietuvos kariuomen . J. Švaistas savo atsiminimuose rašo : lietuvi kuopai 1920 m. užimant linij nuo Svyri mies- telio ligi Vilijos, apsistojus vienoje vietoje, « visa toji apylink dvelk lenkiškumu, vadinosi Okolica, bet žmon s iš tikr j

⁵⁴ K. Pakšt as, *Lietuvi tautos plotai ir gyventojai*, žr. *Aidai*, 1957, nr., 104 psl.

ger lietuvišk šird tur jo. Nepamirštu aš j ir šiandien»⁵⁵. J. Petraitis apie Ašmenos lietuvius sako : «Visi lietuviškai kalb jo ir lauk , kad grei iau lietuviiai ateit Ašmen »⁵⁶. Man trumpai yra tek dirbti Ašmenos geležinkelio stotyje, kur si-kalb jau su vienu jaunu vyruku. Jis gyr si lietuviškai išmok s šeši m nesi laikotarpyje. Man paabejojus, jis atsak : «Taip greit išmokau tod l, kad tai mano senel s kalba, kuri labai myl -jau. Mama sak , ji man lietuviškai lopšines dainuodavo...». 1919 m. Ašmenos lietuvi atstovas Vilniaus Lietuvi Komito atstovui sak : « Steikite lietuviškas mokyklas ir mes visi tuojau išmoksime prot vi kalb ». Smurgaini miestelyje teko buvoti garsiajame riestaini turguje. Lietuviškai kalb damas gal jai apsipirkti. Kai kurie kaimie iai bandydavo kalb ti lietuviškai, bet su tam tikra baime, kad vietos arš s lenkomanai «neužvažiuot per sprand », kaip populiariai yra išsitar s liemeningas gaspadorius, stov damas riestaini virtin mis apkrautame vežime. Smurgaini vals-iuje pra jusio karo metu buvo apie 1700 lietuvi . 1942 ar 1943 m. vasar nuvažiavau laisvalaikiu pasidairyti Malade-in . Laukdamas stotyje traukinio atgal Nauj j Vilni , susiti-kau su malonios išvaizdos senuku. Užkalbinau rusiškai. Atsak pusiau lietuviškai-gudiškai. Taip ir toliau kalb jom s. Pasisak kil s nuo Smurgaini , bet gyvenim praleid s anapus Minsko, Gudijoje. Man užklausus, ar jis laukia traukinio Vilni , šypso-damasis atsak : «Ne. Laukiu, kada šioje vietoje bus Lietuva ».

Istorin s Lietuvos laikais Smurgainys gars jo savo loki treniravimo akademija. Buv s toks geležine plokšte dengtas takas, kurio apa ioje k renosi ugnis. Lokio paskutines kojas apaudavo ir užvesdavo ant kaitusios plokšt s. Taip lokys išmokdavo vaikš-ioti dviem kojom. Iš ia lokininkai traukdavo Latvij , Lenkij , Gudij , Lietuv ir kitus kraštus. Ašmena taip pat turi do-mi istorij . B dinga, kad Ašmenoje viena mergina k sinosi nu-šauti Napoleon , keršydama už savo brol . Bolševik statistika po II pasaulinio karo nurod lietuvišk kaim apie Smurgainis, Ašmen , Lyd ir net Naugarduk . Rus akademikas P. Koeppeno

⁵⁵ J. Švaistas, *Karas ir sentimentai*, žr. Draugas, 1951.

⁵⁶ J. Petraitis, *Laisv ginant*, II t., Stamford (J. A. V.) 1953,

1859 m. Malade inos parapijoje rado 18 lietuvišk ir tik 10 lenkišk kaim .

Istoriko Balinskio žiniomis 19 amžiaus antroje pus je lietuviškai buvo kalbama už Lydos ligi Nemuno. K. Bielinis savo atsiminimuose, kalb damas apie 1905 m. vykius, pastebi: «Anuometinis Vilnius buvo lietuviškesnis už Kaun , o Tilž už Klaip d . Kart dviese einant stoties link, už šv. Kazimiero bažnyios ... mums už aki už jusi moter l mandagiai prašneko lenkiškai, paaiškindama, kad ji nuo katedros mus sekusi ir vis negal jusi atsigr ti gražia lietuviška kalba. Pasisak me iš kokio krašto esame ir savo ruožtu pasiklaus me, iš kur pati paklaus ja bus kilusi ? Moteris, iš išvaizdos ir drabuži atrodžiusi bajoriško kiemo kinink , paaiškino, kad ir j krašte, kažkur už Lydos, žmon s dar kalba lietuviškai, bet ne taip gražiai, kaip mes »⁵⁷.

Rusas Lebedkinas 1862 m. statistikoje nurod , kad Lydos apskrityje lietuviai sudaro 80 % vis gyventoj . Taigi, nors lietuvi kalba Vilnijoje «išvartyta iš miest , dvar ir klebonij ir iš staig , užsiliko sodžiaus d min se gryiose »⁵⁸.

1861 m. rus statistiko Lebedkino surinktais daviniais Gardino gubernijoje : L. Brastos, Kabrino, Valka visko, Bielsko, Gardino, Sokolkos, Slanimo ir Balstog s apskrityse rasta 201.897 lietuviai, 30.924 jotvingiai, 25.879 gudai, 193.288 lenkai, 132.286 rusai ir kitoki tautybi po mažiau ⁵⁹. Taigi Gardino gubernijoje lietuvi b ta daugiau, nei bet kurios kitos tautyb s. «Gardinas yra domus balt žemi kampas, kur istoriniais laikais buvo smarkiai ir nuolat gulamas vakarini ir ypa rytini slav , kuris ir dabar tebegulamas »⁶⁰. « Baltvyžio girios ir Pinos-Pripet s balyno vakarin dalis yra tas tarpas, pro kur VI a. po Kr. prad jo brautis slavai... nor dami pasiekti Nemuno aukštup nuo jo versmi ligi Gardino miesto »⁶¹.

⁵⁷ K. Bielinis, *Penktieji metai*, New Yorkas 1959, 212 psl.

⁵⁸ J. Jurginis, *Mikalojus Katkus*, Vilnius 1963, 33 psl.

⁵⁹ K. Pakšt as, *Earliest Statistics of Old Lithuania*, žr. *Commentationes Balticae*, IV t., Bonn 1957.

⁶⁰ P. B t nas, *Jotva-S duva, Pietin Lietuva, Grigaliaus Valaviciaus* 1599 m. *Lietuvos giri aprašyme*, red. V. Žemaitis, Chicaga 1964, 88 psl.

⁶¹ Ten pat, 73 psl.

Plona linija viršuje žymi caristin s Rusijos nustatytas Vilniaus gubernijos ribas. Apa ioje nelygi linija žymi buvusias Gardino gubernijos ribas. Stora linija žymi 1920 m. Maskvos sutartimi pripažintas Lietuvai rytines sritis. Rusai ligi pat I pasaulinio karo Vilniaus, Gardino, Suvalk (buv. Augustavo) ir Kauno gubernijas laik lietuviškomis žem mis. Šis vaizdelis parodo, kiek nepriklausoma Lietuva nustojo net pripažint lietuvišk žemi rytuose ir pietuose. Prieš I pasaulin kar tose keturiuose lietuviškose gubernijose (skaitant ir Maž j Lietuv bei latviams atitekusi lietuvišk j Il kšt s srit) buvo apytikriai 7.180.000 gyventoj . Atsik rusi nepriklausoma Lietuva atgavo tik 2.575.000 gyventoj .

Gardinas XVIII a. buvo antroji Lietuvos sostin : kult rinis, ekonominis ir politinis centras. Zigmanto III laikais Gardinas tur jo vandentiek , ia mir šv. Kazimieras, vyko nebylys seimas, atsisak sosto paskutinis Lietuvos-Lenkijos karalius. Lietuvos

finans ministeris Tizenhauzas Gardin padar žydin iu miestu ir ia prad jo kurti Lietuvos pramon s centr , bet politini prieš d ka iš Gardino iš jo lazdele pasiramš iuodamas. Kaip daug kur Lietuvos gyvenime gražius planus susmugd lenkai, taip ir š kart «vis Tizenliauzo darb ... sunaikino lenk didikas Kževulskis, didžiausias an laik Lenkijos kapitalistas »⁶² ⁶³, nes iškil s Gardinas b t buv s sm gis Lenkijos pramonei. Gardine 1776 m. prad jo eiti laikraštis *GazetaGrodzienska*. Galinga Gardino pilis, pastatyta neprieinamoje vietoje iš piet ir ryt , buvo ilgas amžius viena iš pagrindini tvirtovi prieš slav antpl d. Gardino gubernija ligi pat I pasaulinio karo pa i rus buvo vadinama lietuvišk ja gubernija ir jai priklausantieji plotai buvo laikomi lietuviškomis žem mis, nes nuo seno jo taip vadinamos *Lithuania propria* ribas. Dar ligi 1863 m. sukilimo, Gardino, Valkavisko, Slanimo apskrityse lietuviai sudar absoliu i daugum .

1866 m. Stolpianskis savo statistikoje Gardino apskrityje rado 63 % lietuvi . 1906 m. Gardino lietuviai praš vyskupo leisti Gardine lietuviškas pamaldas. 1918 m. Gardine buvo formuojamas Lietuvos kariuomen s gud pulkas. 1920 m. Gardino gyventojai atsiunt delegatus, kurie praš , kad Lietuvos kariuomen užimt miest ir Gardin prijungt prie Lietuvos. Tais pat metais ir netolimo Augustavo gyventojai kviet Lietuvos kariuomen . 1941-1942 m. Gardin saugojo lietuviškas savisaugos dalinys, vadinamas Gardino batalijonu.

1919 m. Slanimo, Valkavisko ir Naugarduko apylinki gyventojai nor jo prisijungti prie Lietuvos atsikurian ios valstyb s. Tautin s mon juose dar nebuvo išbl susi.

Kas Gardinas buvo didžiosios Lietuvos kunigaikštijos gyvavimo pabaigoje, tas Seinai pasidar nelyginant antroji Lietuvos kult rinio ir dalinai politinio jud jimo sostin nepriklausomyb s prieaušryje. Seinai prieš I pasaulin kar priklaus Suvalk gubernijai, kuri patys rusai laik lietuviška gubernija. Prieš I pasaulin kar Suvalk miesto « apylink se buvo gausiai lietuvi . Prekyme i dienomis Suvalkuose buvo kalbama daugiau lietuviškai, negu lenkiškai ar gudiškai» ⁶³.

⁶² J. Dainauskas, *Napoleonas Lietuvoje*, žr. *Draugas*, 1962.IX.1 d.

⁶³ *Lietuvi Enciklopedija*, XXIX t., Chicaga 1963, 240 psl.

Rus pravesta 1909 m. gyventoj statistika Suvalk gubernijoje rado 389.424 lietuvius, 159.493 lenkus, šiek tiek žyd , gud , rus ir totori . Gubernijoje lietuviai gyventojai sudar daugum — virš 52 % vis gyventoj .

K. Grinius savo atsiminimuose nurodo, kad lenkai dar patys neturami nepriklausomybės jau svajoję Suvalk srit prisijungti prie Lenkijos. 1905 m. vykusio Maskvos savivaldybinink suvažiavimo metu, lenkai sušaukė adv. Lednickio bute savo susirinkim kur pakvietė K. Grini su kitais dviem lietuviais. K. Grinius rašo: «Jau beinant susirinkimo viet , prie man s prisigretino Lednickis ir m sakyti man komplimentus, kad be man s, jie, lenkai, nieko gero Lenkijai šiame suvažiavime negal si padaryti, nes aš es s Suvalk gubernijos atstovas, ir suvažiavimas taip nusistatysis, kaip aš pasakysis. Aš supratau t Lednickio kalbinim taip, kad pripažin iau, jog Suvalk gubernija likt prie Lenkijos, t. y. kad tai Lenkijos, o ne Lietuvos dalis. Aš jam pasakiau, kad Lenkijai autonomijos nepavydžiu, bet Suvalk gubernija, turdama absoliutin lietuvi daugum , turi priklausyti Lietuvai»⁶⁴. Toliau atsiminim autorius duoda statistikos duomen : « Visose Suvalk gubernijos apskrityse lietuvi tuomet buvo 57 %, kita dalis buvo žydai — apie 15 %, gud (Augustavo apskr.), rus ir lenk , kuri buvo apie 18-20 %. Duomenys pagal 1897 m. vienos dienos surašym »⁶⁵. 1920.VII.30 d. Suvalk miestie iai kviet Lietuvos kariuomen .

Mano senelis pasakodavo, kad paleistas iš carin s Rusijos kariuomen s, p sias iš Augustavo, per Suvalkus gr žo savo t višk Vilkaviškio apylink se. Kelion je, (nakvodamas ir prasmaitindamas pakel s kaimuose) sakydavo, nesutik s nei vieno žmogaus ir nepataik s nei vien gry i , kurioje nekalb t lietuviškai. Nepriklausomybės metais, jei kas pasakydavo, kad Augustavo ir Suvalk srityse yra nutaut jusi lietuvi , senelis sušukdavo : «Netiesa, aš ten kaimuos p sias išvaikš iojau ir neradau jokio lenko, o tik lietuvius ». Caro laikais sugaudyti lietuviai vyrai rus kariuomen b davo pirmiausia varomi

⁶⁴ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys*, II dalis, Chicaga 1962, 157 psl.

⁶⁵ Ten pat, 157 psl.

Suvalkus. Iš t laik Suvalkijoje senimas dar mok davo dainas :
Suvalk miest , slaun kaip mes iškeliausim ... ir antroji daina :
Nuvažiavo Suvalkus ir nukirpo trumpai plaukus...

Kai Sein vyskupijai reik jo surasti kandidat vyskupo sost , ne kas kitas, bet tuometinis caro vidaus reikal ministeris Goremykinas Varšuvos generalgubernatoriui Imeretinskiui 1897.

III. 3 d. rašte d st savo paži ras : Sein vyskupijoje dauguma gyventoj yra lietuviai, tod l ir vyskupas tur t b ti lietuvi kilm s⁶⁶.

Kalb damas apie Suvalk gubernijoje lietuvi maž jim K. Grinius savo atsiminimuose pabr žia ne nutaut jimo moment , bet gimim maž jim ir mar . Jis sako: «Atsimenu, kad statistikos žinios apie 1861 m. jau rod lietuviškosios tos gubernijos dalies mažesn priaugim , negu moz riškosios. Lenkiškosios Suvalk gubernijos dalies didesnis negu lietuvi gyvenamoj daly prieauglis pasiliko iki paskutini met . Tuo galima aiškinti gubernijos lenk jim ; tai rodo Suvalk ir Sein apskri i lietuviškojo elemento pasitraukimas šiaur moz r naudai. Tiesa, 1708-1711 m. maro metams pra jus ir tai šaliai labai nuo gyventoj aptušt jus, gal jo moz r daugiau persikelti iš piet , negu lietuvi iš Žemaitijos ir iš ryt »⁶⁷.

Daugiau negu maras ir gimimai lietuvi skai i Vilnijoje mažino nutaut jimas. Jeigu lietuviškame kaime atsirado du trys lenkai, tai visi lietuviai stengiasi su jais susikalb ti lenkiškai, nors lenkai visai nemato reikalo išmokti lietuviškai. Daugumos taikymasis prie mažumos yra lietuviškumo piktžol s. Lenkas primes savo kalb kitam, net ir grubiu b du, jeigu reik s, o lietuvis atsisakys savo kalbos, kad padaryt malonum svetimtaui : lenkui, gudui, vokie iui. Jeigu lietuvis atsistos b ryje svetimtaui , jis savo lietuviškum pasl ps. Lenkas atsistoj s ant svetimos žem s pasistengs j padaryti lenkiška ; kai svetimtautis atsistos ant lietuviškos žem s, lietuvis jam paruoš vietas savo s skaiton. Kai latviai nusavino vokie i baron dvarus, jie už žem nemok jo. Lietuvoje dvarininkai gavo atlyginimus

⁶⁶ J. Vaišnora, M.I.C., *Vyskupas A. Baranauskas*, žr. *Aidai*, 1965, 10 nr.

⁶⁷ K. Grinius, *Atsiminimai ir mintys, I t.*, Tübingenae 1946, 90 psl.

už žemes netiesioginiai iš t pa i skurstan i naujakuri mo-kes i pavidalu. Kai lenkai b go Lietuvon žuvus Lenkijai, tai kiekvienam atb g liui buvo iškeista 50 bever i zlot , kas Lie-tuvos išdui kainavo milijonus. Už tai a i niekas nepasak . Prie-šingai ... gimtas lietuviui žmoniškumas buvo kit išnaudojamas saviems tikslams : lenkai atsimok jo Vilnijos pagrobimu ir nu-tautinimu.

Dar XVI amžiaus viduryje rašytuose Mykolo Lietuvosio frag-mentuose randame panaš lietuviško žmoniškumo išnaudojim saviems tikslams iš rus pus s. Ten tarp kitko rašoma : « Pas mus atb ga daugyb maskv n . Jie ištyr m s reikalus ir gerai susipažin su m s finansais, turtu, politine b kle ir m s pa-pro iais, laisvai gr žta pas savuosius. Dar m s krašte gyven-dami, jie slapta perdavin ja m s nutarimus saviesiems ... “ Nie-kada netik k savo priešu, nestatyk jo šalia sav s, nes jis, tave nust m s, gali atsistoti tavo vietoje Jei mes b tume laik si toki patarim , b tume neprarad Seversko pili ir sri i ... Šios paderm s žmon s esti klastingi ir suk iai, niekad neparodo savo širdies ir neturi tvirto nusistatymo. Sugr ž savo t vyn ir tap vadais, jie nuožmiai nuterioja m s kraštus»⁶⁸.

1862 m. oficiali rus statistika Vilniaus gubernijoje rado 49.9 % lietuvi , 18 % gud ir 17 % lenk . Maždaug t pat rado ir to meto pranc zas A. Meillet. Jis Vilniaus gubernijoje priskai iavo 20 % lenk , o Gardino gubernijoje terado 18 % . Lenk statistikas Balinskis nurodo, kad Vilniaus miesto gyven-tojai, kiek tai lie ia j kilm , daugumoje yra lietuviai. Toliau seka rusai, vokie iai, žydai. Kit tautybi es tiek maža, kad jie nesudaro jokios tautin s grup s.

1866 m. rus statistika Vilniaus apskrityje rado 61 % lie-tuvi . Su Vilniaus apskritimi susisieianti Valažino apskritis dar 1920 m. tur jo didel procent lietuvi . Lenk valdymo laikais ia dar ištisi kaimai kalb jo lietuviškai.

1895 m. norveg filologas O. Brochas tyrin jo Žirm n ir Bast n dz k tarm ir mini vis eil lietuvišk kaim Lydos apskrityje.

⁶⁸ Mykol as Lietuvosis, *Apie totori ir maskv n papro ius*, Vilnius 1966, 59 psl.

1906 m. Žirmūnų parašė prašymą Vilniaus generalgubernatoriui pašalinti iš mokyklos lenkintoj B. Spersk. Varanavo lietuviai 1920 m. atsiuntė Lietuvos vyriausybei prašymą su daug parašų, kad Lietuvos kariuomenė užimt miestelį ir padaryt gal suirutei.

Archeologas G. Engels teigia, kad jau VII amžiuje po Kr. Lydos, Švenčionių, Vilniaus, Vileikos, Ašmenos ir kitos vietovės šiose srityse priklausė lietuvių tautai.

Lenk istorikas Tyszkiewicz randa Trakų, Lydos, Medininkų, Alšėnų ir Krivos pilis statytas pačių lietuvių ir jų žemėse apsigynimui nuo slavų veržimosi. Kaip jau esame minėję, Krivos pilis bolševikai po II pasaulinio karo susprogdino, nes ji liudiję slavų ekspansiją lietuvišką žemę. 19 amžiaus pradžioje daugumas Lydos ir jos apylinkių gyventojų kalbėjo lietuviškai. Tai pat patvirtina ir Platerio, Balinskio ir Narbuto daviniai. Nepaprastai gražiose Naugarduko apylinkėse dar XVII amžiaus gale plačiai skambėjo lietuvių kalba. Mūsų laikais jau tik pietvakarius esančioje Zatielos vietovėje žmonės mokėjo lietuvių kalbą ir prisimindavo Mindaugo kalną Naugarduke, kitą dar Algirdo kapą vadinti.

Jau Mickevičiaus draugas eilėta apgailėstas, kad nykstanti lietuvių kalba, bet ją rą pintis neverta, nes būtų žalojamas lenkų kalbos grynumas. Tačiau pats Mickevičius, kilęs iš senos lietuviškos Rimvydų giminės, gyvenusios Rodūnų parapijoje, Lydos apskrityje, kitaip galvojo apie lietuvių kalbą: «Lietuviška daina lydėjo Mickevičių nuo pat jo išvykimo iš Lietuvos. Kartu su juo išstremtas Rusiją filaretas K. Daškevičius 1828 m. rašė ... kad jie su Mickevičium pietavę pas Kazlauskį, kur «buvo muzikos, dainų. Kijevo mozėras daug ką priminė, bet kai išgirdau lietuviškai dainuojant, širdis sudrebėjo ir kvapą užgniaužė kratinę... Nors lietuviškai tinkamai nesuprantu, bet širdis nujauia, siela pažįsta, kas sava ...». Kitas Mickevičius tuo laikotarpiu pažįstamas A. Nieverovičius atsiminimuose pasakoja, kad kartą poeto dukterė Marija, skambindama fortepijonu, dainavusi lietuvišką dainą, kurios Nieverovičius nesupratęs ir dėl to poetas padaręs jam priekaištą, kam nemokęs lietuviškai»⁶⁹.

⁶⁹ A. Mickevičius, *Rinktinis*, Vilnius 1955, 15-16 psl.

Vilniaus lietuviškumas. — Prieš Lietuvos krikšt, srityse, kuriose gyveno lietuviai ar jų gentys, buvo Perkno šventyklos. Šio tipo šventovs buvo tik lietuvių apgyventose srityse, bet ne slavų. Viena iš tokių šventovių buvo Vilniuje. Ir Gediminas sostininkas ne kitur, o tik lietuvių apgyventose srityse. Kai Vytauto laikais Lietuva buvo krikštijama, pirmoji lietuviška vyskupija kurta irgi Vilniuje. Ir katalikiškos parapijos buvo steigiamos ne slavų, bet lietuvių žemėse: Lydos, Obolės, Ukmergės, Maišiogalos Medininkų, Krivoso, o viliu kitose. Kaip toli rytus siekia katalikiškos bažnyčios ir lietuviški rypintojliai, taip toli gyveno lietuviai. Katalikų bažnyčios ir rypintojliai yra patikimiausi lietuviški jžemi liudininkai. Ši ties išdrso trentyje gyvenantiems lietuviams pripažinti net okupuotos Lietuvos istorijos planuotojas pagal Maskvos direktivas — J. Jurginis. Jis sako, kad lietuvių gyventus plotus atsekame ne tik iš administracinio valstybės suskirstymo, bet «ir iš vietovių, kuriose buvo steigiamos parapijos, vedant krikščionybą, nes krikštijami buvo tik lietuviai, kitokių pagonių Lietuvos valstybėje nebuvo»⁷⁰. O kaip žinome, katalikiškų parapijų, bažnyčių ir rypintojlių kopytlinija peržengia 1920 m. su Maskva sutartas rytines Lietuvos sienas.

Kalbėti apie kokias nors lenkų apgyventas sritis Vilniuje nuo seniausių laikų ligi Lietuvos krikšto ir žymiai viliu — nėra prasmės, nes lenkiškos žemės nesiekė ne tik Vilnijos šiandieninė prasmė, bet buvo toli už Nemuno pietus. Tas pats liečia ir gudus. Ši slavų tautų problema nuo amžių lietuviškose Vilnijos žemėse atsirado žymiai viliu. «Slavų taka brovosi etnografinė Lietuva per trejus vartus: prie Naruio ežero iš rytų, prie Smurgainio iš pietryčių ir prie Gardino iš pietų. Visais trim atvejais tie slavai buvo gudai arba taja grupė, iš kurios viliu formavosi gudai. Lenkišką srovę galima pastebėti tiktaisiauru ruožu vakaruose prie Rytprisi pasienio Suvalkų linkme»⁷¹. Tapatėigia ir A. Šapoka, rašydama: «Dabar vad. Vilniaus sritis buvo maždaug pats centras minėtųjų dviejų vaivadijų (Vilniaus ir

⁷⁰ J. Jurginis, *Ais iai, baltai, lietuviai*, žr. *Tvyns Balsas*, Vilnius 1966 m. spalio, 43 nr., 6 psl., 4 skiltis.

⁷¹ K. Pakštaitis, *Keletas samprotavimų apie Lietuvos ribas*, žr. *Aidai*, 1960, 4 nr., 176 psl.

Katalik ir sta iatiki riba rytin se srityse. Lietuvai krikštijantis pagonys buvo tik lietuviai. Rusai ir gudai buvo sta iatikiai. Tod l rytuose ir susidar pad tis : kas buvo katalikas — tas lietuvis, o kas buvo sta iatikis — gudas ar rusas. Lenk problemos ia n ra : yra tik sulenk jusi lietuvi klausimas. Šios ribos vienoje ir kitoje pus je yra tam tikras nuošimtis katalik ir sta iatiki . Carin s Rusijos priespaudos metu buvo net lietuviai prievarta ver iami b ti sta iatikiais. Gi pa ioje Gudijoje yra gud katalik arba sael s sugud jusi lietuvi katalik . Ši tikybin riba tam tikru atžvilgiu pavaizduoja ir gud invazijos kylius lietuviškas sritis.

Trak), kurios kartu su grynai lietuviška Žemaitija sudar senosios Lietuvos branduol ir buvo pa ios lietuviškiausios ... Slaviškasis gaivalas tuo metu dar tebebuvo toli nuo Vilniaus ir Trak ... Tiek Trak , tiek Vilniaus apylink s tebuvo grynai lietuviškos »⁷².

⁷² A. Šapoka, *Vilnius Lietuvos gyvenime*, Toronto 1964, 34 psl.

Lenkyb s taka Lietuvoje prad jo augti su krikš ionyb s vedimu. Katalik bažny ios Vilnijoje ilginiui virto lenkyb s tvirtov mis. Dar labiau lenk taka m reikštis po unijos. Klebonija ir dvaras s jo lenkyb s sporas Lietuvoje. Tikrieji lenkai Vilnijoje yra tokie pat at j nai, kokie yra lietuviai Krokuvoje. Sulenk jusi lietuvi klausimas stovi kitoje plotm je, kadangi tiek lenkai kunigai, tiek lenkai pasaulie iai, anks iau ir dabar, buvo ir yra sitikin , kad ir pats Dievas nešioja konfederatk ir nesupranta kitos kalbos, išskyrus lenk . Lenk kuniagai Lietuv at jo ne kaip krikš ionyb s apaštalai, bet kaip lenkai. «Dauguma pirm j Lietuvos dvasinink buvo lenkai, Lietuvos bažnytin organizacija buvo surišta glaudžiais ryšiais su Lenkijos Bažny ia, beveik du amžius ir lietuviai dvasininkai dažniausiai buvo paruošiami atitinkamose Lenkijos mokyklose, daugumas vienuolyn Lietuv atsikraust taip pat per Lenkij »⁷³. «Pirmieji kunigai Lietuvoje buvo lenkai... Ir pirmasis Vilniaus vyskupas buvo lenkas, vardu Andrius »⁷⁴.

Atvyk Lietuv lenk katalik apaštalai lietuvi kalbos nesimok ir steng si j išstumti iš bažny i . Ne be reikalo Lietuvos didikas, Leonas Sapiega, matydamas kylant pavoj , šauk : «Arba ž ti, arba išsikovoti, kad Vilniaus vyskupas b t lietuvis »⁷⁵. Popiežiaus Klemenso VIII vizitorius Lietuvai Comuleus 1595 m. pranešime raš : « Rad prie kai kuri bažny i kunigus pasteb jome, kad jie nepažindami lietuvi gimtosios kalbos, bažny iai ir žmon ms buvo visiškai nenaudingi »⁷⁶. Tai pripaž sta net lenk šaltiniai: « Klebonai kaimuose ir miestuose buvo lenkai, nemok dami vietin s kalbos, negal jo nei Dievo žodžio skelbti, nei išpažinties klausyti »⁷⁷. Bet vykstantis lenkinimo procesas ritos toliau: «J. Zavadskio spaustuv , dar spausdinusi sen ja data lietuviškas maldaknyges, buvo paveikta liautis ne žandar baud , bet... Vilniaus lenkiškosios kapitulos gr sinim »⁷⁸.

⁷³ Ten pat, 35-36 psl.

⁷⁴ V. Daugirdait -Sruogien , *Lietuvos istorija, Lietuva amži s kury*, Chicaga 1956, 163 psl.

⁷⁵ Ten pat, 517 psl.

⁷⁶⁵ J. Cic nas, *Vilnius tarp audr* , Chicaga 1953, 157 psl.

⁷⁷ S. Bednarski, *Geneza akademji Wile skiej*, žr. *Ksi ga pami tkowa ... Uniwersytetu Wile skiego*, I t., Vilnius 1929.

⁷⁸ J. Cic nas, *Vilnius tarp audr* , 160 psl.

Tiesa, ne iš karto lenkams pavyko lietuvišk kalb nugal ti. Dar XVI amžiuje Vilniaus bažny iose pamokslai mas ms tur jo b ti sakomi lietuviškai, nes žmon s lenkiškai nesuprato. Ypa j zuitai steng si tur ti lietuviškai kalban i pamokslinink . Bet lietuviškos bajorijos lenk jimas pad jo brandinti lenkiškai pi - iai derli . Žmon s ver iami išmokti kalb , kuria kalba ponai ir kunigai. Ligi aštuoniolikto amžiaus pradžios lietuvi kalba buvo pamažu išstumta iš daugelio Vilniaus bažny i , nors tuometinis Vilniaus vyskupas Zenkavi ius ir buvo sak s poterius bažny iose kalb ti lietuviškai. Ta iau lenk klebonai sakymo nepais , lygiai jie nepais , kad Vilnijos sritis lietuviškos, išskyrus diduomen . Tai liudija ir vadinamos Pijor mokyklos lietuviams, kurios veik ten, kur gyveno lietuviai. Toki mokykl b ta Vilniuje, Varenavoje, Lydoje, Š iu ine ir kitose vietose. Ta iau šimtme iais atkakliai skiepijama lenkyst leido šaknis lietuvyb s s skaitom Lietuvyb s tragedijos šaknis yra ia: ne lietuviai sulietuvino at j nus lenkus, bet at j nai lenkai sulenkino ištisas lietuviškas Vilnijos sritis. Kod l ? Lietuviškoji bajorija — t laik šviesuo - men — išmain lietuvyb ant lenkišk blizgu i . Lietuviškai masei likus be vad , j s mon bl so tamsoje, skurde ir baudžiavin je nelaisv je. Kova truko ilgai: «ištisi lenkiškai kalban i j plotai didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje teprad jo rastis tik baudžiov panaikinus, antrojoje XIX a. pus je, ypa paskutiniame ketvirtyje »⁷⁹. M. Biržiška nurodo, kad caristin s Rusijos laikais Vilniaus krašte lenk klebonai steig slaptas mokyklas ir jas viliodavo lietuvi ir gud vaikus. «Vilniaus krašte b davo po 400 mokykl . Slapta Ošvianos draugija rus valdžios laikais ir Edukacinis komitetas vokie i okupacijos metu nemaža pasidarbavo »⁸⁰. Ir toliau jis rašo, kad su lenkinimo pastangomis Vilnijoje buvo kei iami ir pavadinimai Lietuvos atžvilgiu : «Ad. Mickevi iaus laik *w Litwie* paskui imta keisti *na Litwie*, kas vokie i okupacijos metu buvo paver iama *polnocn polaci kraju* (supraskim — Lenkijos šiaure) ir aiškiau išreikšta Varšuvos seimo Lietuvai ir Gudijai pritaikintu terminu *polnocnowschoinnie ziemie polskie*⁸¹.

⁷⁹ A. Rukša, «Diarium Societatis Jesu» *ir lietuvi kalba Vilniuje (1710-1723)*, žr. *Tautos praeitis*, I t., 3 knyga, 1961, 422 psl.

⁸⁰ M. Biržiška, *D l m s sostin s*, Londonas 1960, I dalis, 48 psl.

⁸¹ Ten pat, 251 psl.

Gudiškasis elementas Vilniuje pradėjo stiprėti po baisiojo 1655 m. rusų sibrovimo Lietuvoje. Vilnius tuomet buvo nusiaubtas Atilos metodais. Rusai, jieškodami brangenybių, išvartė net kunigaikštis karstus ir išmėtė kaulus. Po nusiaubimo ir gaisro kilo maras ir dalis Vilniaus apylinkių lietuviai išmirė. Jų vietas atkelti gūdai. Susidarė gudišką salelių lietuviškose srityse. Latvis istorikas K. Stalšans nurodo kaip jam 1943 m. Vicksn (gal Mickson?) valsčiaus, Egliški kaimo gyventojas Petrauskas, 57 m. amžiaus, pasakojo: «Kai aš buvau jaunas, girdėjau savo dėdę ir kaimynus kalbant, kad po Lietuvos prijungimo prie Rusijos lietuviai buvo persekiojami už lietuvišką šneką. Iš baimės žmonės griebėsi gūdų kalbos, todėl kad Vilniaus apylinkėse buvo gūdų salelės»⁸².

Iš kitos pusės S. Sužiedėlis piešia kitą vaizdą, pažymėdamas: «Jaunystėje ir man teko būti Gardino bei Lydos apylinkėse, nes ten užaugau. Kur tikėjau, niekur nepasitaikė, kad lietuviškai kuriame kaime nesusikalbėjau — Ugi pat Gardino ir Lydos. Lietuviškoji kalba maišėsi su gudiškąja ir lenkiškąja. Kaip ji atsirado, turėjau progos patirti iš savo paties giminių, kurias lankiau netoli Lydos dar 1938 m. Toje šeimoje senukai kalbėjo gražiai ir gryna lietuviška kalba, net miela buvo klausytis; vyriausio sūnaus šneka jau buvo slaviško akcento paveikta ir daugiau slavizmą prisigėrusi; antrasis sūnus kalbėjo lietuviškąja, gudiškąja ir lenkiškąja žodžių mišraine ir jis save laikė gūdu»⁸³. Panašia mintimi mus prabyla Ksaveras Bagužis (Bogušas, 1746-1820) rašydamas apie lietuvių tautos kalbos kilmę: «Lietuvių tauta, tiek kart netekdama savo suvereniteto ir ją atgaudama, neprarado, tiesa, savo vardo, bet kalba... kasdien nyksta ir gęsta. Paprastieji žmonės veriamasi mokytis lenkiškai, kad juos suprastų ponas, kuris jau nebemoka lietuviškai. Tokiu būdu, kai savo tarpe kaime šnekasi lietuviškai, o su ponu ar jo ekonomu veriamasi dvare kalbėti lenkiškai, iš tų dviejų sudaro tręšį, kuri nėra nei lenkiška, nei lietuviška»⁸⁴.

⁸² K. Stalšans, *Vilnius — lietuviškas miestas*, žr. *Draugas*, 1952.

⁸³ S. Sužiedėlis, *Gūdų dvejojama invazija*, žr. *Tvytis Sargas*, 1950 m. 1 nr., 40 psl.

⁸⁴ *Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija*, Vilnius 1957, 491 psl.

Pra jusios vokie i okupacijos metu, dirbdamas Mick nuose, esu pats buv s liudininku, kaip lenk motina uždrož plaštaka savo 10 met s nui už tai, kad jis, nugird s lietuviškus žodžius, juos kartojo motinai.

1943 m. pradžioje buvau nusi stas kelioms savait ms Kyviški (netoli N. Vilnios) stotel pavaduoti susirgus bud toj . Ten dirbusieji du lietuviai iešmininkai net apsiverk iš džiaugsmo, kad gal s lietuviškai pasikalb ti, nes ia viešpatav s viršininkas, lenkas, jiems buvo uždraud s net savo tarpe lietuviškai prabilti.

Iš ia nuk l Mick nus. Vasario 16 d. traukini jud jimo dienyno datos skyrelyje rašiau nekalt sakin : «Vasario 16 d. Lietuvos nepriklausomyb s švent ». Kartu dirb s bud tojas lenkas, kalbantis lietuviškai, apskund mane už propagandos varym tarnyboje K. Vilnios stoties viršininkui J. Lip iui, tur jusiam gimt pataikavimo dovan lenkams ir saldži min vokie iams, stoties bud tojams, kai tuo tarpu sutik s sav lietuvi tarnautoj , kažkaip išsišiepavo, jog negal jai suprasti, ar jis juokiasi, ar nori k sti. T lenk bud toj v liau nušov vokie i karininkas, kada vokie iams traukiantis Mick nuose susid r traukiniai. Berods 1943 m. lenk partizanai Mick nuose nušov lietuvi policinink . Vietos gyventojai vyk aiškino : « Nereik jo šauti, bet surišti ir pasi sti *do Litwie*. Tai pavyzdžiai charakterizuojantieji nuotaikas Vilniyoje.

Lenkijos kard. Wyszinskis 1965 m. lankydamasis Breslavo mieste kalb jo : « Kai mes žvelgiame šio miesto Dievo namus, žinome, kad ne vokie i palikim mes paveld jome. J akmenys išreiškia ne vokie i , bet lenk siel . Šie pastatai ilgai lauk kol pateko lenk rankas ». Parafrazuodami šiuos kardinolo žodžius, mes, lietuviai, turime daug daugiau teis s pasakyti: ži r dami

Vilniaus, Lydos, Naugarduko, Augustavo, Gardino, Suvalk , Sein ir net tolimesni vietovi pastatus galime pasakyti, kad j akmenys išreiškia ne lenk , bet lietuvi siel . Juos pastat lietuvi rankos ir jie per ilgai laukia tikr j savo šeiminink — lietuvi .

Vilnijos keliais. — Ilgai trukusi lenk okupacija Vilniaus krašte, civilin s ir dvasin s lenk valdžios varoma žiauri antilietuviška politika, savo tiksl didžioje krašto dalyje atsiek . Išti-

sosė lietuviškose srityse buvo palaužta tautin s mon , o sri-tyse kur dar iš tradicijos save skait lietuviais — galutinai nutau-tinta. Ši eilu i autoriui pra jusio karo metu teko dirbti Ašmenoje, Smurgainyse, Kenoje, Naujojoje Vilnioje ir kitose vietose. Išnaudojant laisvalaikio dienas, nepraleista progos aplankyti kiek ga-lima daugiau vietovi . T kelioni metu teko sutikti arši sulenk-jusi ir nuoširdži , vergijos iškankint , lietuvi .

Mano patirtimi, aršiausi sulenkinti lietuviai buvo iš Gardino. Iš ia atvykusieji traukini konduktoriai Malade inos stotyje (1942 m.) nakvyn s patalpose suk l išgars jusias muštynes d l vy i lupin jimo iš lietuvi geležinkelie i kepurai . Antroje vietoje neapykantos lietuvi atžvilgiu parodydavo sulenkinti-sugud j lietuviai Smurgaini apylink se ir dabnai Miek n -Bezdoni ruože. Bezdoni miestelis, o ypatingai geležinkelio sto-tis, yra garsi tuo, kad ia prieš I pasaulin kar Pilsudskis su savo s brais apipl š caristin s Rusijos pašto traukin ir pasigrob pinig savajai politinei veiklai. 1943 m. vasar netoli Lydos esan ioje mažoje vietov je Gudai tur jau progos užsukti ia vykusias vestuves. Atsirado keli senukai su dideliais sais, ir gerokai silinksmin , dz kuodami, sudainavo: *Iš jo t velis mišk ...* Senukai aiškino, kad jie visi lietuviai nuo seniausi « c s » ir kad Lydoje yra dideli m rai *Zamek Giedymina* (Gedi-mino pilis). Jaunimas su karš iu šoko, bet lietuviškai kalbant neteko gird ti, nors keli iš j sak si es «litvini».

Trump laik darbuojantis Gudagojuje (iš kur gen. Vitkauskas pamojo sovietams okupuoti Lietuv) teko buvoti šešta-dieni pasišokimuose. Lenkiškumo šioje vietov je maža. Kuone visi sugud j , bet labai nuošird s lietuvi atžvilgiu. Jaunimas rod užsidegim mokyti lietuviškai ir steb tinai greitai pramok-davo. Esu ir pats kelis kartus buv s lietuvi kalbos «lektoriu-mi ». Susitikus po kiek laiko matytus jaunuolius, tekdavo ste-b tis, kaip jie gerai atsimena išmokus žodžius ir taisyklingai taria gird tus sakinius. Jie sakydavo : «lietuvi kalba yra lengvesn mokytiis negu lenk ».

Kart už jau pas netolim kinink nusipirkti pieno. Motina šešiolikmet , m lyn aki , geltonkas dukr — išvaizdos tikr lietuvait — g dino : « Mo iut nor jo tave išmokyti lietuviškai šnek ti, bet nesimokei. Dabar — krypteldama galva mano pu-s — gal tum su šituo ponu lietuviškai pasikalb ti ». « Bet užtai

aš jau kalbu lietuviškai» — atsiliepi ligi tol ramiai priebutyje stovįs kresnas vaikinys—tos mergaitės brolis. Vaikinys pasigyr, kad padavęs prašymą ir laukia pri mimos lietuvių policijos. Šeimink atnešęs pieno daugiau negu man reikėjo, bet pinigų ne siūlia: «G dab t iš lietuvių pinigų imti» — pareiškia ji ir nusisuko lyg su kokiu širdgala veide. Grįždamas taku į pro puikų beržyną, galvoju: Kaip negiliai po gudišką apvalkalą plaka lietuviška širdis anoje šiaudinijoje pastogėje, su r t ir g li darželiu palangėje; diemedžio krūmu ir jurgin žiedais persisvėrusiais per gulusi pinūnių tvorą. To kininko pavardę, kiek prisimenu, buvo Vaidila.

Panašiai reiškini Vilniuje galima užtikti visur: tolimesnėse ir artimesnėse vietovėse. Yra vietovių, kur vienas kaimas lietuviškas, o greta esantis jau gudiškas ar lenkiškas, nors to nutautėjusio kaimo pavadinimas ir gyventojų pavardės lietuviškos kilmės. M. Biržiška pastebi: «Trys broliai Ivanauskai jau įsikiškė kitokios tautybės — vienas lenkas, vienas gudas ir vienas lietuvis»⁸⁵, o toliau pridėjo: «Ištisi lietuviškieji kaimai, ištisos parapijos ir valsčiai... labiausiai lietuvių spaudą uždraudus, vis labiau «tetušu» ir artavo gudai, o jau antroje ar trečioje kartoje ir visai virsdavo gudais ar lenkais... Greičiausiai nutausdavo menkesnieji kinikai, silpnesnis moralės žmonės... kurie eidami kitą tautą ne tik anos nepraturtindavo, bet ir patys dažniausia dar labiau ir bėtiškai ir dvasiškai nusmukdavo. Šitoks nutautęs Vilniaus kaimas sudarė mėsą metu išgarsėjusi ir stangi masė, kuri Varšuvos lenkų politikai per savo agentus Vilniaus kunigus ir miesionius naudojo savo imperialistiniams tikslams kaip gryniausius «lenkus»⁸⁶.

Šis paskutinis bruožas — dvasinis sustingimas ir skurdas — labai ryškiai buvo pastebimas nutautėjusiose Vilnijos kaimuose. Nenutauti lietuviškieji kaimai skirdvosi tradicijai, papročiams, tautodailės ir tautosakos turtingumui; savo paslankumui ir dvasiniais polkais, nors skurdas viešpatavo palaikomas nepaigiamomis lenkų baudomis, nepakeliamais mokesčiais, areštais bei kalėjimais. Naujojoje Vilnioje gyvendamas turėjau kambarį pas

⁸⁵ M. Biržiška, *Lietuvių tautos kelias, galvojimai apie tautą sąvyje ir kaimyn tarpe*, Los Angeles 1952, 28 psl.

⁸⁶ Ten pat, 30 psl.

vien guda is save laikan i ųeim . ųeiminink daųnai pasakodavo kaip jos pasiturintis giminaitis, kininkas nuo Adutiųskio, d l lietuviyb s buvo taip apkrautas bandomis, kad jos dvigubai virųijo turimo kio kain . Tas giminaitis lenk laikais kal jime pamis s nuo galvos sudauųym .

Pamenu, Kenos stotel je buvo kelio meistras — lietuvis, kaųkur ių papr s s; nepataisomas girtuoklis, bet ųiaip geras ųmogus. Rytai s darb prie geleųinkelio tvarkymo susirinkdavo deųimtys vietos «tetuiųi », kalban i trij kalb ųargonu. Kelio meistras skirstydavo darbus. Steb davau tuos ųmones: be iniciatyvos, abejingi; nei juoko, nei gyvos kalbos, nei linksmo s -mojaus. Graųia is vasaros vakarais, kai lietuviųkuose kaimuose skamb davo dainos ir jaunimo krykųtavimai, ia, vietiniame sugud jusiame-sulenk jusiame kaime, vieųpataudavo nejauki kap ty la —lyg visi iųmir . Net ųunes ir tie tyl davo ... Negaliu tvirtinti, kad ųis mastas laikytinas taisykle ir nesakau, kad gudai ar lenkai nesilinksmi na, bet keliaujant nepaų stamomis vietov mis, vakarini dain aidai, riliavimai, sveikos dvasios gyvastingumas sujungtas su senovinio kaimo dųiaugsmo mistika, prasimuųan ia ir pro juodo vargo nasrus — ryųkiai skirdavo lietuviųkas vietoves nuo jau visai nutautint , kur vakaro prieblandoje net ir ųiaudin s pastog s atrodydavo lyg daugiau paųiurp , susig ų , rodos, nusikaltusios mesdavo apsiblausus lang ųvilgsn nelaukt pakeleiv , kur , tokiu pat atbukusiu, merdin io ųmogaus stikliniu ųvilgsniu palyd davo s dintieji prieangyje namiųkiai ar pralenkanti pro namo kamp kaųk m stanti galva... III.

III. Vil niaus pagr obimo uųuomazga ir M s neapdair umas

Sudaryk unij arba... — Angl kalboje iųleistoje lenk istorijoje raųoma : «Trumpai prieš lenk -bolųevik karo paliaubas, Suvalkuose buvo pasiraųyta sutartis, pagal kuri Vilnius iųimtas ių Lenkijos okupacin s sferos. Tas suk l nepasitenkinim lenk kariuomen je, ypatingai daliniuose ių Vilniaus srities. Gen. ųeligovskis sukilo prieš ųit Suvalk susitarim ir po keli dien uų m Vilni . Gen. ųeligovskis sudar provizorin vyriausyb vadinamos «Centrin s Lietuvos». ųi sukurta situacija suk l vairi politini komplikacij ... Pagaliau Lenkijos vyriausyb sudar Vilniaus klausimu savo nuomon , kada Lietuva atsisak

atnaujinti istorin unij . Tai buvo vienintel išeitis remiantis tautiniu principu: daugumoje lenkiškas Vilnius ir lenkiškai kalbanti jo teritorija buvo jungta Lenkij , o daugumoje lietuviškai kalban ios Kauno provincijos sudar Lietuvos respublik »⁸⁷.

Šitoki ir panaši pasak lenk istorikai prik r ištisus veikalus. Jomis, grei iausia, jie patys netiki, ta iau leidžiami d l propagandos pateisinti Vilniaus užgrobim , kadangi «šiandien lenkai sako, jog Suvalk sutartis buvusi didžiausia j klaida »⁸⁸. Ta iau šios klaidos užkulisyje stovi Lietuvos išgama Pilsudskis, kil s iš žemaitiškos ir labai senos lietuviškos Giniot gimin s.. Pilsudskio pavard kilo nuo Pilsud dvaro Žemaitijoje. J. Pilsudskis gim Vilniaus krašte, Zulav dvare, Pabrad s vals iuje ir jaunyst je mok jo lietuviškai. Jo t vas buvo veiklus ir energingas, bet nepraktiškas. Buvo sugalvoj s perinti viš iukus inkubatoriuje k renamam malkomis. Išsiritu vienas viš iukas ir tas nugaišo. Paskui m verstis dešr gamyba, bet konkurentai paleido gand , kad Pilsudskio dešros iš kumelienos ir bankrutavo.

Nepriklausomyb s laikais Raseini apylink se gyveno keli Pilsudski šeimos palikuonys. M. Gorkis paduoda šitokius Pilsudskio žodžius : «Aš priklausau prie stipri j žmoni , netgi pasakysiu — prie žmoni , kurie visiškai išimtinai yra apdovanoti valios j ga ir sugeb jimu daryti sprendimus »⁸⁹.

Pilsudskis buvo nedidelio išsilavinimo, bet didelis liaudies švietimo šalininkas. Šito nusistatymo vedamas jis v liau k r *Polskca Partja Socialistyczna*. Lenkijos atsik rimo pradžioje buvo dvi vyriausios srov s : viena iš j buvo endekai (tautininkai), kurie stov jo už tautin s Lenkijos atstatym , o antroji grup buvo federalistai, kurie siek istorin s Lenkijos su istorine Lietuva atk rimo. Pastar j pus je stov jo ir Pilsudskis. Jis buvo garb -troška, sergantis didyb s manija ir piaujamas gimtojo krašto pasiilgimo. Jau b damas Lenkijos valdovu, dažnai atvažiuodavo Druskininkus ir iš ia valand valandas ži r davo dar neužimt nepriklausom Lietuv . Pilsudskis nekent lenk ir apie save steng si sutelkti kilusius iš Lietuvos vyrus. Jis su lenkais elg si panašiai,

⁸⁷ R. Dyboski, *Poland*, Londonas 1933, 93-95 psl.

⁸⁸ J. Purickis, *Seim laikai*, žr. *Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*. Pirmoji knyga, Londonas 1955, 131 psl.

⁸⁹ M. Gorkis, *Raštai*, 19 tomas, Vilnius 1956, 298 psl.

kaip kitados karalius Batoras : « Ne arklid je gimiau, kad b iau atvyk s pas jus maloni prašyti». Šitas tai Pilsudskis, nekent s lenk , ilg j sis išduotos savo gimtin s, svajojo atkurti istorin Lenkij — sugalvojo Vilniaus, arka geriau sakant, visos Lietuvos užgrobimo avanti r . Tam tikslui Pilsudskis savo vagon prie Lydos pasišauk kelis generolus. J tarpe ir Želigovskis, garbingas vyras, kil s iš Vilniaus krašto, caro armijos karininkas, kalbantis geriau rusiškai nei lenkiškai, Vilniaus grafo Tiškeviaus tarnait s brolis, nedaug išmanantis apie politik , ved s rus , nenor jo kokios nors karin s aferos ar kokio negarbingo žygio. «Želigovskis nebuvo pirmas kur Pilsudskis kreip si pasi lydamas prieš j «sukilti». Ta iau pirmieji generolai, kurie gavo šitok pasi lym , vienas po kito atsisak , nesutikdami priiimti negarbingo kariui žygio — dirbtinio karin s sutarties laužymo. Kai tas pats buvo pasi lyta Želigovskiui, jis iš viso nesuvok , kas ia darosi, kam ir prieš k jis turi «sukilti», jei su lietuviais susitarta ir tod l be Pilsudskio sakymo nesutiko prieš lietuvius žygiuoti. Tuomet Pilsudskis, kaip vyriausias vadas, pareišk jam tai sak s atlikti ir šis tepasak : *Rozkaz* (klausau) ir iš jo jau kit parengtam žygiui vadovauti. Jam iš jus, Pilsudskis ciniškai apie Želigovsk draugams pasteb jo : — maniau, jog turiu reikal su žmogumi, o ia *d... volova* (jautin ...)»⁹⁰.

Sutik s vadovauti «sukilimo» komedijai, Želigovskis susid r su Vilniui užimti dalini štabo karininkei opozicija. Karininkai nesutiko savo garb s tepti su kažkokios r šies, jiems neaiškia, avanti ra. Kiti karininkai, jausdami k tai tokio nešvaraus, reikalavo, kad sakymas pulti b t sakytas raštu iš aukščiaušios lenk karin s vadovyb s. Želigovskis pamat , kad karininkai jo neklauso. Tada jis kreip si vyriausi štab pripažindamas, kad savo autoritetu jis negali veikti, nes svyruoja karininkai ir kareiviai. Tada sikišo Pilsudskis ir penktos armijos vadas gen. Sikorskis dav par dym taip vadinamai Benekaini grupei žygiuoti Vilni . Puolimo metu s jungininkai primin Pilsudskiui ankstyvesnius sipareigojimus, bet Pilsudskis atr ž , kad jis Vilniui užtikrin s apsisprendimo teis «ir jeigu bus daroma tam priešingai, pats išstosi s iš lenk kariuomen s, nuvyksi s **

⁹⁰ M. Bir žiška, *D l m s sostin s*, atsiminimai, II d., 1962, 137-

Vilni ir vadovausi s savo gimtojo miesto teisi gynime»⁹¹.

Lenkai tvirtino, kad einantieji Vilni daliniai es sudaryti iš Vilniaus krašte kilusi vyr , bet kada «Ig. Jonynas sulai-kin jo « gr žsčius savo gimt j miest » lenk kareivius, klaus-damas, kur kas j j kil s, ir tegird j s : iš Lomžos, iš Piotrovo, iš Varšuvos ir kit Lenkijos miest , labai retai teaptikdamas « Pyt kreis » ir dar re iau Vilniaus krašto gyventoj »⁹².

Pats Želigovskis savo atsiminimuose nurodo, kad Pilsudskis j tikin jo, jog Vilni reikia b tinai užimti, nes antraip istorija nedovanosianti. «Turime atstatyti Lietuv . Tai gali padaryti tik jos gyventojai — jos vaikai iš lietuviškos-gudiškos divizijos. Reikalinga, kad kas nors t vis reikal pasiimt savo žinion. Maršalas man , kad tik aš tai galiu padaryti. Tik turime žinoti, kad visus turime prieš mus, net lenk visuomen , kuri nesu-pranta lietuvi klausimo. Gali ateiti valanda — kalb jo mar-šalas, — kada tur si prieš save ne tik pasaulio opinij , bet ir Lenkijos. Gali ateiti valanda, kad net aš b siu priverstas stoti prieš tamst . Reikia visa tai pasiimti ant sav s. To sakyti negaliu. Tokie dalykai ne sakomi. Trumpai pagalvoj s pasakiau, vis t byl imu ant sav s»⁹³.

Toliau Želigovskis d sto, kad reik j skub ti, nes gal jusi atvykti Taut S jungos komisija ir sutrukdyti, kad reik jo sudaryti laikin j vyriausyb , kad lietuviška-gudiška divizija stov jo Varanave ir kad tur j s daug abejoni , ar žygis pavyks. Bet sitikin s, kad kiekvienas po karo tur s teis gr žti namo, bet jeigu tie namai yra priešo užimti, tai reikia juos j ga atsiimti, prieš išvyti ir ia jokia lenk valdžia negalinti uždrausti ir tam nereik j vaidinti jokio sukilimo. Želigovskis didžiuojasi, kad Lietuvos Metrikoje XIV amžiuje rašyta, k Ašmenos apskrityje Želigovskiai tur jo duoti mobilizacijos atveju. Tais motyvais remdamasis, Želigovskis porina, kad « Vilni už m ne lenk ge-nerolas Želigovskis, bet lietuvis Želigovskis, tas, kuris b damas vaikiš i ateidavo iš Župroni Vilni mokyklos egzaminams ir nakvodavo ant miesto park suol ... Tad nebuvo atsitiktinis

⁹¹ Ten pat, 242 pal.

⁹² Ten pat, 244 psl.

⁹³ M. Kr upavi ius, *Iš Želigovskio prisiminim , žr. T vyn s sargas*, 1955, 2 nr., 69 psl.

atsiplaklis Lietuvoje, o mano giminai turi ilgas tradicijas ir tarnavo tavyne tarnyboje. Mano svajoni buvo gyventi su tautieiais Vilniaus žemėje ... Būdamas lietuviu, niekada nebuvau nustojęs būti lenku»⁹⁴.

Taigi, du «lietuviai», kaip jie patys prisipažįsta, sukombinavo ir klasingai pagrobė Lietuvos sostinę su trečdaliu Lietuvos žemi ir to pasakoje vykdytas neatitaisomas nutautinimo darbas plačiose Vilnijos srityse. Nesuprantama mums šiandien tokia lietuviųyb — naikinti savo tautą ir vadintis lietuviu. Bet po svetimybių su našomis vyksta labai dideli, skausmingi ir, dažnai, visai nesuprantami dalykai. Juk mirštantys gyvieji ne visada pajęgia suprasti. Neabejotina, kad Pilsudskio ir Želigovskio pasamonių dar šimtai metų mirštanti lietuviųyb su šešiais liais. Pas vieną iš tokių žmonių, tavyne ir protavyne palikimas sunyksta tyliai, sudalyta lyg nulaužto žuolo kamienas; pas kitus jis išsiveržia pykiu ir neapykanta primestai svetimybei, kartais ir savai tautai, o pas trečiuosius — suliepsnoja atgaila ir atsiveria širdies skausmas.

M. Krupavičius duoda atsiminimą vaizdelį apie 1935 m. Lenkijoje sutiktą vieną lenką, kuris vaišiu metu, dalyvaudamas lenkams, pamiršo ir «po trumpos žangos jis pasisako esąs kiaulė, latras, tavyne išdavikas, už stiklę degtinų pardavęs Lietuvos sostinę lenkams. Pro ašaras pasisako, kad jis esąs Judas, nes pardavęs savo tavyne Lietuvą. Už tai jam Dievas nedovanosi, bet ir Lenkijai prakeiks už tokius darbus ... Visi kiti pietdalyviai su dalyku kaip perkūno pritrękti». Kai rytojaus dieną Krupavičius nuėjo to tautieio atsisveikinti, tai jis «pasako, kad už vakarykšį kalbą jam teks nukentėti, bet nesigailis jį pasakęs, nes nuo Želigovskio seimo rinkimų jis neturįs ramybės. Dabar jis esąs ramus kaip po išpažinties»⁹⁵.

Tas lietuvis pasakojo, kad sukurtos «Vidurinė Lietuvos» (pagrobtos Vilnijos) seimo rinkimus lenkai su policija vežė iš Lenkijos visus, net su šeimomis, kas tik buvo kilę iš istorinės Lietuvos. Atvežtuosius Vilniū nemokamai maitino, girdė ir apsvaigusiomis galvomis varbalsuoti. Užtai jis ir prisipažino, kad už stiklę degtinų pardavęs Lietuvos sostinę lenkams.

Kam teko būti Lenkijoje, tas patyrė būdingą lenkų atsine- ⁹⁴

⁹⁴ Ten pat, 70 psl.

⁹⁵ Ten pat, 71 psl.

šim svetimtau io atžvilgiu. Prašnek lenkiškai nors kelis sakinius ir jau lenkai tvirtins, kad tu esi grynakraujis lenkas, ypatingai jei esi lietuvis. Duokime šia tema pakalb ti marijonui vienuoliui kun. A. Petrauskui, kuris dar prieš pirm pasaulin kar buvo paskirtas rus kariuomen s karo kapelionu Varšuv . Nuvyk s pareigas prisistat savo viršininkui prelatui lenkui. «Kabinete b dami mudu tik dviese prad jome kalb tis labai draugiškai... Po kiek laiko jis prisiartina prie man s ir nusišypsoj s sako : «Niekas nesakyt , kad kunigas nesi lenkas. Ir veidas tipiškai lenkiškas ir balsas ir tonas, net kalboje nedaug lietuviško akcento gird s...». Tuo tarpu aš žinojau, kad manyje nieko lenkiško net ir su žiburiu ieškodamas nerastum... Suprask lenko gudrum . Kaip jie moka savo prek girti ir piršte kitiems piršti. Vadinasi, viskas tavyje lenkiška, viskas gerai, tik atsižad k savo lietuviyb s, b k lenkas ir mes tave priimame mielai sav j tarp ... Kiek ant tos saldžios mešker s neišman li yra sugav ir dar nuolat gauda ir gauda. Juk mums pus , jei ne daugiau, Lietuvos nuviliojo savo pus ... Mums lietuviams kaip tik to tr ksta ir d l to taip dažnai mes pralaimime savo reikalus kaip su lenkais, taip ir su kitomis tautomis. Kas mus neištautina ? Nebent tie, su kuriais netenka mums niekuomet susidurti... Ims lietuvis kitos tautos žmon — vaikai eina paskui motin . Ištek s lietuvaiv už kitos tautos vyro — vaikai b tinai bus svetimos mums tautos »⁹⁶ *.

Neapykantos prasiveržimo vaizdel duoda min tas kun. A. Petrauskas. Jis rašo, kad prieš I pasaulin kar Varšuvoje gyvenusi kunigaikštien Radvilien , kuri ia tur jusi jauki priva i koply i . Varšuvoje susispiet lietuviai nor jo tur ti lietuviškas pamaldas, bet negavo bažny ios. Kažkas patar kreiptis Radvilien . Kun. Petrauskas aplinkiniais keliais savo nor perdav Radvilienei. Po keli dien Radvilien paskambino kun. Petrauskui ir sitikinusi, kad jis yra tikrai lietuvis, « nes ji taip nenorinti, kad lenkas eit jos pastog . B k malonus apie tre i valand užėiti pas mane namus »⁹⁷. Didis buvo lenk nustebimas, kai Radvilien ne tik leido lietuviams savo

⁹⁶ A. Petrauskas, M. I. C., *Praeities pabiros*, atsiminimai, II dalis : *Varšuvos lietuviai*, Chicaga 1934, 41-42 psl.

⁹⁷ Ten pat, 101 psl.

priva ia koply ia naudotis, bet ir apmok davo visas s skaitas susijusias su lietuvi pamaldomis. Už tai ji pastat vien s lyg , kad joks lenkas ne kelt kojas ne tik lietuviškas pamaldas, bet ir koply i . Kai v liau koply ios reikalai susiklost kitaip, tai Radvilien užpraš visas mišias, kad to nepadaryt lenkai ir ne eit koply i .

Panašaus pob džio istorinis lietuvi -lenk santykiavimas atsispindi anekdotuose. Lietuvos didikai ir bajorai, nors patys sulenk j , visada jaut si es lenk žeminami ir pašiepiami. To pas koje kilo šimtai anekdot , kuri vienas skamba šitaip : nuvažiavo Lietuvos bajoras Varšuv ir ia j susitik s lenkas bajoras sveikina : « Kaip gyvuoji ? Pasakyk, k veikia Lietuvos lokiai ? » pašiepiant lenko klausim , lietuvis bajoras atsako : « Siun ia nuoširdžiausius sveikinimus Varšuvos beždžion ms ».

Neapdairumas ar kalt . — «D l Vilniaus mes patys esame padar klaid . Nekalb sime jau apie m s nesugeb jim 1918 m. kurti savo nacionalin kariuomen . Nors tuomet Vilniuje ir visoje Lietuvoje tiek entuziast buvo ... Kai po didžiojo karo buvo norima kurti m s , savoji, kariuomen , mes buvome didžiai užsifilosofav , prisideng keista teorija, kad « s jungininkai » turi priži r ti m s teritorij . S jungininkai, es , « privalo » priži r ti, kad niekas kitas jos neužimt . Lenkams tuomet nei galv neateidavo abejoti d l Vilniaus »⁹⁸. Šiuose mus ilgame io diplomato žodžiuose yra daug tiesos.

Kai 1918.XI.11 d. buvo sudaryta pirmoji Lietuvos vyriausyb , kurios priešakyje atsistotojo Voldemaras, patriotiškai nusi teikusi lietuviškoji karininkija (gr žusi iš pairusios rus kariuomen s) ir jaunuomen lauk , kada vyriausyb pašauks prie ginklo. Ta iau Voldemaras buvo sitikin s, kad Lietuvai užtenka milicijos. Prisistatydamas su savo kabinetu, Voldemaras vyriausyb s programine kalboje pareišk , kad Lietuvos niekas neturi pagrindo užpulti, tod l valand užtrukusioje kalboje apie kariuomen s organizavim net neužsimin . Jis sak : « Karo mes su nieku nevedame ir n vienas iš m s kaimyn — vokie i , lenk , ukrain , rus ir latvi — neturi pamato ant m s užsipuldin ti. Taigi dideli sp k rubežiams serg ti mums ir nereiks ... Sar-

⁹⁸ J. Savickis, *Žem dega*, I dalis, Chicaga 1956, 106 psl.

gyba reikalinga, kad mūsų valstybė nesibrautų vogiamas, kas neturi teisės kraštan atvykti»⁹⁹.

Valstybės tarybos pirmininkas A. Smetona irgi nieko neužsiminė apie kariuomenės organizavimą. Voldemaras ir Smetona buvo politiniai bendraminčiai. Bet ir jiems turėjo būti žinoma, kad lenkai jau kalbėjo apie Vilniaus prijungimą prie Lenkijos, o lenkų endek laikraštis *Dziennik Wilenski* kasdien šaukė, jog reikia skubėti Vilnių paimti lenkų rankas. Lenkai paskubomis organizavo legionus ir jokiais filosofavimais nesivertė.

Krašto apsaugos ministerijai pasiūlė pats Voldemaras. Vilniuje tuo metu buvo apie 70 lietuvių karininkų grąžinti iš vokiečių ar rusų nelaisvės. Buvo organizuojamas štabas ir pradėta užuomazga dviems pulkams. Tačiau Voldemaras jaunas lietuviams karininkais dėl kurių tai priešas, nelabai pasitikėjo, o atsakingas vietas skyrė rusus, kurie buvo prisidengę gudų vardu. Net ir savo kariniu patarju bei karo viceministeriu paskyrė rusų gen. Kondratavičių, kurio tikrasis veidas ir tikslai paaiškėjo vėliau.

Gen. Grigaliūnas apie mūsų kariuomenės organizavimo pradžiūrą rašo: «Susitvarkius ministerių kabinetui ir atsiradus krašto apsaugos ministeriui, kažkodėl nepatikta lietuvių karininkams, bent jau organizatoriškiems gabumams, pradėta «infiltruoti» rusus; taip, pavyzdžiui, buvo pakviestas Lietuvos kariuomenei organizuoti, krašto apsaugos viceministerio titulu, grynas rusų kariuomenės gen. Kondratavičius... Jis pradėjo vesti prorusišką politiką; aukštesnes kariuomenės vietas skirdamas tik rusus»^{99 100}.

Kiek rusams rūpėjo Lietuvos kariuomenės organizavimas, parodo tai, kad susidarius pirmajam kabinetui, išdebuvo šiek tiek pinigų. Reikėjo pastatyti prie įždinės sargybės. Ypač kreipėsi Kondratavičius duoti sargybę, bet Kondratavičius atsekė: *znaete, g. ministr., kakaja dosada, ja dal prikaz komandiru I polka i komandiru II polka, a oni mne otvetili, to ni odnogo nižnego*

⁹⁹ M. Ypašas, *Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai ir jos pirmieji žingsniai*, žr. *Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, 1918-1928* Londonas 1955, 93 psl.

¹⁰⁰ V. Grigaliūnas-Glovackis, *Trys diktatoriai Lietuvoje*, žr. *Draugas*, 1961.6.10. d.

ina net¹⁰¹. Kadangi nebuvo nei vieno kareivio, tai buvo paprašytas lietuvis karininkas Sas, kuris per valand laiko suorganizavo 12 vyr sargyb , o per kit valand susiorganizavo šiočius tokius ginklus.

1918 m. gale Vilniuje buvo prisirink gana daug lietuvi karinink . Jie prad jo nerimti ir net mitinguoti, kadangi lietuviams buvo aišku, kad l tas lietuvi karini paj g organizavimas, arba, geriau, iš viso neorganizavimas, veda vos prisik lusi Lietuv aiški praž t. Deklaracijos ir kalbos tada reikšmingos, kada jos paremtos konkre ia paj ga. Lietuvos nepriklausomyb s deklaravim tur jo sekti kariuomen s organizavimas. Lenkai dar prieš nepriklausomyb s paskelbim , sporto organizacij priedangoje, ruoš branduolius karo paj gai. Entuziazmo tada buvo. Tai parodo vykiai po keli m nesii . Savanoriai b go iš savo dalini . Bet jie b go ne iš fronto, kaip priprasta visose kariuomen se, bet b go iš užfront je stovini dali fronto linijas ginti savo žemel s. Savanoris Butkus rašo: «B gli iš Kauno ir kit užfront s viet front atb gdavo nemaža... Iš front pab gti visur netr kdavo, bet front b gti, turb t, b davo tik savanoriškose kariuomen se ... Iš dalini pab gdavo ne namus, bet tiesiog front »¹⁰².

Keli m nesiai neatšaukiamo laiko praleista. Jeigu lietuviai b t tada tur j Vilniuje bent vien pulk kariuomen s, gal Vilniaus klausimo iš viso neb t buv . Konservatyvus Smetona tik jo Lietuvos kaimyn teisingumu, o Voldemaras man , kad jis savo kalbomis apgins krašt , kuriomis jis prikankindavo Taut S jung .

Kai tais paiais metais (1918) vokieiai nutar užleisti bolševikams Vilni , tai pirmame pulke buvo keliolika karinink su keliomis dešimtimis kareivi , gud pulke ta pati pad tis, o antrame pulke tebuvo tik vienas vadas. Apie ši li dn pad t K. Škirpa rašo : «A. Voldemaras, užuot pats grieb sis ginklo ir kreip sis sostin s gyventojus ir vis taut , kad stot prie ginklo gelb ti Vilni ir t vyn , reng si pasitraukti užsienius ginti Lietuvos reikal plunksna ir žodžiu. Su juo užsienius reng si išvykti

¹⁰¹ M. Y as, *Lietuvos vyriausyb s sudarymo etapai, ž. Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis*, 111 psl.

¹⁰² S. Butkus, *Vyrai Gedimino kalne*, savanorio atsiminimai, Memmingenas 1957, 151 psl.

ir A. Smetona ... Pirmasis — dalyvauti taikos derybose Paryžiuje, antrasis — pasirašyti Berlyne paskol Lietuvai... Nuotaika vis nupuol ir m reikštis net panika : vieni orientavosi paskui vadus užsien ir gaminosi dokumentus, kiti d liojo daiktus nor - dami pasitraukti kaim pas gimines ir paž stamus ... Gruodžio 22 d. Kondratavi ius praneš karininkams, kad vyriausyb nutarusi persikelti Kaun , o apsaugos štabas strateginiais sumetimais — Gardin . Kadangi jau ia pat Kal d švent s, jis leidži s visiems išvažin ti, kur kam patinka. Darbas, es , numatomas atnaujinti po šven i —po sausio 6 d. Gardine, žinoma, jei s lygos leisian ios . Jis net ne sak susirinkti Gardin visiems, o tik tiems, kurie nor s. Žodžiu, vietoje mobilizacijos, buvo paskelbta tikra demobilizacija »¹⁰³.

«Kondratavi ius man , kad busimoji Lietuvos kariuomen kovos už caro sosto gr žinim ... Išgird s, kad lietuvi tauta siekia nepriklausomyb s, labai nustebo ir netik jo, kad driski ir mužik tauta gal t išsikovoti nepriklausomyb ... Pašalintas iš vado pareig , iš Lietuvos dingo»¹⁰⁴. Taigi Kondratavi iui ir su juo esantiems rusams ter p jo gauti algas, o « pirmoji Lietuvos (Voldemaro) vyriausyb tik tryp vietoj : ji svarst visokius projektus »¹⁰⁵, ligi bolševikai ženg Vilni . « Lietuviška v liava Gedimino kalno pilies bokšte plev savo iki sausio 6 d. T dien bolševikai, sitais Vilniuje, v liavos dvi spalvas nupl š ir paliko tik raudon »¹⁰⁶.

Bolševikams už mus Vilni ir veržiantis gilyn Lietuv , buvo sudaryta nauja M. Sleževi iaus vadovaujama vyriausyb , kuri grieb si organizuoti karines paj gas, ir savanori aukomis bolševikai buvo atstumti. Bet lenkai, atsigav , v l ties rankas Vilni . ia v l atsiminim autoriai daugumoje teigia, kad Vilniaus praradimas vyko dar prieš Želigovskio aferos pradži . Jie sako, kad Vilni praradome nelaimingose Augustavo ir Sein kautyn se. Pat Vilni lenkai v liau pasi m .

J. Petraitis nurodo : « Tur jome Lietuvoje pakankamai j g ,

¹⁰³ K. Škir pa, *Pakeliui su Mykolu Sleževi ium*, žr. *Mykolas Sleževi ius*, Chicaga 1954, 200-201 psl.

¹⁰⁴ S. But kus, *Vyrai Gedimino kalne*, atsiminimai, 1957, 96 psl.

¹⁰⁵ K. Škir pa, *Pakeliui su Mykolu Sleževi ium*, žr. *Mykolas Sleževi ius*, Chicaga 1954, 216 psl.

¹⁰⁶ S. But kus, *Vyrai Gedimino kalne*, atsiminimai, 1957, 114, psl.

kad tuo metu, kai lenkai kariavo su bolševikais, gal tume ir apsiginti ir Gardin paimti. Ta iau tos j gos buvo išblaškytos maždaug 500 km ruože, nuo vokie i sienos, Višty io ežero, pro Gardin per Marcinkonis, Eišiškes, Palionis, Vyšniav , Pastovius iki pat latvi sienos. Rodos, lyg b t manyta tada, kad kas šimtas metr pasta ius nors po vien žmog , bus apsaugotas m s pasienis. Jei pirmoji divizija ir dar tre iosios divizijos dalis b t at j ia mums pagalb , tai n kiek neb t nukent j s m s sienos saugumas. Bet tada b t buv galima kalb ti apie Gardino pamim »¹⁰⁷.

Toliau jis rašo, kad m s kariuomen s tuometini vad tarpe buvo nemažai toki , kurie lietuviškai nemok jo, o savo tarpe kalb jo lenkiškai ir daugiau loš proferans , negu dom josi kautyn mis. T patvirtina iš kov su bolševikais ir kitas autorius : «M s pus je atsirado išdavikas, iš Utenos apskrities kil s rusas karininkas Cetuchinas ... Jis išdav bolševikams savo dalin ir pats per jo j pus . D l jo išdavys i m siški linija buvo pralaužta ir tur jo trauktis. 18 sužeist m s savanori pateko bolševik nelaisv . Juos visus durtuvais subad sužv r j bolševikai»¹⁰⁸.

Tik žemesnieji karininkai buvo patriotiškai nusiteik ir kartu su kareiviais nesisk sdami s žiningai gyn t v žem : «Buvome jau prat vis dien sargyboje išb ti nevalg ... K padarysi, kad dabar Lietuva nieko neturi. Paalkime, pakent kime. Kada nors prasigyvens ir tuomet geriau pavalgysime — prasantardavo savanoriai nesisk sdami»^{109 110}. Arba: «Noriu vykti front , bet viršila be milin s neleidžia. Paskolink. Po keli dien gr šiu ir atiduosiu »¹¹⁰. O štai «moterišk nuo Zapyškio, atidavusi gyn j eiles savo vyr ir du s nus, atveža intendant rai dar likus nuo okupacijos avin , sakydama: «Atiduodu, štai, paskutin avin , tenaudojasi gyn jai... ir išvažiuoja susikaupusi su pab - gusiu arklebu namon »¹¹¹.

¹⁰⁷ J. Petraitis, *Laisv ginant*, atsiminimai, II d., 1953, J.A.V., 98-99 psl.

¹⁰⁸ S. Butkus, *Vyrai Gedimino kalne*, atsiminimai, 1957, 132 psl.

¹⁰⁹ Ten pat, 103 psl.

¹¹⁰ Ten pat, 134 psl.

¹¹¹ J. B t nas ir M. Mackevičius, *Gyvenimas ir darbai*, žr. *Mykolas Sleževičius*, Chicago 1954, 106 psl.

Lenkai žinojo, kad lietuviai turi tris divizijas kariuomen s.. Kol lenkai nežinojo, kad tos divizijos išblaškytos, jie su tokia pagalba labai skait si, nes ne kart buvo patyr , k reiškia kariauti su viskam pasiryžusi savanori kariuomene. Kas kita vadovyb s reikalas. «Mes gi iš pat pradži netur jome jokio plano. Tik grei iau, grei iau reikia pasi sti ten kuop , ten b r , ten pora kareivi , kad visur b t pilna Lietuvos kariuomen s, kur reikia ir kur nereikia. Tuo b du išbarst me savo kariuomen po visus frontus »¹¹². E. Skipitis prideda : « M s karo vadovyb je buvo kažkas netvarkoje »¹¹³. Net karin je intendant roje buvo pasisl p valstyb s priešai: « Kai kur valstyb s priešus palaikantieji asmens vadovauja intendant roms, d l to kareiviai gauna duon su sm liu. Pagaliau ir milicija blogai einanti pareigas »¹¹⁴. B davo išdavim ir iš nutautusi lietuvi . Štai II-jo štabo bar «lenkus atved vietiniai nutaut lietuviai, b tent, mergait s »¹¹⁵.

Anuo metu Kaune veik s juok teatras Vilkolakis kart nurod , kad tuo metu, kada jo lemiamosios karin s operacijos Sein fronte, m s užsienio reikal ministerija buvo susidom jusi sacharino prekyba, o karo vadovyb s virš n s k l vestuves. Juokai lieka juokais, bet K. Žuko atsiminimuose rašoma : «M s kariuomen s katastrofos dien , rugs jo 4 ar 5, oficiozas Lietuva d jo kronikoje toki žinut (cituoju iš atminties): šiandien Vytauto bažny ioje kun. Tumas suteik moteryst s sakrament m s garbingam armijos vadui plk. Ladygai... Gerbdamas plk. Ladyg už jo dr sum ir sumanum kovoje su bolševikais 1919 m., aš negaliu be šurpo prisiminti jo armijos 'vadovavim ' 1920 m. d ¹¹⁶. Tuo metu Augustavo miškuose lenkai likvidavo gana gausias m s karines paj gas ir lietuviai buvo priversti skubiai trauktis. Kaip beb t , bet jeigu kautyn ms vykstant kariuomen s vadas kelia vestuves, tai kautynes laim ti galima nebent stebuklui padedant. Jau toks genialus karvedys Aleksandras ir tai vestuves k l po to, kai sumuš Persijos valdov Darij .

¹¹² J. Petraitis, *Laisv ginant*, II dalis, J.A.V. 1953, 168 psl.

¹¹³ K. Skipitis, *Nepriklausom Lietuv statant*, Chicaga 1961, 282 psl.

¹¹⁴ J. Matusas, *Šauli s jungos istorija*, Sydney 1966, 59 psl.

¹¹⁵ Ten pat, 52 psl.

¹¹⁶ E. Žukas, *Žvilgsnis praeit*, atsiminimai, Chicaga 1959, 296 psl.

Suprantama, kad Vilniaus užgrobimas vyko su pranc z parama ir I pasaulinio karo herojaus Focho palaima, nes juk ir pat «Varšuvos stebukl » sureng pranc z karininkai, atskub j gelb ti Lenkijos. Lietuviams teliko pasitik ti savo j gomis. Ir pats Vilniaus užgrobimo ruošimas nebuvo toks nežinomas ir netik tas. K. Žukas mini, kad dar prieš lietuvi delegacijai išvažiuojant Suvalkus tartis su lenkais «pas mane at jo Balutis, kuris slaptai praneš , jog iš vieno žvalgo, id jin s lietuvaits student s, tur s žini , kad po Suvalk konferencijos priedanga Pilsudskis ruošis kažkok puolim ». Ir toliau : «Bene spalio 2 d. pas mane atvyko prel. Olšauskas su nepaprastu pranešimu. Jo tikromis žiniomis, šiomis dienomis Pilsudskio traukinyje mažoje stotel je tarp Lydos ir Malade inos vyko svarbus pasitarimas, kuriame nuspr sta pulti ir paimti Vilni . Tai vykdyti pavesta gen. Želigovskiui, kuriam duodamos 4 divizijos p stinink ir dvi brigados kavalerijos ... Atspyriui prieš pasaulio opinij , Vilniuje bus padarytas vietos gyventoj sukilimas prieš lietuvius ir jam sukurstyti iš Chyrovo vienuolyno (Galicijoje) jau atvyko 4 j zuit kunigai, kurie šiuo momentu slapstosi šv. Dvasios rus vienuolyno požemiuose »¹¹⁷.

Taigi, laiko pasitikti lenk puolim buvo. Prie veiklios karo vadovyb s atsispyrimui paj gas ir plan buvo kada paruošti. Bet kaipgi pasiruoš kariuomen sutikti atžygiuojant prieš , kad neseniai paskirtas lietuvi kariuomen s vadas gen. Žukauskas, lenkams puolant Vilni , « Rokiškyje, pas graf Pšezdzieck medžioja ... Jis tenai jau tre i dien medžioja, o ia m s kariuomen krauj lieja ir beviltiškai kaujasi su daug stipresniu priešu »¹¹⁸.

Tik karo ministerio K. Žuko sakymu leitenantas Balnas su batalijonu vyr , tamsi lieting nakt prasiverž lenk užnugar ir susid r s tamsoje su Želigovskio štabu, suk l toki panik , kad Želigovskis dav sakym trauktis visai kariuomenei. Atskub j s gen. Žukauskas dav sakym vyti prieš , nors jau kariuomen prieš tai m vyti b gan ius lenkus. Tik sikišus santarvinink komisijai lietuvi žygis Vilni buvo sustabdytas, nors tos komisijos nesimat tada, kai lenkai verž si Lietuv . Kad išvengus skandalo, Žukausko medžiokl s reikalas buvo nu-

¹¹⁷ Ten pat. 305-306 psl.

¹¹⁸ Ten pat, 324 psl.

tyl tas ir jis tapo didvyriu : gavo vyties kryži , o J.A.V. lietuviai dovanojo aukso kard ir automobil . Leitenantas Balnas gavo irgi vyties kryži .

D l s junginink komisijos sikišimo Lietuva nustojo Vilniaus. J. Petraitis rašo, kad po Giedrai i ir Širvint kautyni «bereik jo tik žygiuoti pirmyn ir be dideli , palyginti, auk atsiimti Vilni . Nemok jome išnaudoti situacijos, gaila ir skaudu »¹¹⁹. Giedrai i ir Širvint kautyn se lietuviai daug kraujo praliejo ir tas kraujas liko ant atviro kelio sostin . Net tokia ligi K daini atsibas iusi lenk kavalerija (Tatarskaja Jazda) gr žo atgal. O ta kavalerija jau buvo taip nusilpusi, kad. arkliai pakel je krito ir vos vos žygiavo.

«Giedrai i kautyn ms pasibaigus, pakartotinai prašiau divizijos štab pavesti mums likviduoti sibrovusi m s užpakal lenk kavalerij . Bet nesutiko. Kod l ji nebuvo tuomet suimta, ir šiandien dar niekaip negaliu suprasti. Kokiui b du ji gal jo pereiti per 9 pulko bar , taip pat nesuprantu »^{119 120 121}. « Labai daug kas buvo, ko mes negal jome tada suprasti »¹²¹. Baigdamas atsiminim autorius duoda štai koki atestacij tuometin s m s kariuomen s aukštesniesiems viršininkams : «Jie tik buvo m s viršininkai ir mums sakymus davin jo, o patys lenkiškai kalb dami tik proferans loš ... Mums nereik jo didesn s bausm s ... prieš lenkus kariavom, o dabar lenkai pasidar m s viršininkai»¹²².

Šalia min t nesuprantam reiškini , buvo ir daugiau. ia pamin tinas J. A. V. lietuvi bandymas organizuoti Amerikos lietuvi kari brigad ir j si sti Lietuv . « Lietuvoje bevykstant karams su rusais bolševikais ir lenkais ... Amerikos lietuviai Vy iai m organizuoti karinius dalinius ir juos si sti Lietuv nepriklausomybei ginti. Savanori atsirado labai daug, bet d l tarptautini politini komplikacij jie Lietuv nebuvo išleisti »¹²³. Kokios tos politin s komplikacijos? Kitas atsiminim šaltinis duoda atsakym — b t triukšmav lenkai: « Nors vals-

¹¹⁹ J. Petraitis, *Laisv , ginant*, II dalis, J.A.V. 1953, 308 psl.

¹²⁰ Ten pat, 289psl.

¹²¹ Ten pat, 290psl.

¹²² Ten pat, 307psl.

¹²³ A. Ku as, *Amerikos lietuvi ryšiai su t vyne*, žr. *Suvažiavimo darbai*, V tomas, Roma 1964, 421 psl.

tyb s prezidentas ir laikinoji vyriausyb pritar Amerikos Lie-
tuvi Brigados perk limui Lietuv , ta iau d l nepalanki to
meto politini ir ekonomini s lyg , ji negal jo pasiekti Lietu-
vos. J keliant Lietuv , smarkiausiai b t triukšmav len-
kai »¹²⁴.

Tuo tarpu lenkai niekada joki triukšm nebojo. Vokie i
okupacijos laikais, negal dami viešai Vilniuje organizuoti savo
legionininkus, visa tai atliko po sporto organizacijos *Sokol* prie-
danga. Kai reik jo legioninink — iš sportinink pasidar kariai
per kelias valandas. D l m s politin se sferose viešpatavusios
baim s : « k kiti pasakys arba triukšmas », mes esame daug pra-
kiš . Ir tre dal Lietuvos praradome daugiausia d l tos priežas-
ties.

D l pavyzdžio, nukrypkiame truput šal . 1919 m. buvo pra-
d tos su Vokietija derybos prekybos sutar iai sudaryti. Tada
Vokietija si l visokiausi g rybi už maisto produktus. Nesu-
tikome. Sekan iais ir dar sekan iais metais vokie iai Lietuvai
si l labai ger atlyginim už naudojim si emisijos teis mis ir
mark s kritim . Nesutikome. 1923 m. pasirašyta sutartis pagal
kuri nieko negauta. Kod l ? «M s politin s sferos labai bijojo
«susikompromituoti» santarv s akyse ir d l to veng santyki
su Vokietija. Tada buvo galima daug kuo pasinaudoti iš Vokie-
tijos, bet pas mus buvo ži r ta tai, k pasakys santarv ... Lie-
tuva vistiek, d l lenk propagandos, buvo tarta germanofiliz-
mu ... Be to, santarv nieko nedav ir duoti nenor jo, neži rint,
kokia b t Lietuvos reputacija »¹²⁵. Nu jo veltui 17.000 nauj
šautuv ir 17 milijon šovini , kurie tada taip buvo reikalingi,
lygiai kaip ir soviet si loma paskola už lietuvišk duon ir
raginimas ginkluotis, nes lenkai puls. Žodžiu, galimybi tur -
jome, bet nebuvo vyr , kurie tas galimybes mok t išnaudoti
Lietuvos reikalui. Ir «Lietuva liko be sostin s, daugiau d l
savo kalt s (apsileidimo, lepšišumo), negu d l lenk ekspansin-
gumo »¹²⁶.

¹²⁴ A. Merkel is, *Antanas Smetona*, New Yorkas 1964, 235-236 psl.

¹²⁵ J. Purickis, *Seim laikai*, žr. *Nepriklausomos Lietuvos dešimtme-
tis*, 1918-1928, Pirmoji knyga, Londonas 1955, 145 psl.

¹²⁶ J. Kar del is, *Pagarbiai lenkiu galv* , žr. *Mykolas Sleževičius*,
Ohicaga 1954, 311 psl.

IV. Lietuviškumo naikinimas Vilnijoje

Lenk valdžias teroras Vilnijoje. — Kai Vilnija pateko lenk rankas, tada prasidėjo XX amžiaus pradžioje negirdai žiaurus lietuvi nutautinimas. Nutautinimo darbai lenkai jungė staigas, bažnyčias, mokyklas ir spaudą. Vilnijoje buvo gabenami iš Lenkijos valdininkai, mokytojai, dvasininkai ir siunčiami kolonistai. Toki atvykusi gyventoj Vilnijoje atsirado bent pora šimtai kstančiai. Lenk vartotos priemonės prieš lietuvius savo brutalumu nesiskiria nuo enkavedistų. Lietuviškos mokyklos buvo uždarytos, mokytojai kišami kalėjimus, mušami ir spardomi. Lenk legionieriai niekindavo lietuvaites, sekvestoriai išvesdavo paskutinį karvutį ar atimdavo paskutinius rūbus iš lietuvių, kurie leisdavo vaikus lietuviškas mokyklas.

Bet ir teroro priemonės lietuvių nepajėgė taip greit sutrypti. Veikė mokyklos ir draugijos. 1935 m. Vilnijoje veikė 262 mokyklos. Lietuviškos draugijos su skyriais apėmė visą kraštą: Švenčionių *Ryto* draugija turėjo 18 skyrių; šv. Kazimiero draugija 477 skyrius; Lietuvos kio draugija 243 ratelius ir Kultūros draugija 51. Taigi, viso Vilnijoje veikė 789 lietuviškų draugijų skyriai. Be žinomų lietuviškų vietovių paminėtina, kad lietuviškų draugijų 55 skyriai veikė Lydos apskrityje, 22 Gardino apskrityje, 34 Suvalkų apskrityje, 1 Dysnos apskrityje ir 5 Valažino apskrityje. Žinant, kad valdiškas lietuviškas mokyklas lankė 11,541 mokinys, tai privačias mokyklas lankydavo dvigubai daugiau. Lietuviškoms draugijoms priklausė bent pora šimtai kstančių asmenų.

Turint šiuos kelis duomenis prieš akis, suprantamos Vilnijos lietuvi pastangos nepaskęsti lenkinimo bangose. Jos išryškėja ir lietuviškų laikraštų prenumeratorių skaičiuose. *Vilniaus Rytas* turėjo 5000 prenumeratorių, *Vilniaus Žodis* 4000, *Vilniaus Aušra* 4000 ir *Jaunimo Draugas* 3000. Lietuviško sieninio kalendoriaus būdavo išplatinama virš 10.000. «Draugijų veikimas buvo nuolat varžomas, lietuvių spauda buvo nuolat konfiskuojama ... Bet pats faktas, kad Vilniuje veikė net 19 vairoų pobjudžio draugijų, kurios, kad ir vairoiai varžomos, savo veikimu nuolat plėtoja ... parodo Vilniaus krašte platų pagrindą. Lenk valdžia, kuri tvirtino, kad lietuvių Vilniaus krašte kaip ir nesėkmingas lietuviškų draugijų veikimas, matyti, buvo toks nepatogus, kad

1936-1937 m. sulikvidavo ne tiktai mokyklas, skaityklas, skyrius ir vaik darželius, bet ir pa ius centrus. Taip pat užd ar ir populiariausius lietuviškus laikraš ius »¹²⁷.

Lenk valdžia surasdavo šimtus b d terorizuoti lietuvius, juos bausti ar net žudyti. Štai J. Banauskas, žymus lietuvi veik jas, buvo paimtas lenk kariuomen . Lenk saugumas, nor damas j sunaikinti, apkaltino šnipin jimu Lietuvos naudai. Vedamas sušaudyti sušuko : «Broliai lietuviai, kurie tarnaujate lenk kariuomen je, neli d kite, kad aš ž stu. Aš vienas nieko nereiškiu, bet ateis laikas, kada t kstan iai toki kaip aš, stos mano viet . Nebus ia nelaisv s. Aš jos nesulauksiu, bet mano kapas ir ši vieta bus laisva ». Ir su šiais paskutiniais žodžiais lenk salv nutrauk jaun gyvyb 1937.X.14 d.

Kitas lietuvi veik jas V. Petroška buvo nubaustas 15 m. sunki j darb kal jimo. Teismo sal je jis sušuko : « Tegyvuoja Lietuva su sostine Vilniumi. Šalin okupant šališki teismai. Šalin išsigimusi lenk šl kta. Šalin banditai legionininkai». Lenk prokuroras susijaudin s sušuko: «Reikia šit prieš sutrinti, nes jis susprogdins Lenkij ».

Lenk žandarai 1923.1.21 d. puol Dargužius ir, pasiaut j kaime kelias valandas, išsivar Valkininkus J. Kerš , M. Gudon ir kitus lietuvius. Kal jime juos muš karštomis geležin mis lazdomis, stat basomis ant degan i angli , lupin jo dantis ir panages. 1926.XII.11 d. Judzeliški kaimo, Lydos apskrities, 14 t v nubausti kal jimo, kad neleido savo vaik lenkišk mokykl , po to, kai ia buvo uždaryta veikusi lietuviška mokykla. « Kaip ut l s išlys iš j s lietuvyb » — pasitiko nuteistuosius lietuvius Lydos kal jimo viršininkas. Kai Užublandži kaimo lietuviai papraš lietuviškos mokyklos, tai lenkas inspektorius atsak : « Suprantu, kokie j s esat fruktai » ir vietoje lietuviškos mokyklos buvo atidaryta smukl , kurioje girtas revizorius aiškino : «Dabar j s, litvinai, gal sit gyventi aukso laikus — gabensit lenkišk degtin nepriklausomon Lietuvon ir daug uždirbsit»¹²⁸.

Nor dami nusikratyti kitu lietuviu veik ju, lenkai išprovokavo V. Jurkuv nui byl , neva už šnipin jim Lietuvai. Jurkuv n

¹²⁷ Vil niškis, *Lietuviai Vilniaus krašte*, žr. *Tautos praeitis*, II t., 1 (5) knyga, 1964, 61 psl.

¹²⁸ J. Miškinis, *Manoji Dz kija*, atsiminimai, Londonas 1966, 116 psl.

sušaud . Jo motina d l s naus mirties iš jo iš proto. 1937.IX. 17d. Rudnioje lietuviai sureng paprast pasilinksminim su programa. Atvykusi policija jaunim išvaik ir užved byl d l pasipriešinimo policijai. Lietuviškas mokyklas lenkai uždarin davo d l menko mokymo, d l moral s liudijim netur jimo ir šimt kitoki priežas i . «Iš Lenkijos Vilniaus krašt atsi stieji agentai provokavo ir terorizavo, nor dami smurtu nutautinti lietuvius ... Žvalgybos agentai, d damiesi karštakraujais lietuviais, skverbdavosi lietuviškas organizacijas : lank lietuvi kult rines pramogas, paskaitas, draugij susirinkimus. Kartais kalb jo kaip lietuviai patriotai, uoliai lank lietuviškas skaityklas, kol visur šio to nelegalaus prikaišiojo, ty ia prikalb jo, duodami lenk šnipams medžiagos sudaryti provokacines bylas »¹²⁹. M. Biržiška aprašo kaip 1919.VI.6 d. netoli Švenioni slaptas lietuvi atstov suvažiavimas «nustat , kaip lenkai persekioja lietuvius, piešdami, plakdami, kišdami kal jimus, g dydami moteris, varydami baudžiatvos dvarus po 2 dienas savait je, drausdami lietuviškai kalb ti, versdami rašytis prie Lenkijos arba patys juos rašydami, nutar reikalauti iš Lietuvos vyriausyb s ginkl , kad patys išvart lenkus iš savo krašto. Ginkl negav , žmon s labai pyko »¹³⁰.

Tai tik keli pavyzdžiai iš t kstan i . Lenk valdžia krov pabaudas t vams už vaik leidim lietuviškas mokyklas, o t vai mok davo tol, kol sekvestorius išvesdavo paskutin karvut . jo kal jimus ne tik t vai, bet ir motinos. Nuteist j kartais b davo tiek daug, kad reik davo laukti eil s, nes kal jimai buvo perpildyti. Kiek b davo byl liudija faktas, jog tik vienas advokatas A. Juknevius gyn virš t kstan io byl . Lietuvi vaikus lenkiškas mokyklas viliodavo lengvatomis ir dovanomis. 1928 m. Kaza yznos dvare buvo steigta lenkiška mokykla ir j lankantiems vaikams buvo veltui dalinamas pienas, medus, pyragai iai, o ruden kiekvienas mokinys gavo naujus batus. Tos dovanos tepaviliojo vien kit mokin . Gretimais veikianti lietuviška Zuiki mokykla buvo perpildyta. Lenkiškoje mokykloje Linkmenyse vaikams buvo veltui duodami s siuviniai, knygos ir saldainiai. Mokykla užsidar , nes nebuvo mokini .

¹²⁹ Ten pat, 126 psl.

¹³⁰ M. Biržiška, *D l m s sostin s*, I dalis, Londonas 1960, 281 psl.

1927 m. Kretonyse lenk policija pasigavo 9 met C. Rastenyt ir prad jo tardyti, kod l ji neinanti lenkišk mokykl . Mergait tard 6 val. ir primuš ligi s mon s netekimo.

Lenkišk mokykl mokytojai Vilniaus krašte buvo kartu ir antilietuviško teroro vykdytojai. D kšte lenkas mokytojas Brzegon su policininkais dauž lietuvius vyrus. Lydos mokykl inspektorius Wos su policininkais vaikš iojo po kaimus ir tikrino kas skaito lietuviškus laikraš ius. Vidugiriuose mokytojas Gniazdowski teiraudavosi vaik , kas skaito lietuviškus laikraš ius bei knygas, ir sužinoj s pranešdavo policijai.

Kiek buvo nešvari lenk elgsena prieš lietuvius, tiek pat nešvari ir j sudaryta statistika. Lenk statistika lietuvi skai i Vilnijuje buvo sumažinusi ligi juoking duomen taip, kad net rimtesni lenkai mokslininkai netik davo. Kai lenkai skelb , jog Vilnijuje lietuvi jau beveik n ra, tuo pa iu metu «lenk kalbinink išleistoje 1923 m. Krokuvoje lenk kalbos gramatikoje yra d tas lenk kalbos tarmi žem lapis, kuriame nužym ta lenk kalbos dialekt riba, siekianti truput šiaur nuo Suvalk miesto, bet joku b du nesiekianti Vilniaus krašto, t. y. sri i , esan i už Nemuno. Lenk kalbos dialekt žinovo K. Nitscbo išleistuose 1929 m. Lvove lenk tarmi tekstuose ir prijungtame žem lapyje taip pat nužym ta, jog lenk kalba siauruoju ruožu iš piet pus s Gardino srityje prieina tik Nemun . Tos pa ios nuomon s yra ir kiti lenk kalbos žinovai. Iš t lenk mokslinink veikal matyti, kad lenk kalbos tarm s Vilniaus krašte neegzistuoja. Lenk kalba ia atsirado dirbtiniu b du »¹³¹. Štai vienos lenk valdiškos statistikos gabal is : « Gardino apskrityje statistika terado 975 lietuvius ir tie 975 lietuviai 1928-1929 mokslo metais tur jo 20 privatini mokykl . Ašmenos apskrityje lenkai statistikai terodo 5 lietuvius. Veik gi ten 11 lietuvišk mokykl , vadinasi, vienam gyventojui teko 2 su viršum mokyklos. Mockišk s vals iuje, Lydos apskrityje, valdin statistika rado 28 lietuvius ir tie 28 lietuviai išlaik 2 pradžios mokyklas Jundziliškyje ir Striel iuose ir dar r pinosi k rimu 2 nauj Kužiuose ir Jurgionyse. Girinink kaimas (233 gyv.) prašo lie-

¹³¹ Vil niškis, *Lietuviai Vilniaus krašte*, žr. *Tautos praeitis*, II t.,

tuviškos mokyklos. Kaip gi duosi, jei Š iutino vals iuje nerasta nei vieno lietuvio »¹³².

Kai teroras, baudos, kal jimai ir saldainiai savo tikslo neatsiek , lenk valdžia grieb si paskutin s priemons — lietuviškas mokyklas uždar . ia lenkai pritaik dar Seinuose 1920.VIII.23 d. sigyt praktik , kada persireng lenk kareiviai pa m Seinus, uždar 9 lietuvi draugijas su 1300 nari , berniuk ir mergai i gimnazijas su 223 lietuvi mokini , išdauž prieglaudas ir bendrabu ius, uždar 25 pradžios mokyklas su 1000 lietuvi vaik ir uždraud mieste ir kaimuose lietuviškai kalb ti. Panaš metod lenkai dabar m si pritaikinti visai Vilnijai.

«1921-1922 mokslo metais Šven ioni *Ryto* mokyklose mok si 2,874 lietuviai mokiniai. 1925-26 mokslo metais Vilniaus *Ryto* mokyklose buvo arti 4000 mokini . Ryto vakarinius kursus 1928 m. lank 1,767 klausytojai. Šven ioni lietuvi gimnazij 1922-1923 mokslo metais lank 138 mokiniai. Vilniaus lietuvi gimnazij tais metais lank 507 mokiniai, o mokytoj seminarij Vilniuje — 170 mokini . Kai užaina pasiruošimai ultimatumui, iš geriausiai metais buvusi arti 350 lietuvišk pradžios mokykl belieka 2 (viena pa iam Vilniuje ir viena provincijoje). 1939 m. birželyje uždaroma paskutin pradžios mokykla o¹³³.

Kai 1924 m. lenk policija išmet iš Pranciškon r m lietuvišk mokykl , maži vaiku iai eidami gatve ieškoti naujos pastog s «pirmutinis prie kr tin s glaud policininko sulaužyt mokyklos kryži , o šalimais einantis draugas neš apipl šyt A. Jaku ioni elementori *Kelias švies* ¹³⁴. 1936-1939 m. laikotarpyje lenkai Vilnijoje likvidavo viso 1056 lietuviškas institucijas. To paties likimo susilauk ir lietuviškos organizacijos. Lenk ultimatumo Lietuvai išvakar se Vilniuje likviduota Lietuvi Mokslo Draugija, Mokytoj Draugija, Ryto Draugija, šv. Kazimiero Draugija, kio Draugija, Lietuvi Sporto Klubas ir t.t. Lenkiškasis erelis galutinai suleido nagus lietuvyb s k n Vilnijoje. Lietuviškas švietimas parklupdytas j ga, o pati lietuvyb užgniauzta lenkišku brutalumu.

Tuo tarpu «Lietuvoje iš valstyb s izdo buvo išlaikomos

¹³² J. Cic nas, žr. *Dirva*, 1953.4.23 d.

¹³³ Ten pat.

¹³⁴ Ten pat.

lenk mokyklos ir trys j gimnazijos ... Bo to, Lietuvoje veik lenk bankai, kin s, kult rin s organizacijos; lenkai tur jo savo spaud , gaudavo Lenkijoje leidžiamuosius laikraš ius, knygas »¹³⁵. Nemanau, kad šis lietuviškas teisingumo sentimentas bent kieno vertintas m s labai. Naudingiau b t buv už tuos lenk puosel jimui išmestus milijonus par pinti svetimomis kalbomis istorini veikal pasaulio bibliotekoms lietuvi tautos problemoms nušviesti. Iš to bent b t pasidaryta atspirties taškas, kai lenkai « per savo radij ir spaud skelb , jog jie baig Vilniaus krašt valyti nuo lietuviško usnyno »¹³⁶.

Lenk partizan teroras. — Vokie i okupacijos metu Vilniaus krašte veik lenk partizanai. j veikim vokie iai ži r jo pasyviai arba net slaptai r m , nor dami išnaudoti saviems tikslams lietuvi ir lenk nesantaik Vilniaus krašte. Kai kur vokie i pareig nai par pindavo partizanams ginkl bei amunicijos ir b davo patenkinti, kad partizanai puldin ja lietuvi policij arba staig tarnautojus. Suprantama, šitas palankumas buvo neviešas ir r mimas buvo vykdomas slaptai. Tik Eišiški *sonderfiureris* buvo beveik atvirai palankus lenk partizanams ir nelabai veng dangstyti, kad palaiko su jais ryš . Štai vienas faktas. Tas *sonderfiureris* nem go lietuvi policijos. Jis slaptai pasiunt iš Eišiški 20 lietuvi policinink Var n pakeisti ginkl . Tuo tarpu šitok slapt sakym lenk partizanai iš anksto žinojo. Jie pakel je lauk atvažiuojan i lietuvi policinink ir iš pasal juos užpuol , sunaikino.

B dingas buvo ir Trak užpuolimas 1944 m. pavasaryje. ia m s policija atsilaik , nors apytikriai puol apie 2000 lenk partizan . Ir ia partizanai vokie i neliet , bet terorizavo lietuvius. Po užpuolimo sekant ryt ši eilu i autoriui teko b ti Trakuose. Nors buvo apie 10 val. ryto, bet gatv s buvo tuš ios — jokio žmogaus. Vietomis telkšojo kraujo klaneliai. Tik didžiojoje gatv je pavyko sutikti vien vienintel žmog . Pasisveikinus sužinojau, kad jis naujai paskirtas Trak komendantas (pavard pamiršau). Džiaug si, kad išliko gyvas, pavyko atmušti lenkus ir vyl si, jog greitai laiku sulauks Plechavi iaus rinktin s dalinio.

¹³⁵ J. Miškinis, *Manoji Dz kija*, atsiminimai, Londonas 1966, 126 psl.

¹³⁶ Ten pat, 136 psl.

« Tada mes parodysime lenkams kaip reikia kariauti. Surasime juos ir miškuose ». Užklausus, ar vokie iai daro žygi partizanus nuginkluoti, komendantas numojo ranka : « varnas varnui akies nekerta ». Pats miestelis po kautyni atrod nykiai : išdaužyti nam langai, kai kur išverstos durys, sumušti lietuviai tarnautojai gyvenusieji privačiuose butuose, išplėštas bankas, nušautos lietuvius teis jas ir sudeginti staig dokumentai. Pagrindinis partizanas jį gavo puolęs lietuvių policijos būstinę, bet jos paimti nestengė. Lietuviai gynėsi susispietę pastato antrajame aukšte. Turėdami apšaukė šovinius, atmušė lenkų partizanų bangas, kai šie tik imdavo būgti artyn namo. Lenkai bandė būstinę padegti, bet irgi nestengė. Paryšius lenkai susirinkę užmuštuosius ir sužeistuosius, pasitraukė, gatybę palikdami gulėti porą negyvų arklių. Partizanai buvo ginkluoti automatiniais šautuvais, sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir minosvaidžiais. Išbarstyta amunicija rodo, kad ginklai daugumoje buvo vokiškos gamybos. Vokie iai nei užpuolimo metu, nei vėliau nedėjo jokių pastangų partizanus surasti ar juos likviduoti. Trak miestyje gyvenantieji vokie iai tarnautojai ir kariškiai partizanai buvo visai nepalieti. Užpuolimo tikslas buvo likviduoti lietuvių staigas ir policiją, vadovaujantis šikiu : *Sto lat yje, Mo Litwinów bija!*

Netoli Naujosios Vilnios, vienoje kryžkelėje, buvo lietuvių policijos kontrolinis postas. Lenkų partizanai tą postą bandė likviduoti. Kartą po vieno puolimo lenkai negalėjo pasiimti vieno nukauto. Lietuviai policininkai nukauto partizano kišenėse rado vokiečių geštapo išduotą sakymų pultį ir nuginkluoti tą postą. Lietuviams po to neliko jokios abejonės, kad tam tikros vokiečių staigos remia ir palaiko lenkų partizaninį judėjimą prieš lietuvius.

Jau I pasaulinio karo metu vokie iai pareigėnai stengėsi Vilniaus gyventojus supiudyti savitarpėje. To tikslo siekdamas ano metu vokie iai atstovas Vilniuje, grafas Pfeil, išlipino mieste skelbimus vokiečių, rusų ir lenkų kalbomis. Vilnių jis pavadino lenkų miestu ir perlevo garsioj lenkų karalijoj. Praėjusio karo metu «numačiusi sukurstyti vieną tautybę prieš kitą ... vokie iai okupacinę valdžią pirmiausia siekė lietuvius nukreipti prieš lenkus, ypač iai pasinaudodami lietuvių patriotiniu sentimentu dėl Vilniaus ... Lenkų kurstymu prieš lietuvius labiausiai išgarsėjo Vilniaus apygardos komisaras Wulf. Jis leido organizuoti lenkų partizanus, aprūpinti juos ginklais ir amunicija ... Jie veik

prieš lietuvius, terorizavo ir žud Vilniaus krašte lietuvi administracij , tarnautojus, mokytojus. Išvarin jo ar žud lietuvius kininkus, kurie buvo atkelti iš Suvalkijos. Lietuvi policinink ir savisaugos dalini suimtieji lenk partizanai, Wulfo sakymu, buvo paleidžiami »¹³⁷.

Vokie iai nepasitenkino vien tik lenkais. «Vokie i agent buvo mestas š kis — stoti rusams policininkus, kad atsiskai-tyt su lietuviais. Per centrin suvažiavim buvo «prašomas » komisariatas «apginti » rusus nuo ... lietuviškos savivaldos »¹³⁸.

Tre i kiršinimo versij trumpai dr tai išreiškia Z. Blynas savo dienoraštyje. Jis rašo : «Vilnie i kiršinimo b das: nakt kas nors prieina ir užklausia lenkiškai. Atsakai lietuviškai — gauni snuk . Atsakai lietuvišk užklausim lenkiškai — tas pats. Abi tautyb s siunta, tre ias naudojasi»¹³⁹.

Tur dami vokie i pritarim ir užnugar , lenk partizanai elg si su Vilnijos lietuviais labai žiauriai. Štai keli pavyzdžiai iš daugelio. 1944 m. žiem lenk partizanai pagrob Rudaminos mokyklos mokytoj Gudon ir išsived , pririšt prie arklio uodegos, nušov . Turgeli mokyklos mokytoj rado pakišt po egle išbadytomis akimis ir nuplautu liežuviu. 1944.V.13 d. prie Ašmenos lenkai užpuol lietuvi dalin . Lietuvi žuvo 60 vyr , o kitus išreng paleido. Lietuviai negal jo lenk atsiginti, nes pritr ko šovini . Vokie iai kiekvienam lietuvi kariui buvo išdav tik po 15 šovini . Per Vilnij siaubu nuskamb jo 1944 m. vasar Mol tuose vykdytos lenk partizan žudyn s, kuri metu nužudyta 14 lietuvi . Šalia to lenkai nusiaub Marcinkonis ir kitas vietoves.

Lenk partizanai pasižym jo žiaurumu ir sadistiniais veiksmais lietuvi atžvilgiu. Mick nuose vietiniai gyventojai kalb jo, kad nakt at j s su b riu partizan lenk karininkas sak s : «M s vyrai prie rubežiaus nukirto 50 t vabal (per nepriklausomyb s laikotarp lenkai prie administracijos sienos nušov 50 lietuvi pasienio sargybini), o mes j patiesime 5000, jeigu

¹³⁷ N.E. S duvis, *Vien vieni, dvidešimts penkeri met rezistencijoje*, New Yorkas 1964, 147-148 psl.

¹³⁸ Ten pat, 149 psl.

¹³⁹ Z. Blynas, dienoraštis iš 1942-44 met , atspausdintas Lietuvoje einan iame *Švyturysje* 1965 m. rugpi io m nes .

reik s ... » Kiekvien nakt Vilnijoje kur nors vykdavo teroro veiksmai. Kai vakaro prieblandoje pamišk s kr muose šm kš-teldavo lenkiška konfederatka, t nakt tekdavo laukti žiaurum . Antai 1943 m. rudens, «bob vasaros », v lyvas vakaras. Tyli apyšilt tamsa apgaubusi mišk ir kalneli prieglobstyje sn -duriuojan ius kaimus. Staiga, š viai, šauksmai... Po kiek laiko gaisro pašvaist nudaž padang . Netoli Šumsko lenk partizanai užpuol kaim ir, padeg kelis trobesius, dingo. Kaime dauguma buvo lietuviai.

Ta iau šita lenk partizan organizacija — *Armia Krajowa* — susilauk li dno galo. Sovietams okupavus antr kart Vilniaus krašt , tos armijos karininkus sovietai susikviet pasitarimui, neva bendrai kovai prieš vokie ius aptarti, ir ia visus su m , išvež nežinia kur. Dalis partizan buvo taip pat likviduota. Tiktai liku iams pavyko vargais negalais prasiskverbti Lenkijos gilum . B dinga pamin ti, kad šie partizanai veik tiktai lietuvi apgyventose srityse. Gud tarpe jie savo veiklos nerod , nebent susikaudami su sovietiniais partizanais.

Lenk dvasiškijos teroras. — Ne mažesnio teroro Vilniaus lietuviai susilauk ir iš lenk katalik kunig . Tam tikra prasme gal net ir daugiau, nes kur negal jo prieiti civilin lenk administracija, ten Vilnijos lietuv pri jo ir ujo lenkas kunigas. K. Bagužis 1808 m. raš , kad nuo Jogailos at jimo lenk sost buvo užmušta lietuvi kalba. Lenkai kunigai, su labai retomis išimtimis, nuo pat pirm j krikšto dien lietuvius prad jo vesti ne

Dievo, bet Lenkijos karalyst . Lenkai vyskupai, sitais Vilniaus soste, jaut si es Krokuvoje ir var ne siel išganymo, bet lietuvi nutautinimo darb . Juk tokie terminai, kaip pavyzdžiui, lietuvi kalba yra pagoni kalba, Dievas lietuviškos maldos nesupranta ir panaš s, yra nukalti ne lenk pasaulie i , bet lenk kunig . Kiekviena bažny ia Vilnijoje, kurioje šeiminkavo lenkas kunigas, buvo pilna to žodžio prasme, pirmoje vietoje ne tik jimo, bet lenkinimo tvirtov . Šiuo atžvilgiu b dingas lietuviu valstie io nutikimas : «Jis nu jo Giedrai ius išpažinties. Bet lenkas kunigas j pavijo, šaukdamas zakristijonui: «Išmokyk šit cham poteri ». Po keli savai i valstietis gr žta išpažinties ir, kai lenkas kunigas paklausia «Kas tave sutv r ? », paberia

lyg aguonas : «*Pika, lakomstva i nie istaso* — t. y. didyb , gobšumas ir nešvara »¹⁴⁰.

Kai 1897 m. lietuviai kreip si tuometin Vilniaus vyskup Zdanowiczium prašydami lietuvio kunigo, tai vyskupas atsak — jeigu nesuprantate lenkiškai, tai neikite bažny i . Kan. Prapuolenio studijoje *Lenk apaštalavimas Lietuvoje* nurodoma, kad Vilniaus vyskupas Kossakowski tvark tik piniginius vyskupijos reikalus, o administravim buvo paved s Lenkijos Saul tekio lož s nariams. 1906 m. J. Basanavi ius raš popiežiui Pijui X memorial d l lenk kalbos vartojimo lietuviškose parapijose ir praš popieži šit neteisyb atitaisyti. Tai iau lenkai Vatikane buvo galingi. J balsas buvo takingas ir lietuvi skundai dingdavo be atgarsio. Net ir Vatikano pareig nai Lenkijoje veikdavo lietuvi nenaudai. Štai 1920 m. Lietuvos žvalgybos skyriaus viršininkas «su iup s vieno labai takingo Lenkijoje dvasiško diplomato slapt susirašin jim su lenk karine vadovybe Lietuvos — Lenkijos fronte ..., kad lenk karin vietin vyresnyb galinti iš Sein pašalinti vyskup A. Karos su priklausomyb mis »¹⁴¹. Lenkai progos neatsisak : « Už m Seinus lenkai privert iš ten išsikraustyti garbing j senel vyskup A. Karos su kuri ja bei seminarija. Tai buvo biaurus smurtas, priešingas žmoniškumui ir visokiems statymams »¹⁴².

Lietuviai kunigai, kurie puosel jo lietuvi kalb ir buvo aktyv s lietuviyb s išlaikymo darbe, netur jo pastovios vietos, buvo persekiojami, skundžiami policijai, išjuokiami ar nukeliami tolimas sugud jusias parapijas. Štai kun. K. ibiras buvo nubaustas 300 zlot pabaudos vien tik už tai, kad po metrikais pasiraš ibiras, bet ne Czybir. 1912.IY.8 d. kun. Jesinski šv. Jok bo bažny ioje, Vilniuje, iškl s kryži šauk : «Lenkijos karaliene, apsaugok mus nuo stabmeldži lietuvi ». Šven ion liuose kun. Olescuk parapijie iams aiškino: «Lenkai yra Apvaizdos pasiuntiniai tarp laukiniu pagoni ».

M. Biržiška savo knygoje Vilnius ir Vilniaus kraštas mini kaip 1919 m. Parie je kun. Šimoli nas lietuvius parapie ius vert klauptis prieš lenk erel išvadavus iš lietuvi jungo. Kas

¹⁴⁰ J. Cic nas, *Vilnius tarp audr* , Chicaga 1953, 153 psl.

¹⁴¹ M.Vait kus, *Keturi ganytojai*, atsiminimai, Chicaga 1960, 87 psl.

¹⁴² Ten pat, 86 psl.

prieš erel nesiklaup , t jis skund žandarmerijai, kuri tok žmog grieb už Lenkijos valstyb s žeidim . 1909 m. Papar i parapijos susirinkime kun. Vadoga kalb jo lenkiškai. Viena moterišk pasteb jo nesuprantanti lenkiškai. Kunigas atr ž : « Eikite kiauli ganyti». 1924 m. Rudnios klebonas Szczemirskis, vietos lietuviams steigus šv. Kazimiero draugijos skyri , per pamoksl sak : «Kam jums šv. Kazimiero draugija ? J s geriau kokio velnio vardu vadinkite savo draugij ».

Parudaminio klebonas Liubianiec 1921.VII.2 d. per pamoksl aiškino : « Kauno valdžia yra bolševikiška, žmon s turi neskaityti bolševikišk (atseit, lietuvišk) laikraš i . Ponas Pilsudskis yra didelis žmogus, jis išvadavo lenk taut iš bolševik jungo. Jis atpirko Vilni savo krauju, kaip Kristus atpirko žmog nuo gimtosios nuod m s. Pilsudskis yra šventas, lenk munduras šventas, o lenk erelis kaip šv. Dvasia »¹⁴³.

Rudnios klebonas Raupelis 1935 m. sumuš lietuvi Luneck bažny ioje su monstancija už tai, kad jis buvo lietuvis patriotas. Asavos klebonas e iota per pamoksl prakeik lietuvi kalb ir nurod , kad ta kalba meldžiantis bažny ioje yra daromas nusikaltimas. «Pone Dieve mieliausias ! Dar neseniai buvo ia Lietuvos širdis. Vilnius, Trakai, Naugardukas, Kr v , Kernav , Paneriai buvo Lietuvos valstyb s gemalai, gymiai, iš kuri išsi-rutuliojo didžioji Lietuvos kunigaikštija. Dar neseniai visi jos žmon s pasididžiudami save vadino lietuviais... Tik už jo endekijos, karštosios lenk tautyb s, epidemija, suk sulenk jusius kunigus ir dvarininkus, šieji subalamutijo, sukvailino tamsi mim ... »¹⁴⁴.

Kan. A. Steponaitis savo atsiminimuose, aprašydamas lietuviyb s b kl Michalkevi iaus laikais, sako: «Vilniaus kunig seminarija buvo visiškoje lenk dvasinink takoje ir vadovyb je ... K. Michalkevi ius yra daug iškiloj s lietuvi kunig iš lietuvišk parapij , daug kur panaikin s lietuviškas pamaldas, nedraud s lenk riaušinink ... Didesn s riauš s pla iai nuskamb jo per spaud iš Alov s, Beržinink , Giedrai i , Nedzing s, No ios, Rod nios ir kit viet . Daromos lietuviams skriaudos

¹⁴³ M. Bir žiška, *Vilnius ir Vilniaus kraštas*, 267 psl.

¹⁴⁴ Vaižgant as, *Lenk okupuotame Vilniuje* 1919 m., žr. *Vaižganto raštai*, II dalis, Vilnius 1922, 8 psl.

buvo plaiai išdystytos popiežiui Pijui X memorandumė, kur pasirašė 80 Vilniaus vyskupijos kunig. Vilniaus didžiajame seime tos skriaudos taip pat buvo iškeltos»¹⁴⁵ ¹⁴⁶.

Tačiau, matyt, jausdamas, kad antilietuviška veikla nesiderina su ganytojo pareigomis, Michalkevičius (tada dar vyskupijos administratorius), iš atvykusio Vilni *Vilties* redaguoti kun. J. Tumo, 1911 m. pareikalavo nedėti laikraštį jokiems žinioms iš Vilniaus vyskupijos ir nekritikuoti administratoriaus sakymų, liečiančių lietuvių ir lenkų kalbas bažnyčiose. Tumas nesutiko: «Pilnai pripažindamas asmenišką dorybę ir tik jimo dalykuose pilną ištikimybę vyskupijos ganytojui, bažnytini kalbų parinkimą aš griežtai išskirdavau iš tik jimo srities ir perkeldavau visuomeninę sritį, kur kiekvienas veikia pasidaro viešai ingriebiamas ir kritikuojamas»¹⁴⁸. Todėl lenkų dvasininkai pasistengė Tumą kuo greičiau iš Vilniaus išprašyti.

Jau toks nuolankus ir nešališkas vyskupas kaip Matulevičius, tapęs Vilniaus vyskupu, apie ankstyvesnę vyskupijos padėtį tegalėjo konstatuoti: «Iš tikrųjų, matyti, seniau šioje vyskupijoje ganytojams ne tiek rūpėjo žmonių išganymas, kiek lenkų kalbos mokymas. Iš daugelio žmonių gavau išgirsti, kad seniau būdavo skiriami lietuviškas parapijas kunigai nežodžio nemokantys lietuviškai ir ilgus metus ten klebonaudami nesirūpinantys lietuviškai pramokti». O kitoje vietoje rašo: «Klebonas bausė nirtimu vargšų žmonių nutautinimo darbą: vaikus neprileisdavo prie pirmos komunijos, kol nepramokdavo lenkiškai. Būdavo atsitikimų, kad vaikai nuo 8 m. amžiaus iki 18 m. visą katekizmo lenkiškai mokytis... Mat, būvę grynai lietuviai ir nieko lenkiškai nemokę»¹⁴⁷.

Tamsiausios lietuvių dienomis iš dvasiškuosiuose pusėse atėjo tada, kai Vilniaus vyskupo sostą atsisėdo Jalbrzykowski. Prie jo lietuvių su niekinimu per bažnyčias pasiekė aukštesni laipsniai: panaikintos lietuviškos pamaldos dar likusiose bažnyčiose, lie-

¹⁴⁵ Kan. A. Steponaitis, *Tvynėje ir pasaulyje*, prisiminimai ir apybraižos, Brooklynas 1962, 87-88 psl.

¹⁴⁶ A. Merkelis, *Juozas Tumas Vaižgantas*, monografija, Chicago 1955, 191 psl.

¹⁴⁷ Arkiv. Jurgis Matulevičius-Matulevičius, *Užrašai*, Londonas (be datos), 137 psl.: J. Vaišnoras M.I.C., *Arkivyskupas J. Matulevičius Viltiniuje*, 199-200 psl.

tuviai kunigai persekiojami ir kilnojami po užkampius ; lenkomanai viešai organizuoja muštynes bažnyiose ir šventoriuose. Kur lenkai kunigai nepriveikdavo vietos lietuviams, ten talk pasikviesdavo policijai.

Kai pas Jalbrzykowsk atvyko Adučiškio lietuviai prašyti lietuvišką pamaldą, tai gavo atsakymą: «Tyl kate, bepro iai». 1929 m. pas Jalbrzykowsk atvyko lietuvių ir gudų delegacija su stasdu lenkų kunigų ir lenkišką pamaldą lietuviškose ar gudiškose parapijose. Tada Jalbrzykowskis atsakė: «Esate eretikai» ir pagrįsino eskomuniką, jeigu nenurims su savo reikalavimais. Antilietuviška Jalbrzykowskio veikla prasidėjo lietuviškoje Seinų kunigų seminarijoje, kur jis buvo paskirtas viceregentu. «Lenkų kalbą jis vedė visus kursus; nustatė, kad seminariją tegalima priimti tiek lietuviams, kiek joje yra lenkų, nors lietuvišką parapiją vyskupijoje buvo didelė persvara; pradėjo atleisti lietuvius profesorius ir skirti lenkus; uždraudė klierikams skaityti lietuviškus laikraščius ir juos rašyti; dar klierikams taisyti aukštuosius mokslus Petrapilio akademijoje». Jalbrzykowskis siekė Seinų «lietuvišką miestą padaryti lenkišku»¹⁴⁸. Patekęs į Vilniaus vyskupo sostą, jis to paties tikslo siekė visoje Vilniuje, kas jam didelė dalimi ir pavyko atsiekti, žinoma, nesiskaitant su priemonėmis.

Nesinorė tikėti, kad Vatikanas nežinojo, kas buvo daroma ir kaip buvo skriaudžiami lietuviai Vilniuje. Bet visi lietuviškumai likdavo be jokio atgarsio, lygiai kaip ir 1926.III.4 d. Švenionių lietuvių prašymas popiežiaus nuncijui Varšuvoje leisti lietuvišką pamaldą — jokio atsakymo. Ne be reikalo L.V.L. komiteto 1928.IV.25 d. memorandumė popiežiaus nuncijui yra pasakyti šie karūsios teisybės žodžiai: «Nėra teisybės lietuviui pas pasaulinį valdžią, nėra teisybės ir pas bažnyčios ganytoją». Nepakeista padėtis taisyti Lenkijos valstybės sugriuvimo, kada pati gyvenimo ironija padarė savo išvadą — lietuvišką diką Jalbrzykowskis buvo priverstas ieškoti prieglaudos Lietuvoje.

ia tenka pridurti, kad kai 1939.X.28 d. mės kariuomenė žengė į Vilnių, visur plevė savo lietuvišką valią, bet Vilniaus

¹⁴⁸ Kan. A. Steponaitis, *Tėvynėje ir pasaulyje*, prisiminimai ir apybraižos, New Yorkas 1962, 87 psl.

kuri ja jos neiškabino. Kuri ja arkivyskupo vardu paragino Vilniaus miesto bažny i klebonus neskambinti varpais. Sekmadien , kai Aušros vartuose buvo laikomos iškilmingos pamaldos m s kariuomenei, kitose Vilniaus bažnyiose buvo laikomos pamaldos už Lenkijos atsik rim . Šv. Kotrynos bažnyioje ta proga pamokslininkas kalb jo: «Ligi naujosios lapkri io 11 d. teliko tiktai dienos ir vargas tam, kas brolausis su netikrais pranašais » (Lapkri io 11 d. Lenkijos nepriklausomyb s paskelbimas, o tie netikri pranašai — lietuviai).

Kai kun. Žeidys Vilniaus katedroje per Šeštines atlaik lietuviškas pamaldas, tai rytojaus dien jis buvo Vilniaus kurijos suspenduotas. Kai Vilniaus krašte buvo kurtos lietuviškos mokyklos, tai dvarininkai ir lenkai kunigai prad jo akcij prieš vaik leidim lietuviškas mokyklas. « Vienos parapijos klebonas taip niršo d l lietuvi kalbos d stymo mokykloje, kad net m si nešvariausios agitacijos prieš lietuvius mokytojus ir mokyklos ved j . Vien sekmadien iš sakyklos bažnyioje jis prad jo šaukti: Ži r kite, mieli t veliai, koki laik mes susilauk me. Pagonys litvinai man tikybos j s vaikams lenkiškai d styti neleidžia. Nori, kad j s vaikus moky iau ir poteri lietuviškai. Geriau b t , kad j s vaikai tokios mokyklos nelankyt »¹⁴⁹.

Kai Naujojoje Vilnioje buvo vestos lietuviškos pamaldos, tai lenkai kunigai privaiai gr sino savo parapieiams, kad jie neit lietuviškas pamaldas. gr sinimas veik . Lietuviškose pamaldose išimtinai dalyvaudavo tik K. Vilnioje staigose dirbusieji lietuviai atkelti iš tolimesni viet .

Ne be reikalo užtai, daug nuoskaud patyr s iš lenkoman ir ši tradicij kunig , J. Tumas štai kaip apie juos atsiliepia išliedamas savo širdies skausm laiške kun. A. Dambrauskui 1905.11.16 d.: « Kunigija, ta pirmoji užuomazga krikš ioniškosios meil s surištos draugijos, *ut unum cor sīt*, tai banda žv ri ; *sacerdos sacerdoti lupus est*. Gyvendamas pašon je kunig policeisko džiakono plepiko, prisiklausiau tiek gero, kad net vemt ver ia ... Aš baigiu trokšti šitoje garbingoje atmosferoje. Kanauninkas Styra, kad jam didis pilvas persprogt , mindžioja mane su purvinu savo batukasdien . Ken iu dant sukand s ir ašaras rydamas. Po du ¹⁴⁹

¹⁴⁹ J. Miškinis, *Manoji Dz kija*, atsiminimai, Londonas 1966,

kart ant dienos pasigaili, kad neesi svietišrame stovyje ir negali nž brutali škum su kr slu kakt drožti»¹⁵⁰.

Nepaprasto skurdo repl se. — Okupav Vilniaus krašt lenkai nesijaut es tikrais šeiminkais. Neži rint propagandos ir j gos demonstravimo, daugelis lenk abejojo, ar Vilniaus kraštas pasi-likis visam laikui integraline Lenkijos dalimi. Abejon s d l ateities iš vienos pus s ir pagars j s lenkiškas kininkavimas — iš kitos, Vilnij prived prie nepaprasto skurdo. Kas mat Vilniaus krašt griuvus Lenkijai, tas gal jo sitikinti, kad tai Dievo ir žmoni užmirštas buvusios lenk valstyb s kampelis, nors jo gamtos grožio niekas nepaj g pagrobti.

Tarp graži kalneli , tamsi mišk ir tyvuliuojan i ežer , d lijo vargingai atrodantieji kaimai: žem nutysusi r žiais, primityviais rankiais kapstoma, nebuvo dosni — o daug burn lauk jos dovan ... Tik kai kurie dvarai atrod geriau, bet j siskolinimas buvo milžiniškas. Lenkijos valstyb r m si dvarininkais, o Vilniaus krašte dvarai (šalia klebonij) buvo dar ir lenkyb s atramos. Jeigu dvarai Vilnijoje b t buv lenk išdalininti mažažemiams, jie b t sustiprin lietuvyb . Tod l nors ir maža dvarai teneš naudos, bet jie buvo laikomi netiesioginei kaimo priespaudai. O tas kaimas daugiau ar mažiau buvo lietuviškas. j ir buvo nukreipti erebo nagai. Lenkai visomis priemon mis kaim alino, spaud , išnaudojo, laik tamsoje, kad tuo b du silpn t lietuvyb .

Apie Vilnijos skurd laikas nuo laiko neišk sdavo neprasitarusi ir pa i lenk spauda : «Skurdas ir vargas vis labiau ple iasi Vilniuje... Senasis Vilnius, krašto prekybos ir administracijos centras, dabar teturi mažo miesto vaidmen . N ra jokio gyvybingumo. Šit vaizd papildo karštligišškai pardavin jantieji žem ir žiauriai miškus naikinantieji didžiuliai dvarai su dirvnuojan iais laukais ir gri van iais pastatais. Triumfuoja biurokratizmas. Vilniaus kraštas merdi dvasiniai ir ekonomiškai »¹⁵¹.

Ta iau kam teko keliauti Vilnijos plotais, buvoti lietuvi apgyventuose kaimuose, su jais kalb tis ir bendrauti, tai nuo-

¹⁵⁰ A. Mer kel is, *Juozas Tumas Vaižgantas*, monografija, Chicaga 1955, 152 psl.

¹⁵¹ *Kurjer Wile ski*, 1926.1.30 d.

širdesni ir mielesni žmoniai tikrai retai kur nors kitur sutikti. Po vargo dangas ir storo audeklo sermaga plak žmogiškumo kupina, nesavanaudiška, atvira ir pasiruošusi artimui padėti širdis. Savas žmogus, lietuvis, jai gal jai patirti tikrai namšilim, nors buvai tolimoje ir svetimo krašto aplinkumoje. Bet brolio lietuvių širdis, žiauri okupacij iškankinta, jai tebeplak tautiniais meilės džiais. Šiaudais dengtos pirkios, maži grybeliai ir girgždanios durys su mediniais užsklandomis, slėpki ni lietuvišką sielą: daug daug kartų mielesni, negu sutinkam išblizgintuose salionuose. O to vargo jai buvo daugiau, nei dūmams jai pirkioje dūmams.

Lenkas žurnalistas 1938 m. rašo: «Lenkijos šiaurės rytų kaimai avyvyžomis ir vilki savo darbo audiniais, kurie mirkpermirk juodos duonos ir rauginti kopštų kvapu. Šis kvapas nepripratusi žmogų slopina. Šis kvapas iki šiol yra tarytum simbolis visų tų slygų ir aplinkybių, kuriose skendi pilkšvų kaimų gyvenimas; jai — Dievo ir žmonių užmirštoje šalyje — tevegetuojama. Kur kitur investuota kapitalai, kur kitur steigta mokyklos ir ligoninės, kur kitur tiesta plentai ir geležinkeliai kalnus — jai viskas liko po senovei. Taip pat siauruose ir žiuose girgžda kelias žmoniai kartas pergyvenę mediniai plėgai ir taip pat gargia per anksti iškvėpti valstieji plaukiai. Valstietis galin jasi — kovoja su smiltingais arimais ir akmenimis, kuri pilni pakriaušiai; galin jasi — kovoja dėl kiekvieno rugio kėlio ir dėl kiekvieno lin pluošto. Jo vaikai nepažįsta cukraus skonio ir skaitymo palaimos, jo kalba taip pat persekiojama ir išjuokiama»¹⁵².

O vis tik kiek grožio ir talento sukrauta Vilnijos lietuvi dirbiniuose: nuostabiai elastingai išdrožinti šaukštai, liaudies motyvais išpuošti virtuvės reikmenys, namų apyvokos rankiai, langinės durys, priebudiniai ir svirnai. Stebi tuos liaudies kūrinius ir pagalvoji — kiek būt išaugę garsūs menininkai, jeigu šioms žmonėms būt suteiktos galimybės išlavinti Dievo duotus gabumus. Kiek lenkiškasis erelis, talkinamas skurdo ir teroro, užduosino lietuvišką talentą ir užspaudė rybingą sielą — težino tik vienas Krištas. Užtenka tik pasidairyti Vilniaus «Kaziuko» turguose, kad galėtum pasakyti: gabi ir talentinga lietuvių tauta,¹¹

¹⁵¹ J. Cicinas, *Vilnius tarp audrų*, Chicago 1953, 229 psl.

bet vargo ir svetimos priespaudos retežiai dar stipresni. Jie lyg v lyvo pavasario šalnos nukando daug žadan ius daigus — brandaus derliaus gemalus. Baisios žaizdos, neapskai iuojamos skriaudodos yra padarytos lietuvi tautai pietinio kaimyno. Vilnijos lietuvis lenk priespaudoj gyveno surakintas kie iausi s lyg , nustumtas užkamp ; jis buvo klastos ir gudrybi , moderni amži neteisyb s ir didži j taut vadov išskai iavim be širdies auka.

«Argi tokia maža tautel kaip lietuviai, gali svajoti likti nepriklausoma ? » — d st 1920 m. angl užsieni reikal ministeris lordas Curzonas, kuris atgalia ranka braukin jo per lietuvi tautos šird savo garsi sias demarkacijos linijas lenk naudai. «K j s darote ? J s skaldote ir balkanizuojate Europ » — šauk Albert Thomas, pranc z vyriausyb s narys, išgird s, kad lietuviai nenori likti Lenkijos provincija. Šitokie ir jiems panaš s ponai tada galando ereliui nagus, kurie netrukus susmigo Vilnij , ir jis skurdo ir vargo sparnais prideng krašt .

Santyki netur jimas ir Vilniaus atgavimas. — Lenkams klastingai pagrobus Vilni , Lietuvos vyriausyb nutrauk su tokiu kaimynu diplomatinius, kult rinius bei ekonominius santykius ir demarkacijos linij aklinai uždar . Šiuo žygiu tarytum buvo k nyti kadaise Vytauto pasakyti pranašingi žodžiai lenkams : «M ru atsiskirsiu nuo j s Lenkijos, kuri kaip d l iulpia Lietuvos krauj , kol j vis iš iulps ». Bet lenkai ir Vilni užgrob , neatsisak minties nuo visos Lietuvos. Tam tikslui jie organizavo Lietuvoje lenk karo organizacijos (P.O.W.) tinkl ; tam tikslui organizavo ple kaitinink b rius (1928), kurie marširuodami Lydoje dainavo : «Iš jo t velis mišk ». 1927 m. kovo 1 d. lenk laikraštis *Stowo* raš : « Lenkija bus galinga valstyb arba jos visai nebus. Privalome tur ti lietuvišk Baltijos paj r . M s programa turi b ti išreikšta tokia formule: užimti Lietuv ginkluota j ga ». Pilsudskis beveik kiekvienais metais atbild davo

Vilni , o jo pavaldiniai surasdavo progos pagr moti Lietuvai. Tokiu b du pad tis niekada nebuvo rami.

Ta iau iš kitos pus s izoliacija nuo Lenkijos iš jo Lietuvai naud . Juk prieš I pasaulin kar Lietuvos miestuose buvo kai kur sigal jusi lenk kalbos taka. Nepriklausomyb s laikotarpyje ta taka išnyko. Nepriklausomoje Lietuvoje išaugo nauja karta, grynai lietuviškoje dvasioje ir stipriame savo sostin s

ilgesyje. Lietuvoje gyvenusi slav mažumos smarkiai sulietu-
v jo, o svetima taka užsikr t lietuviai susiprato ir gr žo prie
savo tautos. Tautinis lietuvi s moningumas nepriklausomyb s
laikotarpyje gal buvo pasiek s aukš iausi laipsn visoje m s
tautos ilgoje istorijoje. Šia prasme laim jimai yra pasig r tini
ir izoliacija nuo lenk , mano nuomone, atneš tik laim jimus.

Visai kitas klausimas Vilniaus atsi mimas gri vant Lenkijai
1939 m. D l to buvo ir turb t bus vairi nuomoni bei prielaid .
Ta iau n ra abejon s, kad šiandienin Lietuvos pad tis neb t
buvusi blogesn , jeigu lietuviai b t j atsiimti savo sostin s ir
tarptautin mis sutartimis nustatyt Lietuvos sien riba s rytuose
ir pietuose. Geriau gal jo b ti ta prasme, kad turb t ir dabar-
tinis okupantas tada bent b t laik s prie Lietuvos tas sritis,
kurios šiandien atsid r Gudijos ribose. Apsitv r margaspal-
vais neutralumo balion liais s d jome ir lauk me, kada kepti
karveliai patys prad s kristi burn . Pabudome tada, kai tie
balion liai subli ško su pirmu v jelio p stel jimu.

K. Pakštas rašo : « Rusijos pašon je gyvenome, ta iau m s
inteligentijoje ir ypa valdžios virš n l se tur jome stambi
mas vaikiškai naivi žmoni ; j tarpe net prof. Voldemaras,
kurio niekas nesugeb jo atkalb ti nuo kelion s «roj ». Juk
prisipažinkime, kad d l m s pa i vadovyb s naivumo ir pasi-
tik jimo Rusijos šiokiu tokiu žmoniškumu žuvo daugyb žmoni ,
visi Lietuvos pinigai ir lengvai kilnojamos vertyb s, muziejai,
archyvai, bibliotekos. O juk buvo galima bent dal t puiki
turt 1939 m. išgelb ti ir politiškai nepriklausomyb s kovai
geriau pasirengti, išvežant laiku užsienin net reikaling žmo-
ni »¹⁵³.

Per daug valdžioje tur jome susmulk jusios ponyb s, užsili-
kusios nuo vergavimo laikotarpio ir per daug tuš i , bet labai
išdidži kabinetini galv . Užtai, kai išmuš lemiamos valandos,
kai reik jo griebti gyvenim už rag , 1919-1920 m. savanorio
k r jo ryžtas ir auka jau buvo išges s. Devyniolika met šauk me
«mes be Vilniaus nenurimsime», kal me ir aukojome ginklus,
o kai valanda išmuš — susig ž me. Gyvenime b na moment ,
kada nieko nedarymas yra baisensis ir už klaiding darym .

¹⁵³ K. Pakšt as, *Keletas samprotavim apie Lietuvos ribas*, žr. *Aidai*,
1950 m. 4 nr., 182 psl.

Klaidas anksčiau ar vėliau galima atitaisyti, bet už nieko nedarymų, kada reikia daryti — keršija gyvenimas.

Diplomatas Savickis rašo: «Mūsų armija, atrodo, tu tuojau tur jo eiti vaduoti Vilniaus lietuvių, Maskvos 1920 m. sutartimi Lietuvai pripažinti. Demokratinis pasaulis taip laukė lauk, kad Lietuva užims jai prideramas provincijas ir sistiprins pačiame Vilniuje. Ir Lietuvos kariuomenė lauk ir buvo išsiilgusi žygio. Ir Lietuvos žmonės. Tuomet politinis problemos momentas, atrodo, būtų sureguliuotas visiškai. Vokiečiai pritar, net iniciatyvos mūsų, ir rusai, atrodo, būtų sutik su faktu»¹⁵⁴.

P. Lelis, komentuoamas Vilniaus klausimais, raš: « Lenkijos tragedijos dienomis kiekvienas lietuvis pagalvojo apie Vilnių ir lenkų smurtą prieš 19 metus. Atrod, dabar vienintelis ir patogiausias momentas savo sostinę sugrąžinti. Lietuvos miestuose ir kaimuose visa patriotiškai nusiteikusi jaunuomenė ir šauliai, sulauk kvapą budėjo ir lauk vyriausybės ženklo žygiui Vilnių. Visi galvojo: dabar arba niekada. Tačiau min. pirm. gen. ertniaus pasakyta kalba per radiją visas viltis išsklaidė ... Dėl vyriausybės neryžtingumo šis palankus momentas liko neišnaudotas ir Lietuvos sostinę per jo iš vieno priešo ranka kito ir tuo pagreitino Lietuvos laisvės praradimą»¹⁵⁵. «Manau, kad blogai padarėm, kad neatėmėm savo sostinės ginklu, o gavome ją iš sovietų malonai»¹⁵⁶.

«1939 m. rugsėjo mėn. 1 d. prasidėjus Vokietijos-Lenkijos karui, mūsų nepasiryžimas, net raginant Vokietijai, atsiimti Vilnių ir Vilniaus kraštą kariams buvo ir liko nesuprantamas. Beveik per dvidešimt metų Lietuvoje buvo šaukta, kad «mes be Vilniaus nenurimsim», bet, kai atsirado proga, nesiryžo tam žygiui nei vyriausybė, nei kariuomenės vadovybė. Kad tokiam žygiui reikėjo ryžtis, tai buvo ne vien plk. K. Škirpos, bet ir daugelio karininkų nuomonė. Patys atsiėmė Vilnių ir tam tikrą lietuvišką žemių plotą, bet tume žymiai paklėmė ir kariuomenės ir tautos dvąsį. Vilnių betume atsiėmė be didesnių kovų ir nuostolių»¹⁵⁷.

¹⁵⁴ J. Savickis, *Žemė dega*, I dalis, J.A.V. 1956, 132 psl.

¹⁵⁵ P. Lelis, *Vilniaus klausimas*, žr. T. viškas Žiburiai, 1953 m.

¹⁵⁶ K. Baronas, žr. *T. viškas Žiburiai*, 1965.XII.30 d. 52 nr.

¹⁵⁷ V. Šliogeris, *Antanas Smetona*, atsiminimai, Sydney 1966, 135 psl.

M s tautos istorija nepaprastai turtinga ; joje yra visko labai daug, o taip pat ir pramirks t valand , kurios atnše daug daugiau nelaimi , negu istoriniai m šiai laim jim . Vilniaus neatsi mimas yra viena iš t pramirks t valand , kurios s skait apmoka lietuvi tauta kitados pl tusi « savo valdži nuo vien j r iki kit ir priešai j krašt vadino *Chorobra Litwa* — Narsioji Lietuva »¹⁵⁸.

Virš ni išlepimas, pasiaukojimo dvasios žlugimas bei nu-taut jimas pražud istorin Lietuv . Nepriklausomyb s pav syje, reatsižvelgiant atsista uosios valstyb s neišspr stus politi-nius, ekonominius bei teritorinius klausimus, buvo beišauganti pavojinga ponyb . Medin klump ir lakiruotas batas nesiba-lansavo ir per daug jau ryškiai piov si m s nepriklausomoje. Civilini žinyb pakopose algos buvo išaugusios ne pagal kraš-to resursus bei turtingum . Kiekvienam pulkui išlaik me po kelis generolus, ko gal jo pavyd ti ir turtingos valstyb s. Žygis

Vilni b t pareikalav s auk , pasišventimo ir daug neapmoka-mo darbo bei pastang . Tauta savanorišk auk d ti nesibod jo. Joje teberuseno 1919-1920 m. dvasia. Jei iš lenk okupuotos Sein -Punsko srities lietuv s motinos darganose, p gose ir šal-iuose, nakt prašliaužusios lenk sargybas, nešdavo net kelioli-ka kilometr maisto pundelius savo besimokantiems s neliams Lazdijuose ir kitur, kad jie nenustaut , bet išsaugt lietuviais patriotais, tai panaši dvasia nepriklausomos Lietuvos virš n l se daug kur jau buvo uždusinta. To pas koje ir vadovaujan iose galvose kildavo min i apsiprasti su esama pad timi be Vilniaus. Tautos mas se Vilniaus klausimas stov jo kitoje plotm je, negu to meto vadovuose. Pirmiesiems buvo tautin gyvyb , antrie-siems — baim .

A. Mažiulis, nagrin damas neišspr stus Lietuvos sien klau-simus, be kitko rašo : « Laisv je gyvenantiems Vilniaus sprendi-mas buvo jau savaip aptemst s. Nesulauk me n tuo klausimu rimtesni istorini bei kit studij . Kažkaip jau buvome be jo apsiprat gyventi ir, ekonomiškai galvodami, kai kurie net baimi-nosi, jei koku nors b du Vilniaus kraštas sugr žt . Kai kam tai buvo rimtas ekonominis klausimas, nes tas kraštas es s neder-

¹⁵⁸ Mykol as Lietuvis, *Apie totori ., lietuvi ir maskv n papro ius*, Vil-nius 1966, 41 psl.

lingas ir negal s jau sav s išmaitinti. Lygindavo Austrijos varg su milijonine Viena, kuri suryjanti Austrijos išteklius. To paties baid si ir su Vilniumi, kuris, aplamai, dar ir didel gyventoj nat ralin prieaugl žad jo. Tos mintys pusiau slapta pasklisdavo kai kada ir iš vyriausy b s asmen (J. T belis, kuris taip nuog stav s yra Jonui ir Bal. Masiuliams, V. Kr vei-Mickevi iui, pastarasis tai kelis kartus pasakojo mums ir Filadelfijoje)»¹⁵⁹.

Pagal m s nepriklausomos valstyb s gale buvusi autokra tin santvark — eiti ar neiti atsiimti Vilni — sakomoji galia buvo tautos vado ir prezidento rankose: «Respublikos prezid entas yra vis ginkluot j g vadas. Jis skelbia kariuomen s mobilizacij , sako kariuomen s vadui prad ti ir sustabdyti karo veiksmus » — taip nunurodo kariuomen s statymas veik s nuo 1935.1.1 d. Bet tokio sakymo nebuvo, nes « didžiausias Lietuvos neutralumo šalininkas ir gyn jas buvo pats respublikos prezid entas A. Smetona »¹⁶⁰. Ta iau šitas Lietuvos neutralumas tebuvo paisomas vos kelet m nesi , o tolimesni vykiai kiekvienam žinomi.

Buv s tuo laiku Lietuvos kariuomen s vadas gen. S. Raštikis rašo: «Vokietijos atstovas Kaune dr. Zechlin nuolat lank si m s užsieni reikal ministerijoje, rodin damas, kad Lietuvai es s at j s laikas atsiimti iš Lenkijos Vilni . Vokietijos karo atstovas gen. št. plk. Just tuo pa iu laiku dar intervencijas m s kariuomen s štabe, vokie i karo vadovyb s vardu žad damas pad ti Lietuvos kariuomenei žygiuoti Vilni ir paremti t žyg vokie i karo aviacija, šarvuo iais ir sunki ja artilerija ... Ta iau nei respublikos prezidentas, nei Lietuvos vyriausy b , nei užsieni reikal ministerija nepasidav išvedami iš užsi br žtos politin s linijos ir atsisak karo žygio kartu su vokie iais prieš lenkus, nors tai b t ir karas d l Vilniaus. Mano, kaip kariuomen s vado, nuomon sutapo su respublikos prezidento nuomone šiuo reikalu »¹⁶¹.

Taip buvo užverstas atviras kelias Vilni m s pa i ran komis, o iš kitos pus s atsiminim autorius primena : « Nereikia

¹⁵⁹ A. Mažiul is, *Neišspr sti Lietuvos sien klausimai*, žr. T višk s Žiburiai, 1967.1.19 d., 3 nr.

¹⁶⁰ A. Merkel is, *A. Smetona*, Monografija, New Yorkas 1964, 533 psl.

¹⁶¹ S. Rašt ikis, *Kovose d l Lietuvos*, atsiminimai, I d. 1956, 591-592 psl.

užmiršti, kad m s vyriausyb dabar spaudžia ne tik vokie iai, bet ir anglai su pranc zais, nors kita prasme »¹⁶². Šioje vietoje v l prisimintina jau min ta J. Purickio nuomon d l prekybos sutar i su Vokietija 1919, 1920, 1921 m.^{162 163}, kada iš vokie i daug ko gal jome gauti, bet vis ži r jome, k pasakys s jungininkai, kad «nesusikompromituotume » j akyse, nors tie s jungininkai tada Lietuvai nieko nedav , o priešingai, visomis išgal mis r m lenkus ir daugiausia per j «malon » ir glob lenkai klastingai atpl š ir pasilaik tre dal Lietuvos su sostine Vilniumi.

Lietuva guli ant kelio vokie iams rytus, rusams — vakarus. Ir šioje vietoje mažajam žaisti neutralumu nebuvo jokios vietos. Jeigu k buvo galima laim ti, tai tik išnaudojant vokie i ir soviet kryžmin politini interes ugn . A. Voldemaras skelb , kad raktas Vilni randasi Berlyne. Vokietijos pasiuntinys Zeehlinas atneš j si lydamas: «Vokietijos vyriausyb s simpatijas Lietuvos aspiracijoms atgauti Vilniaus krašt , o vykus tarp Vokietijos ir Lenkijos teritoriniams pakitimams, b si pla iai atsižvelgta lietuvi pretenzijas d l Vilniaus krašto »¹⁶⁴. Šiam nieko nelaim jus, prad jo veikti Ribentropo biuro šefas Kleist, kuris paskutin kart lankydamasis Lietuvos atstovyb je Berlyne si l : «Litauen muss rasch handeln, rasch marschieren — rasch, rasch, rasch »¹⁶⁵. Kiek v liau vokie iai si l Lietuvai su Vokietija karin sutart ir žad jo paspausti sovietus, kad jie atitraukt savo kariuomen iš Vilniaus krašto. Kada ir iš to nieko neiš jo, vokie iai su sovietais padar sutartis d l m s likimo už m s nugar , mums patiems nedalyvaujant.

Min tos vokie i pastangos buvo daugiau ar mažiau žinomos ir sovietams. Tas jiems kainavo daugiau r pes i ir jaudinimosi, negu mes iš viso gal jome sivaizduoti. T r pest išreišk Molo tovas, kad vokie i si lymas lietuviams atsiimti Vilni , sovietams buvo rakštis širdyje. Molotovas V. Kr vei sak : « Nesl psiu nuo

¹⁶² Ten pat, 591 psl.

¹⁶³ J. Purickis, *Seim laikai*, žr. Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, 1918-1928, Pirmoji knyga, Londonas 1955, 145 psl.

¹⁶⁴ A. Mer kel is, *A. Smetona*, Monografija, New Yorkas 1964, 533 psl.

¹⁶⁵ E. J. Harri son, *Lithuanians Fight for Freedom*, 20 psl.

tamstos, kad tuo faktū mes buvome netik tai užklupti ir labai susirpinę. Jeigu Lietuva būtų paklausiusi vokiečių vyriausybės reikalavimų ir tuo pačiu pasisakiusi vokiečių jungtininke, ji būtų tapusi toli ryšius iškištu vokiečių placdarmu, išėigos punktu karo atveju su mumis. O imtis prieš ją kuri nors priemoni mes nenorjome ir nenorime. Lengviau atsidusome tik sužinoj, kad Lietuvos vyriausybė neišdrso paklaudyti vokiečių, atsisakginkluota ranka užimti Vilni ir tuo pačiu neteko vokiečių pasitikėjimo»¹⁶⁶.

Taigi, nors Lietuva ir maža, bet Kremliaus viešpačiai labai susirpinę dėl savo. Silpnieji, kurie žino, kad yra silpni, bet moka savo silpnum išnaudoti, yra stipresni ir gali ne tik sukelti riziką stipriesiems, bet ir laimėti savo naudai egzistencijai užtikrinti. Tas Molotovo minėtasis placdarmas buvo dėl savim objektas Kremliuje ir vokiečių variklis nukelti Lietuvos sienas kiek galima toliau ryšius. Karo atveju tai būtų sutaupt kelias brangias smogiam šias dienas, o tas gal būtų pakreipęs vis karo eigą visiškai kitoki pabaiga, negu ji buvo. Kas žino? Bet kad mums reikėjo veikti viena ar kita kryptimi, o ne tirti už popierinio neutraliteto — turjome ir tada mūsų valstybės vadovybę pramatyti. Jeigu ir būtų tume susilaukę dabartinės padėties, tai nors Vilniaus krašt būtų atsimę, o ne susilaukę gabalėlio savo gero dovanos. Didesni nelaimi, baisesni aukai ir didesnio krašto nusiaubimo, koks mus ištikio nieko nedarant — tikrai nebūtume susilaukę veikdami. Tik tos aukos ir kančios būtų turjusios viena ar kita prasme daug didesnį vertę lietuvių tautos ateities egzistencijai, jau jeigu ir nieku kitu, tai bent ateities kartoms palikimu, kad dar mes ir veikime ką galjome, bet ne tirtojome ir laukime, kad kiti mums primes. Ir todėl «mintis nuolat ir vis ta pati: kažin, kaip būtų buvę, jeigu mes būtų tume įgavę Vilnių, pirma nei rusai siverž Vilni?»¹⁶⁷.

Polkičiai ir nauja sprespauda. — Vilniuje didesnis Šviesos spindulys prasiveržęs paskutiniuosius vokiečių okupacijos metu. Nors ir su dideliais sunkumais, bet lietuviška veikla pasireiškė Gardine, Lydoje, Seinuose ir kitose okupanto paliktose už Lie-

¹⁶⁶ P. Mačiulis, *Trys ultimatumai*, žr. *Darbininkas*, 1962.V. 11 d.

¹⁶⁷ J. Savickis, *Žemė dega*, I dalis, J.A.V. 1965, 142 psl.

tuvos rib lietuviškose žem se bei vietov se. Iš Vilniaus kasdien rytines ir pietines Lietuvos sritis buvo išsiun iama pundai lietuviškos spaudos ir knyg . Net Balstog je buvo sisteig s lietuvi komitetas. Žymesn se vietov se organizavosi lietuviškos bibliotek l s, steig si lietuviškos pradžios mokyklos. Gardino apskrityje veik 26 lietuviškos pradžios mokyklos ir organizavosi paskutiniu metu dar pora dešim i . Lydos apskrityje buvo suprojektuotos 37 lietuviškos pradžios mokyklos, bet tr ko lietuvi mokytojų , kad tos mokyklos gal t veikti. Ir kitose Vilnijos vietov se, kur buvo šiek tiek lietuvi , atsipalaidavus lenkiškai priespaudai, lietuviyb daugiau ar mažiau m atkusti, kiek tai buvo manoma vokiškosios okupacijos režimo metu.

Ta iau antr kart okupav Lietuv bolševikai dideles Lietuvos ryt -piet sritis prijung prie Gudijos, neatsižvelgiant tai, kad jas 1920 m. Maskvos sutartimi buvo pripažin Lietuvai. Nuo amži lietuviškos vietov s okupuotoje Lietuvoje išeinaniuose raštuose bei knygoose vadinamos Gudijos vietov mis. Štai kad ir knygoje apie Lietuvos paukš ius rašoma : « Nušoviau spalvot patin Lebiodkoje, Lydos apskrityje, Baltarusijoje »¹⁶⁸. Naru io ežeras vadinamas Baltarusijos j ra ir t.t.

Vokie i laikais veikusios lietuviškos mokyklos uždarytos. Mokytojai ir veiklesnieji lietuviai deportuoti. Gardinas, Lyda ir kitos vietov s prigr stos rus kolonist . Vadinamas Suvalk trikampis atsid r komunistin s Lenkijos ribose, tai yra tos žem s, apie kurias Vytautas Didysis 1420 m. laiške imperatoriui Zigmantui raš : « S duvi ir jotvingi žem esanti tarp Lietuvos ir Pr s , yra tikra m s t višk , iš prot vi paveld ta ... ir iš m s žemi ir sien niekad os neišeisime»¹⁶⁹.

Šioks toks lietuviškas jud jimas šiame trikampyje leidžiamas. Seinuose veikia Lietuvi Kult ros Draugija valdžios kontroliuojama su skyriais kituose Lenkijos miestuose. Sein srityje veikia 12 lietuvišk mokykl , o kitose 8 d stoma lietuvi kalba kaip atskiras dalykas. Šiaurin Sein apskrities dalis teb ra visai lietuviška, bet lietuviškos pamaldos teb ra tik Punske ir Smalnuose. Lenk kunigai kliudo lietuvišk pamald organizavim , sakydami, kad lietuviškos pamaldos esan ios menkesn s vert s. Lenkai kunigai

¹⁶⁸ T. Ivanauskas, *Lietuvos paukš iai*, Vilnius 1964, 350 psl.

¹⁶⁹ Di ugosz, IV. 240-6.

Šis žem lapis parodo, kiek sovietai prijung gudišk žemi prie Rusijos ir kiek lietuvišk žemi 1920 m. Maskvos sutartimi pripažint Lietuvai prijung prie Gudijos. Gudija toli past m ta vakarus, istorines Lietuvos sritis (Sluckas, Pinskas, Lietuvos Brasta, Polockas, Naugardukas), o Karaliau iaus (senoviškai Tvankst s) sritis priskirta tiesiai prie Rusijos. Taigi, Lietuva spaudžiama slav is trij pusis , s moningai sukurtos situacijos.

nemokina vaik katekizacijos lietuviškai. «Mes Seinuose parapijoje neturime nė vieno kunigo lietuvio, net išpažinties negalim prieiti lietuviškai, nors apie 70% parapijos tai lietuviai. Labai skaudu — baigiasi lietuviškos mald knygėlės, nauj neturim ir nežinom, koks bus tolimesnis likimas. Meldžiasi lietuviai tik atmintinai, kaip t veliai išmok, nes Sein parapijoje niekas iš dvasiškijos lietuviškai nemoka ir neleidžia, kad kas mokyt si. Tai tokie lenk krikš ionijos pareig nai»¹⁷⁰.

Panaši pad t yra nurod s ir Balf o pirmininkas prel. J. Kon ius, kada jis 1957 m. lank Suvalk trikampio lietuvius. Jis rašo : « Kuomet lietuvi užklausiu, ar katalik kunigai moka lietuviškai, jie atsak, kad pats Sein klebonas kan. A. W žikas neblogai kalba lietuviškai, bet lietuvi kalb bažny ioje panai-kin s. Atsilank s klebonij pas Sein klebon, kalb jau apie j bažnytin ir ekonomin b kl ... Klebonas pareišk, kad lie-tuvi jo parapijoje es apie tre dalis. Reikt manyti, kad ten lietuviškai kalban i, kiek pasteb jau, yra nemažiau kaip pus »¹⁷¹. N kiek nepager jusi lietuviams pad tis iš lenk dvasiškijos pus s Seinuose buvo ir 1962 m. kada tas pats prel. Kon ius lank si Suvalk trikampyje antr kart. Š kart jis nurodo: « Sei-nuose yra tik viena bažny ia, kurioj visos pamaldos laikomos tik lenkiškai, nors ten lenkiškai kalban i yra mažiau kaip pus »¹⁷². Prel. Kon ius dar s žygi Varšuvoje, bažnytin je vadovyb je, kad Sein lietuviai tur t lietuviškas pamaldas. Žad jo surasti lietuvi kunig ir Seinuose vesti lietuviškas pamaldas, ta iau v lesnieji atsiliepinimai rodo, kad pad tis Seinuose pasilikusi ta pati. Pus Sein parapijos lietuvi priversti melstis bažny ioje lenkiškai.

Taigi ir komunistin je priespaudoje lenk dvasiškija lietuvi atžvilgiu pasiliko nepasikeitus nuo Želigovskio laik .

Visur kitur Vilniuje sužib jusi lietuviyb užgesinta, išskyrus okupuotai Lietuvai priklausan i dal. Retkariais komunistin je spaudoje pasirodo žinut s, kad viena ar kita saviveiklos trup lank si Gudijai priskirtose srityse ir išpild program . Kitokios kult rin s-lietuviškos veiklos negird ti.

¹⁷⁰ *Laiškas iš Suvalk trikampio*, žr. *T višk s Žiburiai*, 1966.III.3 d.

¹⁷¹ J. Kon ius, *Atsiminimai iš Balf o veiklos*, Chicaga 1966, 350 psl.

¹⁷² Ten pat, 372 psl.

Šioje vietoje prieiname kit slavizmo j roje skalaujamos Lietuvos tragedijos tašk : Gudijai priskirtose lietuviškose sri-tyse neina joks lietuviškas laikraštis ir nekalbama apie lietuviškas mokyklas — reiškia toki iš viso n ra. Tuo tarpu okupuotai Lietuvai priklausan ioje Vilnijos dalyje lenkai turi mokyklas, gimnazijas ir spaud , Naujojoje Vilnioje veikia net lenkiškoms mokykloms ruošti mokytoj institutas. Reiškia t mokykl turi b ti nemažai, jeigu reikalingas net institutas. Pagal Anglijoje leidžiamo lenk šiaur s-ryt žemi s jungos biuletenio davinius, iš Lenkijos okupuot Lietuv prenumeratoriams ateina 20 t kstan i lenkišk spausdini , neskaitant pardavin jam kioskuose. Varšuvos dienraš i Vilni kasdien ateina keliasdešimt t kstan i egzempliori .

Tuojuo po II pasaulinio karo soviet ir lenk spauda bei radijas skelb , kad iš Lietuvos ir Vilniaus krašto (soviet priskirto siauro ruoželio) Lenkij išvyksta visi lenkai, kad b t likviduota lenk mažuma Lietuvoje. Sovietin je spaudoje buvo aiškinama, girdi, buržuazins Lietuvos ir Lenkijos valdžios viena kitai karu gr sino, o tarybin valdžia nesusipratim šaltin išsprend taikiu b du. Lenk valdžia Vilni pripažino Lietuvai. Soviet agent ra Tas s paskelb , kad iš Lietuvos Lenkij repatrijavo 178,000 lenk . Ta iau metams slenkant pasirodydavo žinut s, kad Vilniuje prad ti leisti lenk kalba laikraš iai, krašte veikia mokyklos su d stoma lenk kalba ir Naujojoje Vilnioje atidarytas lenk mokytojams ruošti institutas — seminarija. Buvo paskelbta, kad keletos m nesi laikotarpyje Vilniuje ir apylink se buvo skaityta keli šimtai paskait lenkiškai politin mis ir mokslin mis temomis.

Iš Lietuvos repatrijavusieji lenkai buvo kurdinti Rytpr siuose ir Lietuvos-Lenkijos pasienyje, o lietuviai iš Suvalk trikampio 1949-1950 m. laikotarpyje, vietomis ištisais kaimais buvo iškelti Oderio up s srit . Tuo tarpu Gudijai priskirtose plaiose Vilnijos srityse, atrodo, lietuvyb užgniaužta neskaitant su priemon mis. Nepaskelbta jokia žinut , kad kur nors Lydoje, Smurgainyse, Ašmenoje, Gardine, Augustave arba Lenkijai priskirtuose Seinuose ar Suvalkuose veikt mokytoj seminarija lietuviškoms mokykloms, b t leidžiami laikraš iai lietuvi kalba (išskyrus neperiodin laikrašt l *Aušra* Lenkijoje gyvenantiems lietuviams), b t skaitoma lietuvi kalba šimtai paskait politin mis ir

mokslin mis temomis. Juk Gudijai ir Lenkijai priskirtose srityse tur t b ti ištisos lietuviškos vietov s ar kaimai. Jeigu lenkai iš Lietuvos išvyko ir dar teb ra tiek lenk , tai kaip su lietuviškomis sritimis už okupuotos Lietuvos rib ?

Tyloje vykstantis lietuviyb s marinimas vykdomas dviem b dais — slavizmo bangos paskubintu tempu graužia lietuviyb s liekanas Vilniuje : iš vienos pus s palaikomas lenkiškumas, o iš kitos pus s varoma rusinimo politika (šiai paskutinei ypatingai naudojama Gudija). Kod l taip daroma, atsakymas paskelbtas jau kelios dešimtys met atgal, tik prisik lus nepriklausomai Lietuvai. Štai tas atsakymas : « Estija, Latvija ir Lietuva yra ant kelio Rusijai Vakar Europ . Jos yra kli timi m s revoliucijai, nes skiria Soviet Eusij nuo revoliucin s Vokietijos ... Šis skiriamasis pylimas turi b ti sugriautas. Raudonasis rus proletariatas turi surasti prog veikti Vokietijos revoliucij . Baltijos j ros užvaldymas galint Soviet Rusij sukelti socialin revoliucij Skandinav kraštuose »¹⁷³ 1918 met gruodžio 22 d. Leninas jau dav sakym susovietinti Lietuv ir «išlaisvinti iš buržuazijos jungo ». Kelis m nesius prieš tai vokie i gen. Hoffmannas, po nepavykusi deryb su Trockiu Lietuvos Brastoje, 1918.11.17. d. dav sakym savo kariuomenei pulti bolševikus, o savo dienoraštyje raš : «Rytoj pradedame pulti bolševikus. N ra kitos išeities, nes šie žv rys pirma išskers ukrainie ius, suomius, baltus ir po to, suorganizav revoliucin armij , vis Europ pavers kiaul s migiui. Rusij dabar yra milžiniškas kupstas purvin ir besikapstan i kirmin »¹⁷⁴. Propagandai rus armij buvo išleistas atsišaukimas, kad vokie i armija eina nugal ti tiron « pak lus kruvin rank prieš geriausius tautos s nus ir prieš lenkus, lietuvius, latvius ir estus ». Pa ioje Vokietijoje kilusi revoliucija šiuos vokie i planus sumaiš .

Anks iau min tas Izvestijos atviras pasisakymas duoda atsakym , kod l sovietai po II pasaulinio karo, j pa i pripažintas Lietuvai Lydos, Smurgaini , Ašmenos, Breslaujos, Augustavo, Gardino ir kitas sritis prijung prie Gudijos, o Karaliau iaus srit tiesiog prie sovietin s Rusijos. Sovietai tikisi Lietuv ilgai-

¹⁷³ *Izvestijos* vedamasis 1918.XII.25 d.

¹⁷⁴ J. W. Wheel ek-Bennet, *Brest Litovsk, The Forgotten Peace*, 1958.

niui surusinti ir kartu su Karaliau iaus surusinta sritimi atidaryti pla ius vartus Baltijos j r . Tai n ra bolševik išradimas. Tai sena Rusijos car svajon , kuri vykdoma metodišku tikslumu, pri jo prie to, kad slav sienos jau atstumtos prie pat Vilniaus. «Rusai tikisi skaitlingas tautines mažumas Soviet S jungoje surusinti, bet juos vargina Pabaltijo žmoni atkaklus pasipriešinimas »¹⁷⁵.

Br onius Zumer is

Ascot Vale, Australija

¹⁷⁵ G. Clark, Australijos atstovyb s Maskvoje sekretorius, *Russia ... as Russians see it*, žr. *The Australian*, Canberra, 1966.II.8 d.

LA RÉGION DE VILNIUS À LA LUMIÈRE DES FAITS ET DES
MÉMOIRES

par

Bronius Zumeris

(Résumé)

L'étude commence par une revue des opinions, des prétentions des différents Etats à la région de Vilnius : des polonais, des russes, des russes-blancs, des allemands ; elle examine ces prétentions et les raisons sur lesquelles ils fondent leurs prétentions.

Ensuite l'article offre un ample aperçu sur le mouvement des frontières dans le passé, leurs raisons et conséquences. Suivent de riches observations ethnologiques sur les habitants de cette région.

Enfin un peu d'histoire sur l'occupation de Vilnius par la Pologne à la fin de la première guerre mondiale, et sur le régime que le pays a dû supporter de la part des autorités civiles et ecclésiastiques.